

तंबाखूची टपरी

आणि अनेक अनुसर्जित कविता

-- चं. प्र. देशपांडे.

अनुसर्जनाचे प्रास्ताविक

-- चं. प्र. देशपांडे.

देशविदेशांतल्या कवितांचे ओळीने एकत्र असे अनुवाद – खरे तर अनुसर्जन – करावे असे काही मनात नव्हते. आंतरजालावर निरनिराळ्या कवींच्या कविता वाचता वाचता मध्येच वाटे की ही अमुक एक कविता आपल्या मित्रमैत्रिणींसाठी मराठीत करून फेसबुकवर द्यावी. अशा प्रकारे काही कविता इथे दिल्या गेल्यावर मग आले डोक्यात की विशेषतः अलिकडच्या म्हणाव्यात अशा जगातल्या कवितांची मराठीत ओळख उपलब्ध नाहीय – ते काम आपण करावे. या विचारामुळे त्या कामाला गती येत गेली. ते करता करताच काही गोष्टी ठरत गेल्या. मी काही जगातल्या कवितांचा प्रातिनिधिक संग्रह तयार करणार आहे का ? तर नाही. ते शेली, कीटस, बायरन वगैरे करत बसण्यात मला रस नव्हता. एक स्पष्ट झाले की इथे ना काळाचे प्रतिनिधित्व होणार होते ना कवींचे. हे अनुसर्जन प्रामुख्याने मला आवडलेले कवी आणि त्यांच्या काही कविता वा अन्य काही कारणाने विशेष वाटणाऱ्या कविता, असे असणार होते. मला आकर्षण होते ते या कवितांचे – उत्तराधुनिक, अमूर्त, अतिवास्तववादी, व्यस्ततावादी, नकविता, स्वयंचलित कविता, आणि तत्सम. त्यांतलेही सगळे प्रकार वा सगळेच महत्त्वाचे कवी येतील, असेही बंधन मी घेतले नाही. जगातल्या अलिकडच्या कवितांची जाण, भान व फील आपल्या मराठी वाचकांत पसरावा, हे उद्दिष्ट ठेवले. ‘ आता पुरे, बास ’ असे मला वाटल्यावर हे काम थांबवले. कोणत्याही चिकित्सक अभ्यासातून ही निवड वा एकूणच काम केलेले नाही. ‘ मला आवडणे वा विशेष वाटणे ’ एवढा एकच निकष या कामामागे आहे.

अजूनही एखादा असा भेटतोच विचारणारा की कशाला करायचे असे अनुवाद ? जे काय घडायचे ते आपल्या मातीतूनच घडायला हवे. हव्यात कशाला त्यांच्या कविता ? एकीकडे आपण केशवसुत, मर्ढेकर, रेगे यांच्यावर त्यांच्या विस्तृत वाचनाचे कसे परिणाम आहेत, त्यातून त्यांनी कसे काही नवे ‘ आपले ’ घडवले याचे गोडवे गातो, मग तेच सर्व, निदान थोड्या प्रमाणात तरी, सर्वानाच का उपलब्ध असू नये ? अगदी सुशिक्षित लोकही सगळेच मूळ इंग्रजीतून वा अन्य भाषांतून कविता वाचतात, असे नाही. हे असे मराठीत उपलब्ध झाले तर अनेकांना आवडेल याची खात्री वाटली. आणि आजच्या जगात अमुकच माती आपली अशी संकुचित कौतुके राहिलेली नाहीत. जगभर अनुवादांची आणि अनुसर्जनांची देवाणघेवाण चालूच असते कारण माणूस सर्व एकच असतो, हा व्यापक दृष्टिकोण सामान्यतः मान्य असतो. इथे माणसाचे भावजीवन आणि अनुभवजीवन यांतला फरक लक्षात घेतला पाहिजे. राग, लोभ, प्रेम, द्वेष, असूया, सूड, भीती, वर्चस्वाची इच्छा, वगैरे हे सर्व असते भावजीवन आणि ते पूर्ण मानवजातीचे समान असते. स्थल-काल- परिस्थिती-संस्कृती अशा कारणांमुळे अनुभवजीवन वेगवेगळे असते, असे आपण म्हणू शकतो. तसे तर इथल्याही सर्वांच्या अनुभवजीवनात फरक असतात. ग्रामीण-शहरी, वंचित-सुस्थितीवाले असे फरक असतातच. कला ही, हे असले फरक ओलांडून संपर्क साधत असते. मनांचे कंडिशनिंग वा रचना वेगवेगळ्या असणे हा अडथळा मानला तर कलेचे अस्तित्वच नाकारावे लागेल. तसे होत नाही. असंख्य लेखक, कवी, नाटककार हे जगभर पोचतातच असतात.

आता अनुवादाला कविता निवडताना, वेगवेगळे अनुभवजीवन समजण्यासाठी सारखी तळटीपांची गरज पडू नये याची मी काळजी घेतली. प्रथमच हे असे एकगठा काम होत असल्याने ती काळजी घेतली. पण त्यासाठी फार आटापिटा करावा लागला नाही. बहुसंख्य कविता या माणूस म्हणून तडक पोचणाऱ्याच आहेत, हे माझ्या लक्षात आले.

‘ माझी आवड ’ हा प्रकार थोडा स्पष्ट करायला हवा. मी माझ्यापुरती आणि सध्याची कवितेची व्याख्या अशी करतो --
 ‘ शब्द आणि वाक्ये वा ओळी यांच्या साहचर्यातून, क्रमवारीतून व आंतरसंबंधांतून व्यक्त होणारी संसूचक अर्थवलये एका परिपूर्ण आशयाप्रत पोचवणारा एकसंध भाषिक मजकूर म्हणजे कविता. ’ इथे अलंकारिकता, वृत्तबद्धता, सांगीतिक लय, भावनिकता, स्वप्नीलपणा – अशा गोष्टींना महत्त्व दिलेले नाही, हे लक्षात घ्यावे. अलिकडची आणि आजची जागतिक कविता या अशा गोष्टींना कवितेची व्यवच्छेदक लक्षणे मानत नाही. (कवितेच्या अनुसर्जनात तर, मूळ कवितेचे संगीत पकडण्याचा प्रयत्न करूच नये, अनुवाद गद्यसदृशच आणि आशयाकडे केंद्रित होणारा असावा, असेही म्हटले गेलेले वाचनात आले.)

इथे निवडलेल्या कवितांवरून ते लक्षात येईलच. मी कवितेतले काव्यतत्त्व कशाला म्हणतो, ते खाली देत आहे --

काव्यतत्त्व

अनुभव म्हणजे काय तर जगण्यातल्या घटितांना – घटनांना येणारा व्यक्तीचा प्रतिसाद वा प्रतिक्रिया. म्हणजेच, अनुभव हा प्रत्येक व्यक्तीच्या शारीर-मानसिक घडणीवर – प्रोथर्मिंगवर – कंडिशनिंगवर अवलंबून असतो. त्यामुळे, अनुभवाला सत्याचे मूल्य असू शकत नाही. काही प्रतिक्रिया आदर्श ठरवून जास्तीत जास्त व्यक्तींच्या तशाच प्रतिक्रिया याव्यात असा प्रयत्न करण्याला ब्रेनवॉशिंग म्हणजे मनाला ठराविक पद्धतीने सवयबद्ध करणे म्हटले जाते. ते कोणत्याही प्रकारे चांगले, आरोग्यपूर्ण वा हितकारक मानले जात नाही. मुळात, अमुक प्रतिक्रिया आदर्श असे ठरवणेच अशक्य असते. ज्या त्या व्यक्तीला वा ज्या त्या व्यक्तिसमूहाला स्वतःच्या प्रतिक्रिया बरोबर, समर्थनीय, न्यायाच्या आणि हितकारक वाटत असतात. हे सर्व पाहता, कलेत, कोणताही अनुभव जसाच्या तसा प्रामाणिकपणे अभिव्यक्त करणे, हे फारसे मौल्यवान असू शकत नाही.

जगातले अनेक कवी, लेखक यावर बोलून गेलेले आहेत. अनुभवाची ही मर्यादा आणि वेगळेपणामुळे एकमेकांच्या विरोधात असण्याची अवस्था ओलांडण्याचे महत्त्व ओळखणारे बरेच होऊन गेले आहेत. ज्ञानेश्वरांनी ‘ परतत्त्वाचा स्पर्श ’ सांगितला, तुकाराम म्हणाला की ‘ बोलविता धनी वेगळाचि ’ किंवा ‘ परि त्या विश्वभरे बोलविले ’. असेच उद्गार फर्नांडो पेसोआ या विसाव्या शतकातल्या ‘ most profound ’ (अत्यंत सखोल) समजल्या जाणाऱ्या कवीनेही काढलेले आहेत –

Rereading, I wonder: "Was that me?"

God knows, because he wrote it.

दुसऱ्या एका ठिकाणी तो म्हणतो –

If what I write has any value, it is not I who am
valuable.

The value is there, in my verses.

All this has nothing whatever to do with any will
of mine. ----- Pessoa.

साहित्यातल्या वा कलेतल्या कोणत्याच संकल्पनेची बिनचूक, समावेशक व्याख्या कधीच कुणाला करता आलेली नाही. त्याचे एक कारण, विविधतेला अंत नसतो हे एक आहे आणि दुसरे कारण, विदीर्णता ओलांडणारे भान हे एकात्म असते (तुकारामाचे ‘ एकविध मन ’), आणि बौद्धिक कृती ही फक्त तुटक, fragmented, विदीर्णतेचीच असू शकते – हे आहे. एकात्मतेचे अस्तित्व हे विदीर्णतेच्या भाषेत मांडून दाखवा, असे म्हणण्यात काहीच अर्थ नसतो. परंतु, बुद्धिप्रामाण्यवाद्यांचा तसा हट्टाग्रह असतो. त्यामुळे त्यांच्याकडून, कलेतल्या मूल्यांच्या प्रश्नाला भिडणारी सर्जक कलाकृती निर्माणही होऊ शकत नाही आणि तशा मौल्यवान कलाकृती त्यांना ‘ समजू ’ ही शकत नाहीत. ते त्यांच्या तर्क, बुद्धी यांच्या रटाळ, रड्ड आग्रहातच खुश राहू इच्छितात वा त्यातच डुंबत राहू इच्छितात. जगातले इतके मान्यताप्राप्त लेखक, कवी काय म्हणताहेत हे सगळेच ते हास्यास्पद ठरवून उडवून लावतात. बौद्धिक वा वैज्ञानिक दृष्टिकोणाचे अवडंबर माजवणाऱ्या लोकांना हे नाही समजत की कोणत्याही मानवी संबंधांतल्या समस्यांच्या क्षेत्रात तो दृष्टिकोण कुचकामी असतो.

वर्डस्वर्थ ‘ recollected in tranquility ’ (शांततेत स्मरण केलेले) म्हणून गेला. शांतता म्हणजे विदीर्णतेचा गोंधळ असू शकतो का ? सार्त्रने नर्थिंगनेस (रिकामेपणा) सांगितला. तुकारामानेही ‘ रिकामीक ’ किंवा ‘ मागेपुढे अवघा दिसे रिता ठाव ’ हे आणि एकविध – एकात्म मन एकच असल्याचे सांगितले. पण, सार्त्रच्या नर्थिंगनेसपुढे गुडघे टेकणारे आपले विद्वान तुकारामाला मात्र ‘ आध्यात्मिक ’ म्हणून हसून सोडून देतात ! नर्थिंगनेस कळतो का बुद्धीने ? तो आध्यात्मिक नाही का ? काही शहाणे म्हणतात, सार्त्रच्या अस्तित्ववादाचा काळ आता संपला आहे – ती महायुद्धांना आलेली प्रतिक्रिया होती ! प्रतिक्रियेशिवाय काही कळतच नाही – ही अवस्था ! म्हणजे बुद्धाला ज्ञान झाले ते प्रेत, आजारी माणूस आणि वृद्ध यांच्यामुळे ! अरे वेड्यांनो, ती निमित्ते होती – ‘ त्यामुळे ’ असे नाही म्हणता येत ! इथे जर भावनिक कारणांनी शिव्या खाण्याची वा लाथा बसण्याची शक्यता नसती तर ज्ञानेश्वर-तुकारामांचाही काळ संपला, असे म्हणायला हे लाजले नसते ! सांगातचा मुद्दा हा आहे की विदीर्णतेच्या – बुद्धीच्या – मर्यादा एका व्यक्तीत ओलांडल्या जाणे म्हणजे ते त्या पूर्ण मानवजातीच्या ओलांडल्या जाणे असते – ती शक्यता कधीच संपत नाही. मौल्यवान लिहिणे म्हणजे लेखकाचा तो अमर होण्याचा वा ‘ कीर्तिरूपे उरण्याचा ’ प्रयत्न नसतो. प्रतिक्रियेच्या चक्रातून बाहेर पडण्याच्या मौल्यवान तत्त्वाचा तिथे स्पर्श असल्यामुळे ते लेखन सार्वकालिक आणि सर्व माणसांना प्रस्तुत होत असते. प्रत्येक चांगला लेखक जाणीवपूर्वक हे करत असतो, असे नाही. लिहिताना त्याच्या आकलनाचा आवाकाच असा विस्तार पावतो की त्या प्रक्रियेला समग्र भानाची एकसंधता प्राप्त होते. म्हणूनच लेखकाने ‘ कायमचा ’ संत असायची गरज नसते. झिया झेनेसारखा एखादा गुन्हेगार लेखकही अशा मोठ्या आवाक्याच्या कलाकृती निर्माण करू शकतो.

प्रतिक्रियारूप जगणे आणि बुद्धीच्या एकरेषीय, तुकडेबाज मर्यादेत जगणे हेच अबाधित, अटळ आणि अंतिम असणार अशा निष्कर्षाने जगायचे म्हटले की धर्मातली वा राज्यघटनेतली सगळी आदर्श तत्त्वे ही फक्त शब्दरूपात उरतात आणि अर्थ म्हणून खलास होतात, हे डोळे उघडून पाहायला हवे. पेसोआ काय म्हणतो बघा –

“I believe in the World as in a daisy.
Because I see it. But I don't think about it
Because thinking is not understanding...”
— Fernando Pessoa,

टी. एस. एलियट काय म्हणतो, ते पाहा –

Poetry is not a turning loose of emotion, but an escape from emotion; it is not the expression of personality, but an escape from personality.

किंवा हे बघा –

He knows there is no reason for anything to exist,
And he knows that to exist is to occupy a point.
What he doesn't know is that thought is not a point.
-- Pessoa

-- हे सगळे बुद्धीने कळणारे नाही. म्हणून फेटाळून लावायचे ?
सगळे बौद्धिकच असते असे समजून आपल्याकडे धरला जाणारा ' भूमिके ' चा, विशेषतः सामाजिक बांधिलकीचा आग्रह पाहता त्यावर गाओ झिंगझिआन काय म्हणतो, ते बघा –

What I want to say here is that literature can only be the voice of the individual and this has always been so. Once literature is contrived as the hymn of the nation, the flag of the race, the mouthpiece of a political party or the voice of a class or a group, it can be employed as a mighty and all-engulfing tool of propaganda. However, such literature loses what is inherent in literature, --- GAO.

यावर थोडक्यात म्हणजे एवढेच लिहिणे खूप झाले. मी जे ' काव्यतत्त्व ' म्हणतो ते इथे कसे मांडले आहे ते पाहा –

Poetic feeling does not derive simply from the expression of the emotions. Nevertheless, unbridled egotism, a form of infantilism, is difficult to avoid in the early stages of writing. Also, there are numerous levels of emotional expression and to reach higher levels requires cold detachment. Poetry is concealed in the distanced gaze. – GAO.

हा जो distanced gaze आहे ना, तेच काव्यतत्त्व ! अनेक मोठमोठ्या लेखक-कवींनी वेगवेगळ्या शब्दांत हे सांगितलेले आहे. यालाच मी अनेकदा ' समग्र भान ' तत्त्व म्हटलेले आहे. तसेच इथेही आहे --

Literature does not simply make a replica of reality but penetrates the surface layers and reaches deep into the inner workings of reality; it removes false illusions, looks down from great heights at ordinary happenings, and with a broad perspective reveals happenings in their entirety. – GAO.

समग्र भानाच्या कलाकृती या माणसाची संकुचित ओळख आणि अस्मिता पुसट करण्याचे, त्यांच्या हिंसकपणाचे भान वाढवण्याचे सांस्कृतिक काम करत असतात. आहे त्या खत्रुड टोळीत राहून ' माणसा माणसा माणूस हो ' असे म्हणत राहण्याचा उपयोग शून्य असतो. वैज्ञानिक दृष्टिकोण वा राजकीय श्रद्धा हे असे सांस्कृतिक काम मुळीच करू शकत नाहीत. म्हणूनच, माझ्या भाषेत न म्हणता बोदलेयरच्या भाषेत मी म्हणतो --

Always be a poet, even in prose. -- Charles Baudelaire
(नेहमीच कवी राहा - गद्यातही.)

जाताजाता एक छोटासा मुद्दा मांडून ठेवायला हरकत नसावी. कवितेचे अनुसर्जन करणारा हा लक्ष्य भाषेतला कवीच असणे अधिक चांगले, असे म्हटले गेलेले आहे. उदाहरणार्थ, याची पुढची कडी म्हणजे, असेही म्हटले गेलेले आहे की बोदलेयरने फ्रेंचमध्ये अनुसर्जित केलेला एडगर ऍलन पो हा मूळ इंग्रजीपेक्षा अधिक चांगला आहे. मीही एका वेगळ्या कारणासाठी अशा प्रकारचे विधान पुढे केलेले आहे. मी स्वतःला थोडाफार कवी समजत असल्याने परकवितांचे मराठीत अनुसर्जन करायला माझ्याजवळ ती एक उपयुक्त पदवी आहे, असे गृहीत धरलेले आहे. कवी असणे आणि मानवी मनाच्या सर्व तऱ्हांच्या कार्यकलापांकडे पूर्वग्रहविहीन समजुतीने पाहायला तयार असणे, हे अशा अनुसर्जनासाठी अत्यावश्यक आहे, असे मला वाटते.

या कामाबाबतचे माझे विचार आणि अनुभव व्यक्त करणाऱ्या काही पोस्ट मी फेसबुकवर दिल्या होत्या. त्या अशा -

माझे परभाषिक कवितांचे अनुवाद

गेल्या काही वर्षांत मी मधून मधून मला आवडलेल्या वा काही कारणाने विशेष वाटलेल्या अशा परभाषिक कवितांचे अनुवाद करत आलेलो आहे. ज्या कविता मुळात इंग्रजीतूनच लिहिल्या गेल्या आहेत त्यांचा त्या मूळ रूपांतून आणि ज्या अन्यभाषिक कवितांचे इंग्रजीत अनुवाद उपलब्ध आहेत त्यांचे त्या अनुवादांवरून असे मी अनुवाद केलेले आहेत. या प्रक्रियेत अनेक प्रश्न असतात, जसे की मूळ इंग्रजीत असलेली कविता तरी मला कितपत समजलेली आहे इथपासून ते मी अनुवादाला घेतलेला अनुवाद कितपत विश्वासार्ह आहे, इथपर्यंतचे, असे अनेक प्रश्न असतात. मुळात लिखित कविता हीच प्रत्यक्ष सत्य नसून सत्याची अभिव्यक्ती असते असे म्हटले तर ती मूळ कविता हाच सत्याचा पहिला अपलाप असतो. तिचा अनुवाद हा दुसरा अपलाप म्हटला तर अनुवादाचा अनुवाद हा तिसरा अपलाप म्हणावा लागतो. तर, सारांशाने मी कोणत्याही कवितेचा दुसरा वा तिसरा अपलाप करत असतो.

हे अनुवाद करावेतच कशासाठी मुळात, असा एक प्रश्न अनेकांच्या मनात येऊ शकतो. इथल्या मातीतली कला वगैरे बडेजाव माजवणारे आपण लोक आहोत. इथली माती म्हणजे काय ? फक्त शेतकरी, शेतमजूर, दलित वा कामगार यांच्या जगण्याचे वास्तव ? तसे म्हणता येत नाही. कुणाचेही कोणतेही अनुभव कलेची सामुग्री होऊ शकतात. त्यामुळे, इथली माती म्हणजे कुणाच्याही मनाची कोणतीही माती, हे आधी लक्षात घ्यायला हवे. मराठी भाषिक कवींचीही एकमेकांची माती वेगवेगळीच असते. परमातीच असते. तरीही एकमेकांच्या कविता थोड्याफार, अपलाप होत का असे ना, एकमेकांपर्यंत पोचू शकतात. लकवी, सवयी, चालीरीती, श्रद्धा, नीतिकल्पना, आदर्श, अस्मिता हे सगळे जरी वेगवेगळे असले तरी - सुख, दुःख, मानापमान, प्रेम, असूया, हेवा, सूड, महत्त्वाकांक्षा, वर्चस्वाची इच्छा अशी ही माती सगळीकडे जगभर सर्व माणसांत तीच -- एकच असते. त्यामुळेच तर कलेतून होणारी अभिव्यक्ती आणि संपर्क हे सर्वच माणसांना

प्रस्तुत असू शकतात. काहीजणांना वाटते की त्या त्या संस्कृतीत आपापले कलाशास्त्र, साहित्यशास्त्र असते आणि ती परंपरा जपत, विकसित करतच सर्वांनी चालले पाहिजे. मला ही धारणा मूर्खपणाची वाटते. ही धारणा मातीच्या वेगवेगळेपणाला महत्त्व देणारी असून तिच्यातल्या समावेशकतेकडे दुर्लक्ष करणारी आणि म्हणून संकुचित आहे. कोणत्याही कलेचा अनेकांशी संपर्क होतो तो मातीच्या वेगळेपणामुळे नव्हे तर तिच्यातल्या समानतेमुळे, समावेशकतेमुळे, हे लक्षात घ्यायला हवे. अशा या आकलनामुळेच, परभाषेतल्या कलाकृती अनुवादित होणे मला आवश्यक, महत्त्वाचे आणि समर्थनीय वाटते. जगातल्या कोणत्याही साहित्यविचारप्रणाली मला महत्त्वाच्याच वाटतात. जगण्याकडे पहाण्याच्या विविध पद्धती, इझम्स, तत्त्वज्ञाने, हे सर्वच 'मानवी' म्हणूनच पाहिले पाहिजे. पूर्ण मानवजात एकत्रच जगत असते, हे समजत नसेल तर अशी अनुसर्जन प्रक्रिया अस्तित्वातच येऊ शकणार नाही.

याच कारणामुळे अनुवाद हा नुसताच शाब्दिक प्रक्रियेबरोबर जाणारा वा नुसताच शाब्दिक असून चालत नाही. अनुवादकाची आकलनप्रक्रिया ही त्या कवितेच्या समावेशकतेकडे लक्ष देणारी असावी लागते. अनुवादकाच्या आकलनाला अशी एकसंधतेची पार्श्वभूमी नसेल तर तो अनुवाद नुसताच शाब्दिक, तुकड्यातुकड्यांचा, ओबडधोबड आणि मूळ कलाकृतीला ठार करणाराच होईल. त्यामुळे, अनुवादाला घेतलेल्या कवितेत आकलनाच्या या एकसंधतेचे दर्शन अनुवादकाला झालेले असणे महत्त्वाचे ठरते. अनुवाद करताना अनेक पर्यायी शब्दरूपे सुचत असतात, त्यांतले नेमके शब्दरूप निवडताना वा काही वेळी नव्याने घडवतानाही ती आकलनाची एकसंध प्रक्रियाच अबाधित राहायला हवी, अशीच योजना स्वीकारावी लागते. या एकूण दृष्टिकोणामुळेच मी असे म्हणतो की उदाहरणार्थ समजा एका फ्रेंच कवितेच्या इंग्रजीतल्या अनुवादावरून मी मराठी अनुवाद केलेला असला तरीही त्या इंग्रजी रूपापेक्षा माझा मराठी अनुवाद हा मूळ कवितेशी अधिक निष्ठावान असू शकतो. आणि त्याच्याही पुढे जाऊन मी असेही म्हणेन की मूळ कवितेतले पहिले अपलापत्व माझ्या एकसंधतेच्या आकलनाने कमी झाल्यामुळे माझा मराठी अनुवाद हा मूळ कवितेहूनही अधिक सकस व सशक्त झालेला असू शकतो. यात कुणाचा मानापमान वा श्रेष्ठकनिष्ठत्व नसून या अनुसर्जन प्रक्रियेचेच ते वैशिष्ट्य असते. हे सर्व लक्षात घेता अनुवादाला नवनिर्मितीचेच महत्त्व द्यायला हवे, असे मला वाटते. या सर्व प्रक्रियेत व्यक्तिमाहात्म्य वा विभूतिमत्त्व हे महत्त्वाचे नसून कवितेचा आशय म्हणजे त्यात अंतर्भूत असलेली जगण्याचे भान घेण्याची प्रक्रियाच महत्त्वाची असते, असे मला म्हणायचे आहे.

माझी माती, माझी भाषा, माझी संस्कृती, माझ्या विचारपद्धती, सवयी, लकबी, कल्पना, आदर्श, चालीरीती वगैरे हेच जगात सर्वोच्च महत्त्वाचे असते, असे मी समजत नाही. या बाबींमधील भेदांमुळे एकमेकांच्या कविता समजण्यात येणाऱ्या व्यावहारिक अडचणी वा अडथळे मान्य असले तरी. जगातले कोणतेही कवी मी त्याच आत्मीयतेने वाचू शकतो ज्या आत्मीयतेने मी आरती प्रभू वा गुरुनाथ धुरी वाचेन. आणि इंटरनेटमुळे प्रचंड खजिनेच आपल्यासाठी खुले आहेत ! मी लहर लागली तर, आज रशियातले वा इंग्लंडमधले वा फ्रान्समधले कवी काय लिहिताहेत, हे पाहात बसतो. कधी ओळीने अतिवास्तववादी कवीच वाचतो किंवा प्रतिमावादी कवी. यात विद्वत्ता जमा करणे हा हेतूच नसतो. याची मी ना टिपणे ठेवतो ना ते लक्षात ठेवायचा आटापिटा करतो. वाचले, जमेल तेवढे समजले की संपले. त्यांतले काही कवी मला महत्त्वाचे वाटतात. त्यांचे मी जरा अधिक वाचतो आणि थोडेफार अभ्यासतोही. त्याचीही विद्वत्ता माझ्याकडे नसते. किंबहुना मी अनुवादासाठी निवडलेल्या कविताही नंतर माझ्या सामान्य ज्ञानाच्या कक्षेत राहतीलच असे नाही. अनुवाद करताना माझ्या कुवतीप्रमाणे मी शंभर टक्के प्रामाणिक असतो पण नंतर ते काहीही लक्षात ठेवायची जबाबदारी मी घेत नाही. त्या त्या क्षणी त्या त्या कलात्मक समृद्धीतून जाणे और बादमे भूल जाओ, असे ते असते. नाटकाच्या बाबतीत बोलताना काहीजण असे म्हणतात की ते पाहून प्रेक्षक अस्वस्थ झाला पाहिजे, त्याने ते नाटक सोबत घरी नेले पाहिजे, आयुष्यभर डोक्यात बाळगले पाहिजे – असल्या बावळट कल्पना मी त्याज्य समजतो. त्या त्या वेळी ती ती सर्जक प्रक्रिया झाली की

संपले – त्यातून येणारे भान म्हणजे ते नाटक वा ती कविता नसते. सारांश, मी अनुवाद केलेल्या कविता वा त्यांचे कवी यांबद्दल नंतर मला काहीही विचारू नये.

मला वाटते माझ्या अनुवाद-प्रक्रियेतले बरेच मुद्दे आणि माझे त्याबाबतचे जे असेल ते आकलन स्पष्ट करण्याचे काम या पोस्टमधून पुरेसे झालेले आहे. काही मुद्दे राहिले असतील तर त्यांवरही यातून प्रकाश पडू शकेल. कवितेचे माध्यम हे जगणे समजून घेण्याचेच एक सर्जक माध्यम आहे. ते काम जगात असंख्य पद्धतींनी चालू असते. असे सगळे समोर येत राहिल्याने आपल्याही अभिव्यक्तीच्या शक्यता, कुवती आणि तज्ज्ञा वाढू शकतात – या हेतूनेही मी थोडेफार हे काम करत असतो. सारखेच करत राहीन असेही नाही. जगण्यातली अनिश्चितता इथेही असणारच ना !

अनुवादाचाच विषय पुढे --

या संदर्भात कवितेचा आशय आणि अभिव्यक्तीचे तंत्र, हा एक महत्त्वाचा प्रश्न येतो. आशयच तंत्र घेऊन येतो, आशय आणि तंत्र एकत्रच असतात, असेही म्हटले जाते. यावर थोडे बोलायला हवे. रॉबर्ट फ्रॉस्ट म्हणतो की अनुवादात मूळ कविता आहे तशी राहूच नाही शकत आणि या अर्थाने ती नष्टच होते. यालाच जोडून, वाचनात आलेले एक उदाहरण म्हणजे, ड्रायडेन आणि वर्डस्वर्थ या दोघांनी केलेले व्हर्जिलचे अनुवाद वेगवेगळे झालेले आहेत. आपल्याकडेही ‘ मेघदूता ‘ चे चारपाच अनुवाद झालेले असून प्रत्येक अनुवादाची काही वेगळी वैशिष्ट्ये आहेत. याचा अर्थ, एकच कुठला तरी अनुवाद (त्यातल्या त्यात) बरोबर आणि बाकीचे सगळे चूक असे म्हणता येते का ? तर मला तसे वाटत नाही. कोणताही अनुवाद हा प्रामुख्याने आशयानुगामीच असतो किंवा असायला हवा, असे आपण म्हणू शकतो. मग काय असतो कवितेचा आशय ? यावर बोलण्यासाठी थोडी फोड करून घ्यावी लागेल. कवितेत व्यक्त झालेला अनुभव म्हणजेच आशय असतो का ? काही कवितांत तसे असू शकते. म्हणजे उदाहरणार्थ, आई वारल्यामुळे कवीला झालेले दुःख – ते व्यक्त करणे हेच समजा त्या कवितेचे उद्दिष्ट आहे. ते दुःख जसे च्या तसे, मुळातल्या तीव्रतेने वाचकाला पोचणे-जाणवणे असे झाले की पोचला आशय, असे कुणी म्हणू शकेल. अनेक कवितांच्या बाबतीत ते खरेही असू शकेल. त्यामुळे, अशा कवितांचे आशय वेगवेगळे आहेत, असे म्हणता येते. सुख, दुःख, चीड वगैरे भावभावना हेच आशय असणे. पण काही कवी, एखादा अनुभव व्यक्त होताना त्याच्याकडे पूर्ण मानवी जगण्याच्या संदर्भात पाहतात. त्या अनुभवाची पूर्ण रचना पाहतात. हे जाणीवपूर्वक वा त्या कवीच्या मोठ्या आवाक्याच्या कुवतीमुळे त्याच्या नकळतही घडू शकते. या प्रकारात तो अंतर्भूत असलेला अनुभव हा कवितेचा आशय नाही राहात – त्या अनुभवाचे, एकूण मानवी जगणे म्हणून व्यक्त झालेले भान हा होतो आशय त्या कवितेचा. कवितेतला अनुभव कोणताही असो, हे भान, ही चिंतनशीलता, हा आवाका सगळीकडे तोच – एकच -- असतो. इथे अनेक अनुभव हे निमित्ते होत असतात. अशा समावेशक आणि मोठ्या आवाक्याच्या कविता सर्व माणसांना, त्यांच्या जगण्याला प्रस्तुत ठरतात कारण अनुभव-वैविध्याची मर्यादा त्यांनी ओलांडलेली असते. अशा कवितेच्या बाबतीत, जगातल्या कोणत्याही भागातल्या वा परिस्थितीतल्या कवीने लिहिलेली कविता जगातल्या इतर कुठल्याही भागातल्या वा परिस्थितीतल्या माणसासाठी प्रस्तुत आणि महत्त्वाची ठरते. नुसत्या अनुभवाचा प्रश्न असेल तर तो जसा च्या तसा, मूळ रंगरूपासाह पोचणे कदाचित अवघड होऊ शकेल पण हे भान पोचवू इच्छिणाऱ्या कवितेत वैविध्यापेक्षा समावेशकता, समग्रता महत्त्वाची असल्याने, ते सहज घडू शकते. अर्थात त्यासाठी ती कविता तशी असायला हवी आणि अनुवादकर्त्याला, ते समग्र भान हाच आशय, याची जाणीव असायला हवी. असे झाले तर भाषेच्या परंपरा, कवीच्या वा अनुवादकर्त्याच्या सवयी, लकवी, स्वभाव यांच्यामुळे येणारे वैविध्य लक्षात घेऊनही आशय स्वच्छपणे, अबाधितपणे पोचू शकतो. जगभर असंख्य तज्ज्ञांनी माणूस हे भान घेत असतो – या अर्थाने तो निव्वळ क्रियाप्रतिक्रियांच्या जंजाळातून मोकळाही होत असतो, स्वतंत्रही होत असतो. यालाच जगण्यातली सांस्कृतिकता वा परिपक्वता म्हणता येते.

धर्म वा तत्त्वज्ञान यांच्या नादी न लागता कलेतून हे भान कुणालाही प्राप्त होऊ शकते. या भानाचा आशय व्यक्त होण्याच्या असंख्य तऱ्हा समोर येत राहणे यालाच सांस्कृतिक देवाणघेवाण म्हणायला हवे. या आशयाकडे लक्ष देऊन होणारे अनुवाद दोन संबंधित भाषांच्या वेगवेगळ्या स्वभावांमुळे वा ढाच्यांमुळे, मुळापासून ढळलेले वाटले तरी काही फारसे बिघडत नाही. कारण तो आशय पोचण्यात बाधा येणार नसते. हे लक्षात घेता, आता हे स्पष्ट होईल की वरील विवेचनात असे का म्हटले आहे की अपलापांच्या बाबतीत पहिल्याहून दुसरा वा तिसरा अपलापही अधिक चांगला असू शकतो. अनुवादाच्या प्रक्रियेत मूळ कवितेचा कस कमीच होतो किंवा ती तिची ताकद थोडीफार गमावूनच बसते, असे समजायचे कारण नाही.

आता थोडे कामाच्या प्रक्रियेबद्दल. दोन भाषांची धाटणी वेगवेगळी असते. इंग्लिशमधून मराठीत येताना कधी एकाची दोन वाक्ये करावी लागतात, कधी शब्दांचा क्रम थोडाफार बदलावा लागतो. त्यामुळे आशयाच्या अभिव्यक्तीला फारशी बाधा येत नसेल तर तसे करायला हरकत नाही. पण, काही वेळी ते आहे तसे एका ओघातच आले पाहिजे असे अनुवादकाला वाटते, तेव्हा थोडा ओबडधोबडपणा येऊ शकतो – मूळ भाषेची धाटणी अनुवाद-भाषेवर आक्रमण करतेय, असे होऊ शकते. अशा वेळी ते स्वीकारावे, असे मला वाटते. असे प्रश्न कथा-कादंबरी यांच्या अनुवादापेक्षा कवितेच्या अनुवादात अधिक येऊ शकतात कारण कवितेत अर्थसंपृक्तता तुलनेने अधिक असते. दुसरा मुद्दा म्हणजे, प्रतिशब्दांची निवड हाही एक महत्त्वाचा प्रश्न असतो. उदाहरणार्थ, light या शब्दाला प्रकाश म्हणावे की उजेड, pond म्हणजे तळे की तलाव की डबके, mess ला गोंधळ म्हणावे की पसारा की चुथडा, असे प्रश्न येऊ शकतात. त्या वेळी मूळ कवितेतली अर्थवत्ता लक्षात घेऊन आणि अनुवाद भाषेतल्या अर्थवल्यांचे भान बाळगून अनुवादकाने निर्णय घ्यायचा असतो. मला नुक्ताच एक गंमतीशीर प्रश्न आला होता. तो सांगतो. फर्लिंघेटीच्या ' अंडरवेयर ' या कवितेतली ही ओळ बघा –

The Pope wears underwear I hope

इथे पोपबरोबर होप हा शब्द योजण्यात नादसाधर्म्याची थोडी गंमत करून पोपचे वजनच कमी करणे हे आहे. आय होप चे ' मला आशा आहे ' – यात ते येणार नाही. मी असे केले –

‘ पोपलासुद्धा मोप गरज असते तिची ’

आता असा एकमेव मार्ग असतो, असे काही नाही. आणखी एखाद्याला वेगळे काही सुचू शकते. मूळ कवितेच्या पृष्ठस्तरीय रचनेशी आणि बारकाव्यांशी संधान ठेवत आशयावरचे लक्ष ढळू न देणे यातच कवितेच्या अनुवादकाचे सर्जकत्व असते, असे मला वाटते. त्यामुळे, इंग्लिशमधल्या transcreation ला अनुलक्षून मराठीत ' अनुसर्जन ' हा शब्द वापरणेच योग्य वाटते. अनुवाद हे एखादे ' लमाण ' काम नसून मूळ कवीइतकेच ते सर्जकतेचे काम आहे, असे म्हणायला हरकत नसावी.

आणखी पुढे –

माझे कवितांचे अनुसर्जन

१. जागतिक कवितेचा प्रानिधिक संग्रह करावा असे मुळीच मनात नाही. मला आवडलेल्या, विशेषतः अलिकडच्या काळातल्या कविता घेतो आहे. मी ना विद्वान आहे ना शिस्तबद्ध अभ्यासक. काही कवी चांगले असूनही खूप संदर्भमयतेमुळे मला पोचले नाहीत, असे होणे शक्य आहे. ते सोडून दिलेले आहेत.

२. हे काम गुणदोषयुक्तच असणार आहे, याची मला जाणीव आहे. अर्थ वा आशय पकडण्यावर लक्ष ठेवायचे आणि भाषेतही स्मूथ पोहायचे हे काम अवघडच आहे. या सर्कसकामात काही ठिकाणी ओबडधोबडपणा येऊ शकतो.

३. कवीचे चरित्र वा त्याचे पूर्ण लेखन यांचा अभ्यास मी करत नाही. पुरेशी माहिती पाहून आवडलेल्या कवितांचे काम सुरू करतो. कवितेची प्रक्रिया थोडीफार मला समजते, या विश्वासावर मी हे काम करतो.
४. कवीची सामाजिक, राजकीय, धार्मिक मते काय होती, याला मी महत्त्व देत नाही. कलेची प्रक्रिया जेव्हा निष्ठेने घडत असते तेव्हा ती मतावितांना बांधील राहात नाही. जगण्याचे सर्वांगीण दर्शन ती घडवते. कुणी हिंदू धर्माच्या विरुद्ध बोलले होते वा कुणी कम्युनिस्ट होते याबाबतचे आकस मी बाळगत नाही. ग्रेट कला ही शेवटी सर्व मतमतांतरांना ओलांडणारी असते आणि एकूण माणसाचे एकत्र जगणे महत्त्वाचे मानणारी असते, असे मला दिसते.
५. आपल्याकडे जसे जातिनिहाय, प्रांतनिहाय, भाषानिहाय प्रतिनिधित्व देण्याची पद्धत असते तसे इथे काही होणार नाही.
६. जगातल्या काही महान कवींच्या आणि काही वैशिष्ट्यपूर्ण कवींच्या कविता मराठीत आणाव्यात, एवढाच हेतू आहे. कवितेबाबतच्या आपल्या अपेक्षा आणि कल्पना अधिक उदार व्हाव्यात, हाही एक हेतू आहे.
७. एखादा कवी गंभीरपणे काही करत असेल तर ते समजून घेण्याकडे कल असणे महत्त्वाचे आहे. आपल्या चाकोरीबद्ध विचारांत ते बसत नाही म्हणून आकस, पूर्वग्रह, उपरोध आणि हेटाळणी यांचा तुरंत वापर सुरू करणे हा मूर्खपणा आहे, हे ज्ञान प्रसृत करणे हाही एक छुपा हेतू आहे.

इथे एकदोन 'वेगळेच' अनुभव सांगतो. स्टिफेन ब्रॅडीची या संग्रहातली कविता बघा. या कवीच्या कविता खूप आहेत, त्याची शैलीही मला वेगळीच वाटली. किंबहुना त्या कविता दिसताहेत तर विशेष पण मला तर नीट पोचत नाहीयत, असे लक्षात आले. तरीही, हीच ती एका वेगळ्या प्रयोगाची जागा, असे समजून, 'मला न पोचलेल्या' त्याच्या एका कवितेचा अनुवाद करून मी इथे दिलेला आहे. दुसरे उदाहरण कदाचित अधिकच रंजक आणि अर्थपूर्णही वाटू शकेल. पाराची एक आणि पोपाची एक अशा दोन छोट्या कविता मीच काही महिन्यांच्या अंतराने (लक्षात न राहिल्याने) अनुवादित केलेल्या आहेत, त्या इथे दिलेल्या आहेत. एकच मूळ कविता, अनुवादक मीच आणि तरीही काही फरक असणे !

तरुण कवी (Young Poets)

-- निकॅनोर पारा – अनु० – चं. प्र. देशपांडे.

बिनधास्त तुमच्या इच्छेप्रमाणे लिहा
तुम्हाला हव्या त्या शैलीत लिहा
पुलाखालून खूपच रक्त गेलेय वाहून
हेकट खात्री बाळगत राहण्यात
की एकच असतो बरोबर आणि योग्य मार्ग

कवितेत सर्व गोष्टींना परवानगी असते

अट एकच असते अर्थात की तुम्ही
कागदाच्या कोरेपणात सुधारणा केली पाहिजे

--- ००० ---

वरील कवितेचा काही महिन्यांपूर्वी केलेला अनुवाद --

तरुण कवी

हवे ते लिहा हो
तुम्हाला आवडेल त्या कोणत्याही शैलीत
खूपच रक्त वाहून गेलेय पुलाखालून
एकच मार्ग बरोबर असतो
असे मानत राहण्यात
कवितेत काहीही चालते
पण अर्थात एक आहे बुवा अट
कोरे पान आहे तसे राहू नये
अबोल
--- ००० ---

एका गोष्टीची गोष्ट (The Story of a Story)
-- वास्को पोपा – अनु० – चं. प्र. देशपांडे

कोणे एके काळी एक होती गोष्ट

तिचा शेवट यायचा
तिच्या सुरुवातीआधी
आणि तिची सुरुवात यायची
तिच्या शेवटानंतर

तिचे नायक तिच्यात प्रवेशत
त्यांच्या मृत्यूनंतर
आणि सोडून जात तिला
त्यांच्या जन्मापूर्वी

तिचे नायक बोलत
कोणा पृथ्वीबद्दल कोणा स्वर्गाबद्दल
ते सर्व प्रकारच्या बाबींबद्दल बोलत

फक्त ते एका गोष्टीवर बोलत नसत
त्यांनाच माहीत नसलेल्या
की ते फक्त एका गोष्टीतले नायक आहेत

अशी गोष्ट की जिचा शेवट येई

तिच्या सुरुवातीपूर्वी
आणि जिची सुरुवात येई
तिच्या शेवटानंतर
--- ००० ---

(काही महिन्यांपूर्वी केलेला वरील कवितेचा आणखी एक अनुवाद --).

कोणे एके काळी एक होती गोष्ट

तिचा शेवट व्हायचा
तिच्या सुरुवातीआधी
आणि तिची सुरुवात व्हायची
तिच्या शेवटानंतर

तिचे नायक तिच्यात येत
त्यांच्या मृत्यूनंतर
आणि तिच्यातून बाहेर पडत
त्यांच्या जन्माआधी

तिचे नायक बोलत
कुण्या पृथ्वीबद्दल, कुण्या स्वर्गाबद्दल
ते काहीबाही बोलत राहात

त्या गोष्टीत जिचा शेवट
येतो सुरुवातीआधी
आणि जिची सुरुवात होते
जिच्या शेवटानंतर
--- ००० ---

आता वरील दोन्ही उदाहरणांतले थोडक्यात फरक पाहू. पाराच्या कवितेत, ' अबोल ' या शब्दाने शेवट होणारे जे अनुसर्जन आहे त्यात, बोलीचा फील अधिक असणे, अधिक जवळीक साधायचा प्रयत्न असणे आणि ' अर्थ ' अधिक तडकपणे पोचावा अशी तळमळ असणे हे दिसते. याचा अर्थ, ' सुधारणा केली पाहिजे ' असा मूळ शाब्दिकतेला जागून केलेला शेवट

' चुकीचा ' वा कमी दर्जाचा आहे का ? तर तसे नाही. कवितेच्या आशयाच्या बरोबर राहातच दोन्ही अनुवाद झालेले आहेत. ज्या कवितांचे असे अनेक अनुवाद उपलब्ध नाहीत त्यांना काय म्हणणार ? वेगवेगळ्या प्रकारे ' उत्तम अनुवाद ' होऊ शकतो, असे इथे म्हणायचे आहे. याच पद्धतीने पोपाच्या कवितेच्या दोन अनुवादांबद्दलही पाहता येईल. ' ते सर्व प्रकारच्या बाबींबद्दल बोलत ' किंवा ' ते काहीबाही बोलत राहात ' अशा फरकांतून अर्थवलये थोडीफार बदललेली

दिसतील पण मूळ आशयाशी अनुसंधान सुटलेले नाही, हे लक्षात येईल. त्यामुळे, जगातल्या उत्तमोत्तम कवितांचे ' योग्य ' व्यक्तींनी केलेले अनेक अनुवादही सर्जकतेची समृद्धी निर्माण करतील, असे इथे म्हणायचे आहे. अमुकच आणि असेच बरोबर असे काही नसते. जसे मूळ कलाकृती निर्माण करणारे कवी व्यक्ती म्हणून अनेक प्रकारचे असू शकतात तसेच अनुसर्जकांबद्दलही म्हणता येते. आशयाचा जिवंतपणा असा विविध शक्यतांतून पाहता येणे नाकारू नये.

एकूणच कवितेच्या आणि अनुसर्जनाच्या संदर्भात, मला इथे दिलीप पुरुषोत्तम चित्रे यांचा एक उतारा उद्धृत करावासा वाटतो. चित्र्यांच्या, ' साहित्य आणि अस्तित्वभान - १ ' या मराठीतल्या अत्यंत महत्त्वाच्या पुस्तकाच्या पान ३१९ वरचा हा उतारा आहे - " कवी अमुकच प्रकारचा असावा आणि तमुक प्रकारचा नसावा असा आग्रह निसर्गानं भाषिक क्षमता आणि कल्पकता निर्माण करताना धरलेला नाही. तर तो विशिष्ट समाजानं विशिष्ट संस्कृतीनं धरलेला हट्ट असतो. ज्ञानदेवांपासून तुकारामांपर्यंतचे महत्त्वाचे मराठी कवी संत होते म्हणून प्रत्येक पुढल्या मराठी कवीनं संत असावं, विठ्ठलाची भक्ती करावी, भजनं गावी, प्रवचनं करावी आणि संसारानं पीडलेल्या जनतेला मोक्षाची वाट दाखवावी असा नियम मांडता येत नाही. भाषिक क्षमता आणि कल्पकता संताइतकीच पापी गुन्हेगारात, विरक्त व्यक्तीइतकीच रंगेल स्त्रीपुरुषांत, विद्वानांत तशीच अशिक्षितांत, नास्तिकांत त्याचप्रमाणे आस्तिकांत, कोणत्याही धर्माच्या, पंथाच्या, जातीच्या अथवा वर्गाच्या माणसात आढळू शकेल. अमुक एका काळाचं, देशाचं, भाषेचं, परंपरेचंही बंधन निसर्गाला नाही. भाषिक क्षमतेला आणि कल्पकतेला नैसर्गिक मर्यादा असल्याच तर त्या सार्वत्रिक मानवी मर्यादा आहेत, जितकी कविता सार्वभौम आहे. मात्र मानवनिर्मित मर्यादा, परंपरांच्या मर्यादा, काही प्रकारच्या परिस्थितीत जास्त जाचक तर काही प्रकारच्या परिस्थितीत जास्त शिथिल ठरतात. सांकेतिकतेच्या व्यवस्था जेव्हा बंदिस्त होतात तेव्हा कवितेसारखी खुली, विकासशील, वाचकाचं परिवर्तन घडवू शकणारी रचनाच अशक्य होते. वाचकाची भाषिक क्षमता आणि कल्पकता हा कवितेचा एक आवश्यक घटक आहे. कवितांच्या संहिता स्वयमेव कवितेची घटना बनू शकत नाहीत : कवी आणि वाचक या दोन मानवी घटकांमध्ये संहितेच्या माध्यमाने अदलाबदल होऊ शकते. भाषिक व्यवहारातच या स्थानंतराचा संभव असतो. स्थळकाळ व वैयक्तिक स्वभाव ओलांडून भाषिक आत्मभान अन्य व्यक्तिप्रवेश करू शकतं आणि त्या व्यक्तीच्या , वाचकाच्या माध्यमात अत्यंत विशिष्ट रूपात विकसित होऊ शकतं. कवितेची भाषांतरं होतात कारण कवितेचं कोणतंही वाचन हुबेहूब दुसऱ्या वाचनासारखं नसतं तर ते इतर वाचनांच्याच वंशाचं, जातीचं, कुळाचं असतं. भाषांतरातला वंशसंकरसुद्धा मूळ शाब्दिक भानाची काही गुणसूत्रं बरोबर घेऊन येतोच. शुद्ध रूपवाद्यांना अनुवाद अशक्य वाटतात कारण ते कवितेला एक बंदिस्त व्यवस्था मानतात, खुली व्यवस्था समजत नाहीत. खुल्या व्यवस्थांमध्ये निरंतर रचना बदलत असली तरी सातत्य आणि समधर्मिता असते. जीव सृष्टीतल्या खुल्या व्यवस्था आणि मानवी व्यवहारातल्या खुल्या व्यवस्था कोणत्याही यंत्रसदृश अचूक समीकरणांना अनुसरत नाहीत. स्वतःच्या अंतरंरचनेत जरूर ते बदल घडवून त्या आपलं स्वरूप टिकवतात. त्या स्वरूपाचा विकास करतात आणि त्याचं पुनर्जनन करतात. पदार्थविज्ञान, रसायन, गणित यांच्यावर आधारलेली सौंदर्यशास्त्रं टाकून देऊन जीवनविज्ञानावर आधारलेल्या सौंदर्यशास्त्रांचा जोवर आपण अंगिकार करत नाही तोवर ही अडचण येणारच. वस्तुतः दोन व्यक्ती आणि समाज, दोन समाज यांच्यातले सगळेच व्यवहार मानवाच्या नैसर्गिक क्षमतांमधल्या कुलैक्यानं सांभाळलेले आहेत आणि भाषिक क्षमता किंवा कल्पकता माणसांना आपापसात प्रतिबिंबित करणारी सार्वत्रिक क्षमता आहे. दोन व्यक्तींमधला भाषिक व्यवहार हा परस्परानुकरणावर आधारलेला आहे. वाचक कवीचं अनुकरण करतो तशी त्याला कवीची कृती उलगडते. जगातल्या प्रत्येक संभाव्य व्यक्तीच्या ठिकाणी आपण असू शकतो हे कल्पण्याची क्षमता आपल्यात आहे म्हणूनच आपण एकूण साहित्याला प्रतिसाद देऊ शकतो आणि कवितेत एकट्या कवीचंच उत्कट आत्मभान आपल्याला स्वीकारावं लागत असल्यानं ज्याला जास्तीत जास्त तीव्र उलट सुलट प्रतिक्रिया होतात तो वाडमयप्रकार कविता हाच आहे. " -- या विवेचनात चित्र्यांनी भाषिक क्षमतेचा खुल्या कल्पकतेशी घातलेला मेळ अत्यंत महत्त्वाचा आहे. नुसत्याच भाषिक क्षमतेच्या विद्वान अध्वर्यूंचा,

कल्पकता नसेल तर, कवितेशी कवडीचा संबंध येऊ शकणार नाही. कवितेची सर्जक प्रक्रिया, मग ती कवीतली असो की वाचकातली, ही निव्वळ बुद्धिप्रामाण्यवादी विच्छेदनाच्या स्वरूपाची असू शकत नाही. ' साहित्याला प्रतिसाद ' म्हणजे काय आणि तो कशामुळे अस्तित्वात येऊ शकतो हेही चित्र्यांनी इथे चांगले स्पष्ट केलेले आहे.

‘ साहित्य आणि अस्तित्वभान – १ ‘ याच पुस्तकात, ‘ आधुनिक कवितेला सात छेद ‘ या भागात चित्र्यांनी, बोदलेअर, रँबो, हॉफ्मिन्स, रिल्क, पाउंड, स्टीव्हन्स आणि हार्ट क्रेन यांच्या कवितांवर लिहिलेले आहे आणि त्यांच्या काही कवितांचे अनुवादही दिलेले आहेत. शिवाय, ऑक्टाव्हियो पाझ या कवीच्या एका दीर्घ कवितेचे ‘ सूर्य – पाषाण ‘ हे मराठी रूपही सादर केलेले आहे. हे सगळेच मराठीतले एक अभूतपूर्व, अद्वितीय असे काम आहे. अनुवादकाची म्हणा की अनुसर्जकाची म्हणा, प्रक्रिया कशी शक्य होते याचे स्पष्टीकरण वर आलेलेच आहे. चित्र्यांच्या या पुस्तकातल्या विवेचनाबद्दल मला एकदोन प्रश्न पडले. एक म्हणजे, कोणतीही कविता समजायला कवीचे चरित्र माहीत असायला हवे का. आणि दुसरा प्रश्न कवीच्या मानसिक अवस्थांबाबतचे निष्कर्ष सापडायला हवेत का. म्हणजे, तो अमुक भासात टोकाला गेला आणि त्यातून त्याला बाहेर पडता आले नाही, वगैरे. मला हे कवितेच्या सर्जक प्रक्रियेतले अडथळे वाटतात. वाचकाचा आणि कवीचा तडक संबंध असायला हवा, हे एक, आणि त्याचा व्यक्तिगत वा कलेतला ‘ प्रवास ‘ माहीत असायची गरज नाही, हे दुसरे. वाचकाच्या कल्पकतेतला खुलेपणा जिवंत राहायचा असेल तर अशा माहितीच्या त्याने नादी लागू नये, असे मला वाटते.

आता थोडे या संग्रहातल्या कवितांबाबत बोलावेसे वाटते. एकजण तर म्हणाले की मी यातल्या प्रत्येक कवितेवर ‘ रसग्रहणात्मक ‘ लिहावे. मुळात रसग्रहणा ऐवजी आता ‘ आकलनप्रक्रिया ‘ असा काही शब्द वापरावा लागेल. ते असो. पण, एवढी मोठी महत्त्वाकांक्षा मी बाळगलेली नाही आणि कविता समजावून देणे वगैरे योग्य नाही. या कविता जशा खुल्या आहेत तशाच त्यांच्या आकलनप्रक्रियाही राहायला हव्यात. पण मी काही मुद्दे मांडेन, त्यासाठी यांतल्याच काही कवितांची उदाहरणेही घेईन. पण, इथे एक सांगून ठेवणे गरजेचे वाटते की माझे सगळेच तुम्हाला पटेल वा आवडेल असे नाही. पण, त्यातून कृपया रागलोभ निर्माण करू नयेत आणि त्यांचा परिणाम पुढील कवितावाचनावर होऊ देऊ नये, ही विनंती. इथला मुख्य हेतू या कविता मराठीतून पोचाव्यात, हाच आहे.

काही कवींना एखादी कल्पना सुचते आणि मग त्या कल्पनेची ते अनेक उदाहरणे तयार करतात आणि प्रत्येक उदाहरणाचे एक याप्रमाणे साताठ कडवी लिहून कविता पूर्ण करतात. तसली कविता म्हणजे नुसती एक कंटाळवाणी मालगाडी असते. तिचे पहिले आणि शेवटचे कडवे वाचले आणि मधले सगळे सोडून दिले तरी चालते. तशी एकही कविता तुम्हाला इथे दिसणार नाही. कविता तुम्हाला चांगली वाटो वा न वाटो, तिच्यातला कोणताही मजकूर अनावश्यक आहे असे इथे म्हणता येणार नाही. मुळात या अशा कविता पूर्वनियोजित पद्धतीने लिहिल्याच नाही जाऊ शकत. लिहिता लिहिताच या कविता असंख्य बारकाव्यांचे भान घेत अवतरत जातात. इतके सर्वंकश, समावेशक भान हे पूर्वनियोजित असूच नाही शकत. कोणताही बोध, संदेश, निष्कर्ष, सारांश वा निराकरण देण्यासाठी या कविता नसतात. ‘ भूमिकांचे ‘ बालिश आग्रह बाळगणाऱ्यांना हे समजणे अवघड आहे. या बाबतीत एका गोष्टीकडे मी लक्ष वेधेन. या संग्रहातले काही अतिवास्तववादी कवी हे कम्युनिस्ट विचारसरणी मानणारे होते पण कविता लिहिताना ती ‘ क्रांतीचे हत्यार ‘ म्हणून वापरायला हवी, हे ते विसरलेले आहेत. बौद्धिक क्षेत्रातले विचार मांडणे हे कवितेचे प्रमुख काम असूच नाही शकत. मानवी जगण्याचा समावेशक आवाका व्यक्त करणे यासाठी असते कविता. बुद्धीच्या एकरेपीय, मर्यादित कृतीत कविता कोंबायचा प्रयत्न करणे हे तिला ठार करणेच ठरेल. याचबरोबर आपापली सुखदुःखे आणि मनस्थिती व्यक्त करून त्या वाचकांच्या डोक्यांत घालू इच्छिणाऱ्या कविताही घ्यायला हव्यात. अशा कविता स्थितिशील असतात – लिहिता लिहितानाच घडू शकणाऱ्या सर्जक प्रवाहीपणाला तिथे वाव नसतो. अमुक पोचवायचे हे ठरलेले असते. यालाही त्या बौद्धिक साच्यासारख्याच मर्यादा

असतात. सर्जक प्रवाहाला वाव देणारे कवी अज्ञाताचा धोका पत्करतात कारण कळतनकळत त्यांचे लक्ष या लेखात आधी विषद केलेल्या ' आशया ' वर असते. कमी आवाक्याच्या, सरधोपट कुवतीच्या कवींना ते शक्य नसते. ते सेफ खेळत असतात. कविता म्हणजे नुसती सुंदर रचना नव्हे किंवा चमत्कृतीने खुश करणेही नव्हे किंवा दुःखाचा माफक ' गोड ' डोस देऊन वाहवा मिळवणेही नव्हे, हे समजून लिहिणारे काही कवी असतात. या संग्रहात बहुतेक सर्वच कवी, या समजुतीने आणि कुवतीने लेखन करणारे आहेत.

एन सेक्सटनची ' अज्ञाताचा कवी ' ही कविता बघा. या स्त्रीकवीने ४६ व्या वर्षानंतर आत्महत्या केली, हे लक्षात घ्या. म्हणजे जगण्यातल्या समस्यांना ती किती तीव्रपणे भिडू पाहात असेल हे लक्षात येते. या कवितेत ती स्वतःच्याच मनाच्या खेकड्याबद्दल बोलते आहे. या स्वछळाच्या अवस्थेची ही कविता आहे. इथे कसला पवित्रा घेणार आणि कसला निष्कर्ष काढणार ? या कवितेचे शेवटचे कडवे असंख्य अर्थवलये निर्माण करणारे आहे. अशीच एक बंदिस्त अवस्था यंदाचे नोबेल मिळालेल्या ग्लक या स्त्रीकवीच्या ' बंधकांची बोधकथा ' या कवितेत आहे. ही स्त्रीकवी काही ते युद्ध लढायला गेलेली नव्हती. पण, युद्ध संपत आल्यावर, वेगवेगळ्या प्रकारे, सगळेच कसे आपापल्या मनस्थितीचे बंधक होताहेत, हे ती सांगते आहे. ही कविता पूर्ण मानवी जगण्यालाच स्पर्श करते. आमच्या बँकेच्या नोकरीत, शाखाप्रबंधक म्हणून तीन वर्षे ग्रामीण विभागात काम करणे बंधनकारक होते. माझ्यासारखे काही तिथलेच होऊन सहज राहात पण काहीजण एकेक दिवस मोजत. कधी एकदा परत आपल्या घराच्या आसपास जातो, असे त्यांना होई. आणि तीन वर्षे पूर्ण झाल्यावर लगेच हवी तशी बदली मिळेल असेही मुळीच नसे. या ' नशिबा ' तून हलताच येत नाही, असे ते बंधक होत. अशा बंधक होण्याच्या असंख्य अवस्था माणसाच्या जगण्यात असतात. त्या अवस्थेचे सर्वांगीण भान येणे म्हणजे तीतून बाहेर पडणेच असते. अशा कविता ही परिपक्वता देतात. आणखी एका स्त्रीकवीची कविता बघू. कमला दास हिची ' संबंध ' ही कविता बघा. स्त्री-पुरुष संबंधातली केवढी गुंतागुंत या कवितेत व्यक्त झालेली आहे. मृत्यू होणार आहे तिचा तो तिची प्रतारणा करणाऱ्याच बाहूंत ! हे सगळे जे मानवी जगणे आहे त्याची बौद्धिक निराकरणे नाही असू शकत. त्याचे भान असू शकते, समज असू शकते.

आता आपण फर्लिघेटीच्या ' अंडरवेयर ' चे उदाहरण घेऊ. जी लागते सर्वाना पण जिच्याबद्दल काही बोलले जात नाही, अशी ही वस्तू. जगण्यातल्या अशा सगळ्याच ' बोलणे टाळण्याच्या ' विषयांना कवेत घेणारी ही कविता आहे. ' अमेरिकेचा रात्रभर चालू असतो झगडा तिच्या अंडरवेयरशी ' इथपर्यंत ती कविता जाते ! आणि जाताजाता खूपच आयाम ती कविता घेत जाते. उपरोध आणि विनोद या साधनांनी युक्त अशी ही कविता आपल्याला निःसंकोचपणे ' सगळे सांगत ' हसवतेही आणि जगण्यातल्या गुंत्याची जाणही देते. ' अमुक करा ' असा शेवट आहे पण तो काय संदेश थोडाच आहे ? टी. एस. एलियटची ' पोकळ माणसे ' घ्या. ही आधुनिक जगातली पोकळ माणसे आहेत. कशावरही विश्वास नसलेली आणि कशासाठीही क्रूरपणे काहीही करू शकणारी. याबाबतची विषण्णता व्यक्त करणारी ही कविता आहे. ही विषण्णता वा भ्रमनिरास हा कवीच्या व्यक्तिगत कमकुवतपणातून आलेला नसून हे उघड्या डोळ्यांनी ' पाहणे ' आहे. ही भुस्सा भरलेली, मानवी संवेदनशीलता हरवलेली, क्रूर माणसे आहेत.

अशी होते जगाची समाप्ती

अशी होते जगाची समाप्ती

अशी होते जगाची समाप्ती

घणाघाताने नव्हे तर कण्हत कण्हत

-- असा होतो शेवट या कवितेचा. यातून ' बोध ' कसला घेणार आणि ' व्यवस्था बदलायच्या ' कोणत्या कृतीला प्रवृत्त होणार ? मानवी जगण्याचे अवधान येणे हीच असते सांस्कृतिक प्रक्रिया. आणि व्यक्तीत आणि समाजात या

सांस्कृतिकतेला वाव असणे यातच असते माणसाचे ' हित '. आता, या संग्रहाच्या शीर्षक कवितेबद्दल थोडे बोलू, ' तंबाखूची टपरी '.

कदाचित आपण नुसतेच अस्तित्वात राहिलोय, जसे पालीने तिचे शेपूट

कापून टाकल्यावर ते शेपूट राहते वळवळत त्या पालीशिवाय.

-- या ओळी असलेली ही कविता. एक अत्यंत सामान्य रूटीन जगणे, स्वतःबद्दलच्या कल्पना आणि पुन्हा वास्तवात काहीच नसणे याची ही अवाढव्य कविता आहे.

माझी अस्तित्वात असण्याची जाणीव पायदळी तुडवणारी ती टपरी --

-- अशा त्या टपरीच्या निमित्ताने पेसोआने मानवी जगणे ज्या प्रकारे घुसळून पाहिले आहे त्याला तोड नाही. कवितेतला हा एक जागतिक मास्टरपीस ठरतो ते त्या कवितेतल्या अद्भुत चिंतनशीलतेमुळे. या चिंतनशीलतेचा मानवी जगण्याला स्पर्श होणे हीच सांस्कृतिक प्रक्रिया. स्वतःसकट सगळ्यांच्याच जगण्याचा आवाका घेणारे पेसोआसारखे कवी हे घडवतात. हे त्यांचे, कवी म्हणून यश मिळवणे नसते तर सर्वांनी मिळून जगण्यातली ही सर्जकता असते.

या संग्रहात, हे असे घडू शकेल असे खूप आहे. ते घडावे, आपल्या सर्वांच्याच आकलनशक्तीला विस्ताराव्यात आणि आपले सर्वांचेच जगणे अधिकाधिक सर्जक होत जावे, हीच इच्छा इथे व्यक्त करतो. सर्व मानवजात एकत्र जगत असते, अशा समजुतीनेच हे काम केलेले आहे.

या अनुसर्जन प्रक्रियेच्या माझ्या अनुभवावर आणि आकलनावर आधारित असे काही मुद्दे मांडावेसे वाटले म्हणून हे लिहिले आहे. एकाने लिहिलेली कोणतीही कविता दुसऱ्यापर्यंत पोचू शकते, हेच तर कविता निर्मितीचे पायाभूत तत्त्व असते. याचा अर्थच, जगातली कोणतीही कविता दुसऱ्या कुणाहीपर्यंत पोचू शकते, हाच होतो. मानवी मेंदूचे प्रोग्रामिंग ओलांडणे हेच तर कवितेचे सांस्कृतिक काम चालू असते.

मराठीतले गंभीर वाचक, लेखक, कवी, विद्यार्थी, प्राध्यापक, समीक्षक यांना हा लेख आणि इथले कवितांचे अनुसर्जन, हे त्यांच्या जगण्यातल्या कलाप्रक्रियेला कुठेतरी स्पर्श करणारे वाटेल, अशी आशा आहे.

--- ००० ---

अलेस्सिओ झानेली हा इटालियन कवी असून तो लिहितो इंग्लिशमध्ये – त्याचा जन्म १९६३ चा आहे – तो राहतो इटलीतच --

प्रतिबिंब (Mirroring)

-- अलेस्सिओ झानेली --

आपण सगळे इतर सगळे आहोत

आपल्यापैकी प्रत्येकजण

आपण जे काही आहोत वा जगण्यात

जिथे पोचतो

तेही इतर सगळ्यांमुळेच घडते

प्रत्येकजण – एकेकटा .कुणीच नाहीय --

आपण इतर प्रत्येकाचे

यश आणि अपयश आहोत

आपण इतर प्रत्येकाचे

सुख आणि दुःख आहोत

आपल्याव्यतिरिक्त

इतर प्रत्येकाच्याही जगण्याचा

आपण परिणाम आहोत

आपल्या प्रत्येकात

इतर सगळेही प्रतिबिंबित आहेत

आपण प्रत्येकजण

इतर सर्वांची बेरीज आहोत.

निरपवादपणे

आपण प्रत्येकजण.

दुसऱ्या कुणाचीच

आपल्याला साक्ष नसेल

तर आपण कुणीच नसू

आणि काहीच नसू

--- ००० ---

पॉल एल्युआर्ड – अतिवास्तववादी फ्रेंच कवी – १८९५ ते १९५२ --

प्रेयसी (Lady Love)

-- पॉल एल्युआर्ड --

ती उभी आहे माझ्या पाण्यावर
आणि तिचे केस गुरफटलेयत माझ्या केसांत

तिला माझ्या हातांचा आकार आहे
ती माझ्या डोळ्यांच्याच रंगाची आहे
माझ्या सावलीने तिला गट्टम केलेय
जणू आकाशाला भिडलेला दगडच

तिचे डोळे सतत उघडेच असतात
आणि मला ती झोपू नाही देत
दिवसाच्या लख्ख उजेडात तिची स्वप्ने
सूर्याची करतात वाफ
मला हसवतात, हसायला आणि रडायला लावतात
आणि बोलायला लावतात बोलण्याचे काहीच नसताना
--- ०००---

नदी (The River)

-- पॉल एल्युआर्ड.

माझ्या जिभेखाली आहे ती अथांग नदी
अकल्पनीय पाण्याची, तीत माझी छोटी नाव,
आणि पडदे ओढून घेतलेले खाली,
चल, आता बोलू या आपण.
--- ००० ---

फर्नांडो पेसोआ -- १८८८ ते १९३५ -- पोर्तुगालचा महान कवी --

जागतिक शहाणपणासाठी ज्ञानेश्वर आणि तुकाराम ही मराठीची जगाला देन आहे. त्याच प्रकारे पोर्तुगालचा कवी फर्नांडो पेसोआ हाही जगाचा एक अमूल्य ठेवा आहे. पेसोआने स्वतःच्या नावाने आणि अनेक टोपण नावांनीही खूप कविता लिहिल्या. अलवारो डी कॅपोस या टोपण नावाने त्याने लिहिलेली ' लिस्बनची पुनर्भेट १९२३ ' या नावाची एक कविता आहे. तिचा (मला जमेल तसा) अनुवाद खाली देत आहे. पेसोआचे बालपण लिस्बनमध्ये गेले होते, हा या कवितेचा संदर्भ आहे. (' लिस्बनची पुनर्भेट १९२६ ' या नावाची त्याची आणखी एक वेगळी कविता आहे. तीही खास आहे.) हा स्थलकालबद्ध समस्यांचा कवी नसून पूर्ण मानवी जगण्याचेच भान घेणारा-देणारा आणि पर्यायाने माणसाचे शहाणपण जागृत करणारा कवी आहे, असे मला वाटते.

लिस्बनची पुनर्भेट १९२३ (Lisbon Revisited 1923)

नाही, मला काहीच नकोय.
मी आधीच सांगितलेय, मला काहीच नकोय.

निष्कर्ष घेऊन नका येऊ माझ्याकडे !
मृत्यू हा एकच निष्कर्ष.

मला सौंदर्यशास्त्र नका प्रदान करू !
मला नैतिकताही नका सांगू !
तत्त्वज्ञानही दूर न्या इथून !
माझ्याकडे नका खपवू तुमच्या पूर्ण व्यवस्था
आणि कंटाळा नका आणू मला
तुमच्या समस्याभेदांचा वैज्ञानिक
(अरे देवा, ते विज्ञान !) –
शास्त्रांमधल्या, कलांमधल्या आणि
आधुनिक प्रस्थितीच्या (civilization) !

देवांना मी कधी काही हानी पोचवलीय का ?

तुमच्याकडे सत्य असेल तर ते तुमच्याजवळच ठेवा !

मी एक तंत्रज्ञ आहे पण माझे तंत्र
तांत्रिक क्षेत्रापुरते मर्यादित आहे, आणि शिवाय
मी एक सर्किट माणूस आहे, आणि तसे असण्याचा
मला पूर्ण हक्क आहे, ऐकताय ना ?

देवाला स्मरा आणि मला एकट्याला राहू द्या !

तुम्हाला वाटते, मी असावे विवाहित, व्यर्थ, सरधोपट आणि करदाता --
होय ना ? की या सर्व बाबींविरोधी मी असावे असे तुम्हाला वाटते ?
कशाच्याही विरोधी ?

मी जर दुसराच कुणी असतो तर
आलोही असतो तुम्हा सर्वांबरोबर !
पण मी जो आहे तो असल्यामुळे द्या सोडून !
नरकात जा माझ्याशिवाय, किंवा मग
माझे मला जाऊ द्या तिकडे !
आपण एकत्र कशाला जायला हवेय ?

माझा हात नका पकडू !
मला नाही आवडत माझा हात पकडलेला,
मी तुम्हाला आधीच सांगितलेय,
मी फक्त एकटाच असू शकतो !
मला वैताग येतो सारखेच
तुम्ही मला सामाजिक करू पाहण्याचा !

हे माझ्या निळ्या आकाशा – तेच
जे मला लहानपणीही माहीत होते –
परिपूर्ण आणि रिकामे शाश्वत सत्य !
हे माझ्या सौम्य, शांत, सातत्ययुक्त तागुस सरिते,
जिच्या छोट्या सत्यात आकाश होते प्रतिबिंबित !
हे माझ्या अतीत दुःखमय दिवसांच्या लिस्बन गावा,
आज मी तुला पुन्हा भेटतोय !
तू ना माझ्याकडून काही घेत ना मला काही देत –
तू काहीच नसणे आहेस – मला वाटते, मीच.

मला शांततेत राहू द्या, कारण
फार काळ असणारच नाहीय मी ...
आणि जोवर मला
शांतता आणि अथांगता शाबूत ठेवतील
तोवर
मला एकटाच राहायचे आहे !

(१९२३).

--- ००० ---

सर्दिमहिमा (I Have A Bad Cold)

- (फर्नांडो पेसोआ – टोपण नाव – अलवारो डी कॅपोस –)

मला प्रचंड सर्दी झालीय, आणि हे
प्रत्येकालाच असते माहीत की अशी सर्दी
जगणे कसे बेसूर आणि बेताल करते ते.
अशी सर्दी आपल्याला नको जगणे असे करते
आणि आपल्याला अगदी तात्त्विकही शिका आणते.
मी पूर्ण दिवस शिंकरण्यात घालवलाय.
माझे डोके चहूबाजूंनी ठणकतेय.
एका किरकोळ कवीसाठी ही एक दुःखद अवस्था आहे !
आज तर नक्कीच मी एक किरकोळ कवी आहे.
मी जे असायचो ती फक्त एक वांच्छा होती जी उध्वस्त झालीय.

हे माझ्या परीराणी तुला कायमचा रामराम !
तुला होते पंख सूर्यकिरणांचे आणि इथे मी खुरडतोय.
आता मी अंधरुणात पडल्याशिवाय बरा होणारच नाही.
मी या विश्वात पडून राहिल्याशिवाय कधीच बरा नसतो.
कमी नाहीच – भयानकच म्हणावी लागेल ही शारीरिक सर्दी !
मला आता सत्य आणि थोडे ऍस्पिरिन यांची गरज आहे.

--- ००० ---

आद्य पाप (Original Sin)

-- (फर्नांडो पेसोआ – टोपण नाव – अलवारो डी कॅपोस --)

आपण काय असू शकलो असतो याची कहाणी कोण लिहील ?
आणि समजा लिहिलीच कुणी ती,
तर मानवजातीचाच तो एक सत्य इतिहास असेल.

जे आहे अस्तित्वात ते फक्त खरे जग -- आपण नव्हे, फक्त जग.
वस्तुतः आपण आहोत अस्तित्वातच नसलेले.

मी असा आहे जो अस्तित्वात येण्यात अपयशी ठरला.
आपण सगळे असे आहोत ज्यांनी आपण अमुक असल्याची कल्पना केली.

आपले सत्य मात्र ते आहे की जे आपल्याला कधीच प्राप्त नाही करता आले.

त्या आपल्या सत्याचे काय झाले – जे होते बालपणाच्या खिडकीतून पाहिलेले स्वप्न ?
आपल्या त्या खात्रीचे काय झाले – आपल्या योजनांच्या ज्या नंतर टेबलावर अवतरल्या ?

जेवण झाल्यावर, बाजूला खुर्चीवर बसत,
बाल्कनी खिडकीच्या चौकटीवर विसावलेल्या माझ्या हातांच्या घडीवर डोके ठेवून
मी चिंतन करतो.

काय झाले माझ्या त्या सत्याचे, की आता माझ्याकडे फक्त जगणे उरावे ?
आणि त्या मला काय झाले, की आता फक्त अस्तित्वात असणेच असावे ?

किती राजेमहाराजे मी असत आलोय !

माझ्या आत्म्यात आणि काहीशा सत्यासह;
माझ्या कल्पनेत आणि काहीशा न्यायासह;
माझ्या बुद्धीत आणि काहीशा आवश्यकतेसह –
अरे देवा ! अरे देवा ! अरे देवा !
मी किती राजेमहाराजे राहात आलोय !
मी किती राजेमहाराजे राहात आलोय !
मी किती राजेमहाराजे राहात आलोय !

--- ०७ डिसेंबर १९३३.

--- ००० ---

कुणीच नाही करत माझ्यावर प्रेम (Untitled)

कुणीच नाही करत माझ्यावर प्रेम --
थांबा, आहे आहे --
पण फारच कठीण आहे खात्री वाटणे
तुमची श्रद्धा नसलेल्या गोष्टीबद्दल.

मी अश्रद्धा असल्यामुळे माझी श्रद्धा नाहीय
असे नाही, कारण मी जाणतो,
आहेच मी आवडणारा. तो माझा स्वभाव आहे.
सश्रद्धा नसणे आणि न बदलणे.

कुणीच नाहीय माझ्यावर प्रेम करणारे --
या कवितेच्या असण्यासाठी तसे गरजेचे आहे
-- हे दुःख सहन करण्याशिवाय
मला काही इलाजच नाहीय.

किती दुःखद आहे – प्रेमच न मिळणे !
माझे दीन विचारे बहिष्कृत हृदय !
असो, आणि हाच आहे शेवट
मी विचारपूर्वक घडवलेल्या या कवितेचा.

मला काय वाटते, तो भाग वेगळा ...
--- ००० ---

हे हृदय (Untitled)
-- (फर्नांडो पेसोआ – टोपण नाव – अलवारो डी कॅपोस –)

या क्षणी मी कोण आहे ते मला नाही माहीत. मी स्वप्न पाहतोय.
स्वतःचाच अनुभव घेण्यात गर्क होत मी झोपलोय. या शांत वेळी
माझा विचार विसरतो त्याची विचारक्रिया
आणि माझ्या आत्म्याला तर आत्माच नसतो.

मी अस्तित्वात असेन तर ते माहीत असणे चुकीचे आहे.
मी जागा झालो तर मला वाटते की मी चुकलोय. मला नसते माहीत, बास.
मला हवेय किंवा माझ्याकडे आहे किंवा मला आठवतेय, असे काहीच नसते.
मला असणेच नसते किंवा विधिव्यवस्थाही.

दोन भ्रमांच्या मधला जाणिवेचा एक क्षण,
असा मी चहूबाजूंनी वेढलेला असतो पिशाचांनी.
राहा निद्राधीन, इतरांच्या हृदयांबाबत अनभिज्ञ,
हे माझ्या, कुणाच्याच अखत्यारीत नसलेल्या हृदया !

-- ०६ जानेवारी १९३३.
--- ००० ---

विचार आणि प्रेम (Sonnet 2)
-- फर्नांडो पेसोआ.

माझी नजर एखाद्या सूर्यफुलासारखी स्वच्छ आहे.
माझी ही एक पद्धत आहे की रस्त्यावरून चालताना
मी उजवीकडे आणि डावीकडे बघतो
आणि कधी कधी माझ्या मागेही बघतो
आणि प्रत्येक क्षणी मला असे काही दिसते की
जे मी पूर्वी कधीच पाहिलेले नाही
आणि एकूण सर्व गोष्टींची नोंद घेण्यात तर मी पटाईत आहे.
एखादे नवजात मूल जसे आपण खरोखरच सत्यात
जन्माला आलोय हे पाहून जसे चकित होईल
तेच तसेच चकित होणे अनुभवण्याची माझ्यात क्षमता आहे.
प्रत्येक क्षणी मला असेच वाटते की
मी नुक्ताच जन्मलोय एका पूर्णपणे नव्या जगात ...

डेझी फुलावर असावा तसा माझा जगावर विश्वास आहे
कारण मला ते दिसते. पण मी त्याचा विचार नाही करत.
कारण विचार करणे म्हणजे न समजणे.
आपण त्यावर विचार करावा म्हणून नाही निर्माण झालेले जग
(विचार करणे म्हणजे आपले डोळे सदोष असणे)
आपण त्याच्याकडे फक्त पाहायचे आणि त्याच्यासह राहायचे.

माझ्याकडे कोणतेही तत्त्वज्ञान नाही, फक्त ज्ञानेंद्रिये आहेत ...
मी निसर्गाबद्दल बोललो तर त्याचा असा नाही अर्थ की त्याचे स्वरूप मला समजते
पण मी त्याच्यावर प्रेम करतो याच कारणामुळे फक्त मी बोलतो.
कारण जे प्रेम करतात त्यांना हे कधीच नसते माहीत की ते काय
कशासाठी कशावर प्रेम करताहेत.

प्रेम करणे म्हणजे शाश्वत निरागसता.
आणि निरागसता म्हणजे एकच – विचार न करणे.

०८ मार्च १९१४.

--- ००० ---

पेसोआचेच पानपूरक – (– Everything transcends everything)

सगळेच सगळ्याच्या अतीत असते
आतून आणि अमर्यादपणे
स्वतःपासून खूप दूर, हे विश्व
अस्तित्वात येण्याने स्वतःलाच फसवते
--- ००० ---

सौंदर्य

-- फर्नांडो पेसोआ. (All beauty Is A Dream)

सर्व सौंदर्य हे अस्तित्वात असले तरी ते एक स्वप्न असते
कारण सौंदर्य म्हणजे त्याच्या असण्यापेक्षा काही जास्त असणे.
मी तुझ्यात जे सौंदर्य पाहतो
ते इथे नाहीय माझ्या निकट.

मी तुझ्यात जे पाहतो ते जगत असते माझ्या स्वप्नात
इथून खूपच दूर. तू जर असशील खरेच अस्तित्वात
तर ते मला
मी स्वप्न पाहिल्यामुळेच फक्त कळते.

सौंदर्य हे एक संगीत असते जे ऐकताच स्वप्नात,
ओसंडून येते जगण्यात.
पण तेही नेमके जगणे नव्हे :
ते असते ज्या जगण्याने स्वप्न पाहिले ते जगणे.

-- २२ एप्रिल १९३४.

--- ००० ---

तंबाखूची टपरी (Tobacco kiosk)

-- फर्नांडो पेसोआ – इंग्रजी अनु० – रिचर्ड झेनिथ –

मी काहीच नाहीय.
मी काहीच नसेन नेहमीच.
काही असण्याची मी इच्छाही नाही करू शकत.
पण तरीही माझ्यात आहेत जगाची सगळी स्वप्ने.

या माझ्या खोलीच्या खिडक्या
माझ्या म्हणजे अशाच्या की जो जगातल्या लाखोंपैकी एक असून
त्याला कुणीच नाही ओळखत (आणि समजा ओळखणारे असतेच कुणी
तरी थोडी तरी माहिती असू शकली असती का त्यांना ?)
तुम्ही उघडता ती खिडकी रहस्यावर रस्त्याच्या
जो सतत लोकांकडून ओलांडला जात असतो.
तो रस्ता जिथे पोचू नाही शकत कोणताही विचार.
खरा -- तर्कातीत खरा -- खात्रीचा -- नकळत खात्रीचा --
खडकांच्या आणि सजीवांच्या सर्व अस्तित्वांखाली जे रहस्य असते
त्यासह असणारा, भिंती दमट करणाऱ्या आणि
माणसांचे केस पांढरे करणाऱ्या मृत्यूसह असणारा आणि एकूणात
सगळ्याचीच गाडी काहीच नसण्यावरून
नेणाऱ्या नियतीसह असणारा असा रस्ता.

जणू काही सत्याचे ज्ञान झाल्याप्रमाणे आज माझा पराभव झालेला आहे.
जणू काही मृत्यू जवळ आल्याप्रमाणे आज मी पारदर्शक झालोय.
आणि जणू काही वस्तूंशी माझे काही नातेच राहिलेले नाहीय
निरोप घेण्याव्यतिरिक्त. ही इमारत आणि या बाजूचा हा रस्ता
झाले आहेत गाडीच्या डब्यांची रांग --
माझ्या डोक्यात परतीची शिष्टी वाजत असताना
आणि माझ्या नसांना हिसके बसत असताना आणि माझी हाडे करकरत असताना
आम्ही बाहेर पडण्याच्या वेळी.

एखाद्याने चकित व्हावे, शोधून काढावे आणि विसरून जावे
तसे झाले आहे आज माझ्या डोक्याचे दही.
आज मी फाटून गेलोय दोन गोष्टीत -- माझे देय निष्ठेचे, रस्त्यापलिकडच्या
तंबाखूच्या टपरीबाबतचे बाह्य वास्तव
आणि सर्व काही स्वप्न असल्याची माझी आंतरिक जाणिव यांत.

मी सर्वच बाबतींत अपयशी ठरलो.
आणि म्हटले तर मला कोणतीही महत्वाकांक्षाच नसल्याने
मी कशातच अपयशी नाही झालो.
घरामागच्या खिडकीतून बाहेर उडी मारून मी मला दिले जात असलेले शिक्षण सोडून दिले.
काही मोठ्या योजना घेऊन मी गावाकडे गेलो
पण मला असे दिसले की तिथे तर फक्त गवत आणि झाडेच आहेत.
आणि तिथे जेव्हा माणसे दिसली तेव्हा तीही इतर माणसांसारखीच दिसली.
-- आता मी खिडकीपासून मागे फिरतो आणि एका खुर्चीवर बसतो.

आता मी कशाचा विचार करावा बरे ?

मी काय आहे हेच माहीत नसलेल्या माझ्यासारख्याला
मी काय होईन हे कसे माहीत असणार ? मी काहीही विचार करत असलो तरी ?
पण मी खूप खूप गोष्टी होण्याबद्दल विचार करत असतो !
आणि आपण सगळेच्या सगळे असूच नाही शकणार एकाच वेळी कधीच
अशा एकाच गोष्टीबद्दल विचार करणारेही खूप असतात !
आणि प्रतिभावान ? या क्षणी काही लाख मेंदू तरी असतील की जे ते स्वतः
माझ्याप्रमाणे प्रतिभावान आहोत अशी स्वप्ने पाहात असतील --
आणि शक्य आहे की इतिहास यांतल्या एकाचीही नोंद घेणार नाही
आणि त्यांच्या सर्व काल्पनिक विजयांचे शेवटी शेण होईल.
नाही, माझा स्वतःवर विश्वास नाही.
वेड्यांची इस्पितळे, अशा खात्री बाळगणाऱ्या खूप वेडपटांनी भरलेली आहेत !
मग कोणतीही खात्री न बाळगणारा मी अधिक बरोबर नाही का ?
नाही, माझे सोडा ...
जगातल्या पोटमाळ्यांत वा इतर खोल्यांत या क्षणी असे किती लोक असतील
स्वप्ने पाहणारे की जे स्वयंमान्य प्रतिभावान असतील ?
आणि किती प्रचंड आणि दर्जेदार आणि पारदर्शक अशा आकांक्षा असतील
-- खरेच प्रचंड, दर्जेदार आणि पारदर्शक --
आणि बहुतेक आवाक्यातल्या -- प्राप्त होण्याजोग्याही -- ज्या कधीच पाहणार नाहीत
यशाचा प्रकाश वा एखादा साहानुभूतियुक्त श्रोता ?
जे जगाला जिंकण्यासाठीच जन्माला आलेत त्यांच्यासाठीच आहे हे जग
आणि अशांसाठी नाही की जे नुसतेच
आपण ते जिंकू शकू अशी स्वप्ने पाहतात जरी ती वास्तवात येणे शक्य नसले तरी.
मी स्वप्नात नेपोलियनपेक्षा जास्त काम केलेय.

मी ख्रिस्तापेक्षा अधिक प्रमाणात मानवतेला माझ्या
कल्पित हृदयाशी घेतलेय. कांटने कधीच न लिहिलेल्या
अशा तत्त्वज्ञानांचा मी गुप्तपणे शोध लावलाय.
पण तरीही मी आहे आणि बहुतेक असणार, एक पोटमाळ्याचा माणूसच
जरी मी तसा राहात नसलो तरी. मी नेहमीच एक असाच माणूस असणार
जो तसल्या हीन जगण्यासाठी जन्मलेला नाही
आणि मी नेहमी असाच असणार की ज्याच्याकडे गुण होते केवळ.
मी नेहमीच असाच असणार एकजण की जो
ज्या भिंतीत दारेच नाहीत अशा भिंतीत दार उघडण्याची वाट पाहत राहिला
आणि गात राहिला गाणे अनंताचे खुराड्यातून
आणि ऐकत राहिला देवाचा आवाज एका आच्छादित विहिरीत.

माझ्यावर विश्वास ? नको, कशावरच नको.
कोसळवू द्या निसर्गाला माझ्या उकळत्या डोक्यावर
ऊन आणि पाऊस यांना आणि उडू द्यात वाऱ्यात माझे केस -- आणि बाकीचेही
काहीही येवो येणारच असेल आणि यायलाच हवे असेल तर किंवा न येवो.
अंतःकरणपूर्वक ताऱ्यांचे गुलाम आम्ही.
आम्ही पूर्ण जग जिंकले होते अंथरुणातून बाहेर पडण्यापूर्वी
पण आम्ही जागे झालो तर सगळे अंधुक झाले होते आणि
आम्ही उठून उभे राहिलो तर सगळे परके झाले होते आणि आम्ही बाहेर गेलो तर
तिथे पूर्ण पृथ्वी होती शिवाय ग्रहमाला आणि आकाशगंगा आणि अथांगता.

(हे बालिके, खा तुझी चॉकलेट्स, खा, खा !
विश्वास ठेव माझ्यावर – या पृथ्वीवर चॉकलेटसारखे तत्त्वज्ञान नाही
आणि सगळे धर्म मिळूनही
एखाद्या गोळ्यांच्या दुकानाहून जास्त काही शिकवत नाहीत.
खा, हे गलिच्छ मुली, खा ! चॉकलेटबाबतच्या
तुझ्या सत्यासहच मलाही खाता यायला हवी होती ती !
पण मी खास विचार करतो आणि ते चांदीच्या कागदाचे आवरण
काढून टाकून देतो जमिनीवर, जसे टाकून दिलेय मी आधीच आयुष्य.)

तरीही, निदान, मी जे कधीच होऊ शकणार नाही
त्याबाबतच्या माझ्या निराश कडवटपणातून
घाईत लिहिल्या जाणाऱ्या या कविता तरी राहताहेत --
अशक्यतेकडे जाणारे एक मोडके फाटक म्हणून.
पण निदान मी तिरस्कार तरी करू शकतो माझा अश्रूशिवाय
आणि स्वतःला मळक्या कपड्यांप्रमाणे, यादीशिवाय फेकून देण्यात तरी
वस्तूंच्या गर्दीत दाखवू शकतो भारदस्तपणा
आणि बसू शकतो घरी शर्टाशिवाय.

(हे माझ्या सांत्वनकर्त्या, तू अस्तित्वात नाहीस
आणि म्हणूनच करतो आहेस माझे सांत्वन.
एक जिवंत पुतळा म्हणून कल्पिलेली तू एखादी ग्रीक देवता अस
किंवा रोममधली एखादी अशक्य आणि भारदस्त अशी भयंकर कुलीन स्त्री अस
किंवा अस एखादी मोहक आणि लोभस अशी एखाद्या दरबारी संगीतकाराची कन्या
किंवा अठराव्या शतकातली दरबारी किताबधारी अस मोठ्या गळ्याची आणि दूरस्थ
किंवा आमच्या पालकांच्या पिढीतली प्रसिद्ध वारांगना अस
किंवा मी फारशी कल्पना नाही करू शकणार अशी कुणी आधुनिक अस
-- यांतले काहीही, तू जे काय असशील ते असत, मला प्रेरित करू शकत असशील तर कर !

माझे हृदय म्हणजे ओतून टाकलेली एक बादली आहे.
आत्म्यांना आवाहन करणाऱ्यांप्रमाणेच मी आवाहन करतो मला स्वतःला
काहीही न सापडता.
मी खिडकीकडे जातो आणि पाहतो रस्त्याकडे परिपूर्ण आकलनाने.
मला दुकाने दिसतात, पदपथ दिसतात, समोरून जाणाऱ्या कार्स दिसतात
आणि दिसतात कपडे घातलेली जिवंत अस्तित्वे एकमेकांजवळून जाताना.
कुत्रीसुद्धा असतात अस्तित्वात तिथे, तीही दिसतात – आणि या सगळ्याचे
माझ्यावर येते हृदयाची शिक्षेसारखे दडपण –
आणि हे सगळे असते परके इतर सगळ्याचसारखे.)

मी जगलोय, शिक्षण घेतलेय, प्रेम केलेय आणि विश्वासही ठेवलाय
आणि तरीही आज कोणत्याही भिकाऱ्याचा, तो मी नसल्यामुळे मला हेवा वाटतो.
मी प्रत्येकाच्या चिंध्या, व्रण आणि खोटेपणा पाहतो आणि मला असे वाटते की
आपण बहुतेक कधीच जगलो, शिकलो, प्रेम केले वा विश्वास ठेवलाच नाहीय.
(कारण यांतले काहीही केलेले नसताना हे सगळे करणे शक्य आहे.)
कदाचित आपण नुसतेच अस्तित्वात राहिलोय, जसे पालीने तिचे शेषूट
कापून टाकल्यावर ते शेषूट राहते वळवळत त्या पालीशिवाय.
मी मला ते करू पाहिले जे माझ्या आवाक्यातले नव्हते
आणि मी स्वतःला जे करू शकलो असतो ते मी नाही केले.
मी चुकीचा पोषाख घातला आणि मी जो नाही तो मी आहे
असे लगेच समजले गेले आणि त्यावर मी काहीच बोललो नाही
आणि हरवूनच गेलो.
मी तो मुखवटा काढू गेलो तर तो चिकटलेला होता माझ्या चेहऱ्याला.
आणि जेव्हा मी तो काढला आणि आरशात पाहिले स्वतःला
तेव्हा मी आधीच म्हातारा झालेलो होतो.
मी खूप प्यालो होतो आणि आपण काढलेली आपल्या पोषाखातली हॅट
पुन्हा कशी घालायची हे आता मला समजत नव्हते.
मी तो मुखवटा फेकून दिला आणि झोपलो एका खबदाडीत
-- एखादा कुत्रा केवळ निरुपद्रवी आहे म्हणून त्याला सहन करते
एखादे व्यवस्थापन, तसेच.
आणि ही सगळी कहाणी लिहून मी दाखवून देणार आहे, मी कसा उदात्त आहे ते.

हे माझ्या फालतू कवितांच्या संगीतमय अर्का,
मी माझ्या हातून तुला घडवलेय हेच मला पाहता यायला हवे होते
रस्त्यापलिकडच्या तंबाखू टपरीकडे सतत पाहात राहण्यापेक्षा --
माझी अस्तित्वात असण्याची जाणीव पायदळी तुडवणारी ती टपरी --
एखाद्या जाजमाला एखाद्या दारुड्याने अडखळण्याप्रमाणे किंवा

एखाद्या भटक्याने चोरलेल्या शून्य किंमतीच्या पायपुसण्याप्रमाणे.

पण तंबाखू टपरीचा मालक दाराकडे आलेला असून तो तिथे उभा आहे.
मी त्याच्याकडे अर्धी मान मुडपत अस्वस्थपणे पाहतो आणि
माझा आत्मा तर अर्धवट समजत असल्याने जणू चक्रवादीने अस्वस्थ होतो.
तो मरेल आणि मी मरेन.
तो त्याचा चिन्हफलक सोडेल आणि मी माझ्या कविता सोडेन.
सरतेशेवटी त्याचे चिन्हही मरेल आणि त्याचप्रमाणे माझ्या कविताही.
अंतिमतः ज्या रस्त्यावर ते चिन्ह होते तोही मरेल.
आणि तशीच ती भाषा जीत माझ्या कविता लिहिल्या गेल्या.
आणि नंतर हे सगळे जिथे घडले तो हा भिरभिरता ग्रहही मरेल.

दुसऱ्या एखाद्या ग्रहमालेच्या दुसऱ्या काही ग्रहांवर असेच माणसांसारखे
कुणी कवितांसारख्या वस्तू तयार करत राहतील
आणि चिन्हे म्हणावीत अशा वस्तूंखाली जगत राहतील --
सतत एक वस्तू दुसरीसमोर येत
सतत एक वस्तू दुसरी इतकीच फालतू असत
सतत अशक्य असत आणि वास्तवाप्रमाणे गंधडे असत आणि
सतत आंतरिक रहस्यही पृष्ठावर झोपलेल्या रहस्या इतकेच खरे असत.
सतत ही गोष्ट वा ती गोष्ट असत किंवा हीही गोष्ट नाही आणि दुसरीही नसत.

पण एक माणूस तंबाखूच्या टपरीत शिरलाय (तंबाखू खरीदण्यासाठी ?)
आणि एक शक्यतायुक्त वास्तव अचानक माझ्यात प्रस्फुटतेय.
मी माझ्या खुर्चीवरून अर्धवट उठतोय – शक्तीने, खात्रियुक्त आणि मानुष –
आता मी प्रयत्न करेन कविता लिहिण्याचा ज्यांत मी आधीच्या उलटेच बोलेल.

त्या लिहिण्याचा विचार करतच मी एक सिगरेट शिलगावतो
आणि त्या सिगरेटीत मी लज्जत घेतो सर्व विचारापासून मुक्त होण्याची.
तो सिगरेटचा धूर जणू माझाच माग असल्याप्रमाणे माझे डोळे त्याच्या मागे जात राहतात
आणि मग एका संवेदनशील आणि अनुरूप क्षणाच्या रूपात
मी आनंद घेतो सर्व अंदाजांपासूनच्या मुक्तीचा आणि भान येण्याचा की
तत्त्वज्ञान म्हणजे नुसताच एक परिणाम असतो तब्येत बिघडल्याचा.
मग मी पुन्हा खुर्चीत टेकून बसतो आणि झुरके घेत राहतो.
जोवर नियती अडवणार नाही तोवर मी झुरके घेत राहीन.

(माझ्याकडे सफाई काम करणाऱ्या स्त्रीच्या मुलीशी जर मी लग्न केले
तर कदाचित मी सुखी होईन.) मी खुर्चीवरून उठतो. मी खिडकीकडे जातो.

त्या तंवाखू टपरीतून तो माणूस बाहेर आलाय (उरलेली नाणी खिशात ठेवत ?)

वा, मी तर ओळखतो त्याला : तो तर तत्त्वज्ञानहीन एस्टीवज आहे.

(तो तंवाखू टपरीचा मालकही दारापर्यंत आलाय.)

अलौकिक प्रेरणेनेच जणू एस्टीवज इकडे वळतो आणि माझ्याकडे पाहतो.

तो भेटीदाखल हात हलवतो, मी प्रतिसाद देत ओरडतो, “ हॅलो एस्टीवज ! ” आणि पूर्ण विश्व

कोणतीही ध्येये वा आशा-आकांक्षा नसलेल्या पूर्वपदाला येते

आणि तंवाखूच्या टपरीचा मालक स्मित करतो.

--- ००० ---

पाब्लो सॅबोरियो -- डेन्मार्कचा कवी आणि चित्रकार – जन्म १९८२ --

अस्तित्व फिक्शनरूपातले (Existence As Fiction)

आपले अस्तित्व असते
फिक्शनमधला एक उपक्रम
आणि त्याच्या विकृतिकरणातूनच
फिक्शन बनते अनुकरण वास्तवाचे
आणि म्हणून समस्यात्मक

खरे महान कार्य हे असते की
निराकरणासाठी प्रयत्न न करता
समस्या समजून घेणे

सर्वात महान अभिनेते
प्रेक्षकांना पोचवतात समस्येची समज
आणि शूरवीर म्हणून वाखाणले जातात
कारण ते सातत्याने भरभराटीला येत असतात
आंतर्विरोधात समस्येच्या निराकरणहीन
(कल्पित वास्तव असणाऱ्या)

हे मनाचे प्रेक्षागृह असते
आणि इथे अनेक शौर्यगाथा
लिहिल्या गेल्या आहेत रक्ताच्या फोलपणातून

शोकात्म नायकाची एकमेव निश्चितता
त्याच्या परिणामशून्य यशातली
आणि आपला एकमेव दिलासा
हे दोन्ही मिळून असतो त्याचा दुःखस्वीकार

आपली दयनीयता ही असते की
तो शोकात्म माणूस करतो त्याची समस्या
म्हणजेच केवळ त्याचा प्रेक्षक

त्याला करावेच लागते दुःख
जोवर होत नाही त्यातली वेदना

वास्तव समस्येइतकी खरी

नंतर तो म्हणतो की अप्राप्य आहे मुक्ती
आणि स्वातंत्र्य म्हणजे दुसरेतिसरे काही नसून
असते फिक्शनची परमशुद्ध अवस्था

आणि विशेष म्हणजे त्याच्या
त्या भाषेच्या दुर्विलासात
तो मरणाचा अचूक असतो

--- ००० ---

झोपी जाण्यापूर्वीचा छोटा संवाद

-- पाब्लो सॅबोरिओ --

-- हं, कसला विचार चाललाय ?
-- माझा विचार नव्हताच चालला.
-- विचार न करणे कशाबद्दल चालले होते ?
-- माझे विचार न करणे हे सगळ्याबद्दल होते.
-- ओह ! हे तर काव्यात्मकच झाले !
-- होय तर.
--- ००० ---

(इंग्रजीत, स्त्री बोलतेय की पुरुष हे उघड होत नाही
-- ते तसेच राहावे म्हणून मराठीत वाक्यरचना जरा बदलली आहे.)

पाब्लो, त्याच्या एका मुलाखतीत काय म्हणतो, ते पाहा – (त्याच्या एका चित्राच्या अर्थाबद्दल --)

– What is the meaning behind ‘Return to Source’?

I have noticed we no longer have experiences. We conceptualize experience; we interpret and define what is happening all the time. Return to Source is a challenge to this mode of existing; a reminder that prior to language and thought, there is awareness. All the works are titled ‘In Silentio’ (in silence). People are invited to experience the art without the aid of concepts or interpretation.

Artist’s comments: “Return to Source is the outcome of living in pure meditation – a return to the intuitive, playful and immediate mode of existing that children and Buddhas exemplify”.

गोड चुथडा (Sweet Mess)

-- पाब्लो सॅबोरियो --

मी समजू शकतो.
की तू वैफल्यग्रस्त आहेस.
एकाकी एखाद्या बिंदूसारखा.
तुझ्या रूटीनच्या दिडमूढतेत.
समजतेय मला.
विचार कसे परावर्तित होतात घड्याळांत.
पुनरावृत्तीचे भयानक कार्यकर्तृत्व.
मी सहभागी आहे त्यात.
तुझी पूर्णपणे परके झाल्याची कल्पना.
सोनेरी गळ्या रुपेरी आत्म्याशिवाय.
माझा विश्वास आहे तुझ्यावर.
त्या धारदार कल्पना कशा मोक्यात सुटतात ते.
नुसतेच प्रेरणेच्या अधीन असणे.
आहेच मी तुझ्या पाठीशी.
अर्थ लावण्याची ती योजना.
इतरांना सुखी व्हायला सहकार्य देणे.
तेही समजतेय मला.
की तू आता रात्रीच्या अगदी काठावर आहेस.
की तुझ्या अंगावर काटे आलेयत ताऱ्यांसारखे.
मी नाकारत नाही ते.
उपयोगात आणल्या न गेलेल्या प्रत्येक क्षणाचा प्रचंडपणा.
थंड, थंडगार कंटाळ्याचा क्षण.
तुझ्या विद्रोहात मी सहभागी आहे.
संशयाचे तळे जे आशेला बुडवूनच टाकते.
मृत्यूची वेदना जी किंचाळायला लावते.
समजतेय मला.
जगण्यातला अगदी छोटासासुद्धा भाग कसा दंश करत राहतो.
आहे माहीत मला.
की तू वैफल्यग्रस्त आहेस.
एकाकी एखाद्या बिंदूसारखा.

--- ००० ---

फेडरिको गार्सिआ लोर्का या स्पॅनिश कवीची ची एक कविता – स्पॅनिश कवी – १८९८ ते १९३६ --

मिड कबुतरे (Of The Dark Doves)

-- फेडरिको गार्सिआ लोर्का --

विजयी शाखासंभारातून मी पाहिली
मिड काळोखाची दोन कबुतरे.
त्यांतले एक म्हणजे होता सूर्य,
आणि दुसरे होता चंद्र.
मी म्हणालो ' माझ्या छोट्या शेजाऱ्यांनो
कुठे आहे माझ्या थडग्याचा स्मारक दगड ? '
' माझ्या शेपटीच्या पिसाऱ्यात, ' म्हणाला सूर्य.
' माझ्या घशात ' , म्हणाला चंद्र.
आणि मी पृथ्वी पांघरून बाहेर फिरत असताना
पाहिले शुभ्र बर्फाचे दोन गरुड
आणि एक मुलगी नग्न असलेली.
त्यातला एक दुसरा होता
पण ती मुलगी काहीच नव्हती.
मी म्हणालो, ' छोट्या गरुडांनो,
कुठे आहे माझ्या थडग्याचा स्मारक दगड ? '
' माझ्या शेपटीच्या पिसाऱ्यात, ' म्हणाला सूर्य.
' माझ्या घशात ' , म्हणाला चंद्र.
विजयी शाखासंभारातून मी पाहिली
दोन कबुतरे – दोन्ही नग्न असलेली.
त्यांतले एक दुसरे होते
आणि दोन्ही मिळून ती काहीच नव्हती.
--- ००० ---

पहाट (Dawn)

-- फ्रेडरिको गार्सिया लोर्का --

न्यूयॉर्कमधल्या पहाटेला
घाणीचे चार स्तंभ आहेत
आणि काळ्या कबूतरांचे चक्रीवादळ
फडफडणारे सडक्या पाण्यात.

न्यूयॉर्कची पहाट विव्दळते
प्रचंड जिन्यांवरून
शोधत प्रत्येक दोन कोपऱ्यांमधून
चित्रित मनस्तापाची जटामांसी

पहाट येऊन पोचते पण कुणीच नाही स्वीकारत तिला त्याच्या तोंडात
कारण ना पहाट शक्य असते ना आशा :
कधी कधी तर भयानकपणे झुंडीने घोंघावत येणारी नाणी
छिद्रे पाडून गिळंकृत करतात टाकलेल्या मुलांना.

आधी उठणाऱ्यांना कळते त्यांच्या हाडांतून
तिथे ना स्वर्ग असणार आहे ना पर्णहीन प्रेमिक :
त्यांना आकड्यांची घाण माहीत असते आणि कायदे त्यांची वाटच पाहात असतात,
साध्याभोळ्या खेळांचे आणि निष्फळ परिश्रमांचे.

उजेड गाडला गेलेला असतो साखळ्या आणि आवाजांनी
बेमुर्वतपणे आव्हान देत पायाहीन विज्ञानाला.
निद्रानाशाचे रोगी लटपटतात प्रत्येक मुलुखाच्या अवतीभवती
रक्ताच्या बोटफुटीतल्या निर्वासितांप्रमाणे.

--- ००० ---

एमिली डिकिन्सन – अमेरिकन स्त्री-कवी – १८३० ते १८८६ --

एमिली डिकिन्सन ही अमेरिकेतली एक महत्त्वाची कवी समजली जाते -- आयुष्यातली शेवटची तीस वर्षे तिने समाजाशी नाते तोडून एका घरात काढली .तिने एकूण १८०० च्या वर कविता लिहिल्या असल्या तरी तिच्या हयातीत त्यांतल्या फक्त दहाच प्रकाशित झाल्या होत्या .तिच्या आयुष्यात तशी ती कुणीच नव्हती .ही तिची एक छोटीशी कविता – (अनुवाद माझाच(--

मी आहे कुणीच नसणे ! तू कोण आहेस ? (I Am Nobody ! Who Are You ?)

-- एमिली डिकिन्सन --

मी आहे कुणीच नसणे ! तू कोण आहेस ?

तूही कुणीच नसणेच आहेस का ?

मग तर आपली जोडीच जमली!

बोल्हू नकोस कुठे ! लोक जाहिरातबाजी करतील – माहीतच आहे तुला!

किती भयंकर आहे कुणितरी असणे!

किती सार्वजनिक – एखाद्या बेडकाप्रमाणे

सतत पावसाळा समजून स्वतःचे नाव रटत राहणे –

कौतुक करणाऱ्या दलदलीसमोर!

--- ०००---

स्त्री-कवी आणि अतिवास्तववाद

अतिवास्तववादी कविता पाहताना एक लक्षात आले की यात स्त्री-कवी कुणी नाही दिसत. म्हणून त्या दृष्टीने पाहिले. तर लक्षात आले की आहेत काही स्त्री-कवी पण तिकडेही ' अनुल्लेख ' हे खाते बऱ्यापैकी वापरात दिसते. जॉर्डिस मनसौर ही स्त्री- कवी लिहीत होती, आंद्रे ब्रेटन तिला वाखाणतही असे. पण ती खास प्रसिद्ध झाली नाही. इंग्लिश भाषेत ती अलिकडेच दहाबारा वर्षात आलेली आहे. ती फ्रेंच भाषेत लिहीत होती. १९८६ साली ती वारली. दणदणीत आणि बेधडक कविता तिने लिहिलेल्या आहेत. त्यांतल्या या दोन --

जॉर्डिस मनसौर (१९२८ – १९८६.)

१. शीर्षकाविना – (Untitled)

-- जॉर्डिस मनसौर --

अजूनही आठवतो का तुला केळ्यांचा तो सुगंध
किती परक्या होतात ओळखीच्या गोष्टी निर्गमनानंतर
किती उदास अन्न
किती निर्जीव विछाना
आणि मांजरे
आठवतात का तुला ती मांजरे कडक पंजांची
तुझी जीभ माझ्यात शिरताना छतावर किंचाळणारी
आणि उभी राहिलेली तुझ्या नखांनी मला सोलले तेव्हा
मी शरणागती पत्करली तेव्हा थरथरली ती
प्रेम कसे करायचे असते ते त्यानंतर मला समजेनासेच झाले
वेदनादायक बुडबुड्यांचा चित्तभ्रम झाला बेशुद्ध माझ्या ओठांवर
जाऊ दे तो माझा पर्णभरित मुखवटा
विछान्याखाली प्रचंड वेदना भोगणारे गुलाबाचे रोप
आता मी माझे नितंब नाही झुलवत दगडांमध्ये
गेली ती मांजरे छत सोडून
--- ००० ---

२. मला झोपायचेय तुझ्याबरोबर (I want to Sleep With You)

-- जॉर्डिस मनसौर --

झोपायचेय मला तुझ्याबरोबर जवळ जवळ
आपले केस एकमेकांत गुंतलेले
आपली लिंगे जुळलेली

तुझे तोंड उशीकडे असताना.
मला तुझ्याबरोबर दोघांनीही पाठमोरे होऊन झोपायचेय
आपल्यांत दुरावा निर्माण करेल असा श्वासही नको
आपल्याला विचलित करणारे शब्दही नकोत
आपल्याशी प्रतारणा करणारे डोळेही नकोत
असे वस्त्रहीन.
मला तुझ्याबरोबर छातीला छाती लावूनही झोपायचेय
तणावयुक्त आणि घामेघूम होत
तळपताना हजार लाटांनी अशी
गिळंकृत केलेली उन्मादी वेड्या जडत्वाने
तुझ्या सावलीवर ताणून बसवलेली
तुझ्या जिभेच्या हातोडीने ठोकून
सशाच्या खादाड दातांमध्ये मरण्यासाठी
मस्तीत.
--- ००० ---

एडिथ सिटवेल -- ब्रिटिश स्त्री-कवी -- १८८७ ते १९६४ -- तिचे एक वाक्य आहे -- “ कवी सर्वच माणसांशी त्यांच्या अशा जगण्याबद्दल बोलतो, जे त्यांनी दडपलेले आणि विस्मृतीत ढकललेले असते. ”

कविता (Poetry)

एडिथ सिटवेल --

कविता उदात्त करते काळीज आणि डोळ्यांना,
आणि अनावृत करते अर्थ सर्वच गोष्टींचे
ज्या असतात वसतिस्थान काळीज आणि डोळे यांचे.
ती विश्वाचे रहस्यमय किरण काढते शोधून,
आणि करून देते आपल्याला पुनःप्राप्ती विस्मृत स्वर्गाची.

--- ००० ---

सिल्व्हिया प्लाथ – अमेरिकन स्त्री-कवी -- १९३२ – १९६३--

सिल्व्हिया प्लाथ ही अमेरिकन स्त्री-कवी म्हणजे कवितेच्या क्षेत्रातले एक दुःखद पान आहे. वयाची अवघी तीसच वर्षे पूर्ण झाल्यावर चौथ्याच महिन्यात तिने आत्महत्या केली. आत्महत्येचा हा तिचा तिसरा प्रयत्न यशस्वी झाला. एका नियतकालिकात दिनांक २० जून १९५८ ला तिने लिहिले होते की, “ माझे आयुष्य हे जणू काही दोन वीजप्रवाहांनी चालणारे आहे : -- आनंदी सकारात्मक आणि दुःखमय नकारात्मक. त्या त्या क्षणी जो प्रवाह चालू असेल तो माझ्या आयुष्यावर हावी होतो आणि त्याला त्या लोंढ्यात बुडवून टाकतो. ” – याला बायपोलर डिसऑर्डर म्हणतात (द्विध्रुवीय दुःस्थिती). एकाकीपणा आणि असुरक्षितता यांनी ती ग्रस्त असायची. तिची Edge म्हणजे ‘ कड ’ नावाची एक कविता आहे. तिच्या आत्महत्येच्या फक्त काहीच दिवस आधी ही तिने लिहिलेली असून ही तिची शेवटची कविता मानली जाते. याच कवितेचा मला जमेल तसा अनुवाद खाली देत आहे –

कड (Edge)

-- सिल्व्हिया प्लाथ --

ती स्त्री पूर्णत्वाला पोचलेली आहे.

तिच्या मृत

शरीराने धारण केले आहे ध्येयपूर्तीचे स्मित

ग्रीक गरजेचा भ्रम *

तिच्या शिराच्छादनाच्या चुण्यांतून वाहतोय

तिचे अनवाणी

पाय जणू सांगताहेत :

इथवर आलोय आम्ही, आता संपलेय ते.

दोन्हीकडून एकेक मूल वेटोळे घालून

पांढऱ्या सर्पाप्रमाणे प्रत्येक एकेका छोट्या

दूधपात्राजवळ आता रिकाम्या.

तिने गुंडाळून घेतलेय त्यांना

सामावून स्वतःच्या शरीरात पाकळ्यांप्रमाणे

गुलाबाच्या मिटणाऱ्या जेव्हा बाग

ताठरते आणि गंधांचे रक्त वाहते

गोड खोल घशातून निशापुष्पाच्या.

चंद्रकोरीला यात व्यथित होण्यासारखे काहीच नसते,
निरखत असताना तिच्या हाडाच्या छपरातून.

तिला सवय असते अशा गोष्टींची.
तिच्या सावल्या तडतडतात आणि रेटत राहतात.

--- ००० ---

* (ग्रीक पुराणात अशी एक कथा आहे की मेडियाने तिच्या पतीच्या प्रतारणेमुळे
सूड म्हणून त्यांच्या दोन मुलांसह आत्महत्या केली.)

ऍन सेक्सटन – अमेरिकन स्त्री-कवी -- १९२८ – १९७४ – १९६७ ला पुलित्झरने सन्मानित --

सिल्व्हिया प्लाथसारखीच हीही अमेरिकनच. दोघीही समकालीन होत्या. चांगल्या मैत्रिणीही होत्या. अनेक परिसंवाद, चर्चा यांच्या निमित्ताने त्यांच्या भेटीही होत असत. दोघींच्याही आवडीचा, आकर्षणाचा विषय म्हणजे मृत्यू. त्यावर त्यांचे नेहमीच बोलणे होई. सिल्व्हियाने तिच्या वयाच्या ३० व्या वर्षानंतर आत्महत्या केली तर ऍनने ४६ व्या वर्षानंतर. कवितेच्या क्षेत्रातली ही दोन्ही दुःखद पाने. त्या जेवढे जगल्या त्यात दोघींनीही जबरदस्त काम करून ठेवलेले आहे. मला सिल्व्हियापेक्षा ऍनच्या कविता अधिक आकलनसुलभ वाटल्या. इथे काही आवडलेल्या अनेक कविता मराठीत अनुवाद करून देणे शक्य नाही. एक थोडी ओळख आणि अकादेमिक उत्सुकता जागृत करणे, एवढ्यापुरतेच, तेही जमेल तसे, हे काम आहे. ऍनवरच्या या पोस्टबरोबर स्त्री-कवींमधल्या पंचकन्यांची दखल पूर्ण होते आहे. एमिली डिकिन्सन, जॉईस मनसौर, एडिथ सिटवेल, सिल्व्हिया प्लाथ आणि ऍन सेक्सटन. खाली ऍनची एक कविता माझ्याच मराठी अनुवादात देत आहे –

अज्ञानाचा कवी (The Poet of Ignorance)

-- ऍन सेक्सटन --

कदाचित पृथ्वी तरंगतेय,
मला माहीत नाही.
चांदण्या कदाचित छोटे छोटे कागदाचे कापलेले आकार आहेत
एखाद्या अवाढव्य कात्रीने केलेले,
मला नाही माहीत.
कदाचित चंद्र हा एक गोठलेला अश्रू आहे,
मला नाही माहीत.
आणि कदाचित देव हा एक सखोल आवाज आहे
फक्त बहिऱ्यांना ऐकू येणारा,
मला माहीत नाही.

कदाचित मी कुणीच नाहीय.
जरी हे खरे असले की मला एक देह आहे
आणि त्यातून माझी सुटकाच नाहीय.
मला माझ्या मस्तकातून बाहेर उडून जायला आवडेल,
पण ते तर शक्यच नाहीय.
गोळीबंद नियतीत हे लिहूनच ठेवलेले आहे
की मी या मानवी आकारात बद्धच राहणार आहे.
हे असे असल्यामुळे
मला माझ्या समस्येकडे लक्ष वेधायला आवडेल.

माझ्यात एक जनावर आहे,
माझ्या काळजाला त्याच्या पंजात करकचून पकडून ठेवणारे,
-- एक प्रचंड खेकडा.
बोस्टनच्या डॉक्टरांनी हात वर केलेत.
त्यांनी सुज्या वापरून पाहिल्या आहेत,
सुया, भुलीचे विषारी वायू आणि तत्सम सगळे.
तो खेकडा तसाच राहतो.
खूपच अवजड आहे तो.
मी त्याला विसरू पाहते, माझे उद्योग करू पाहते,
ब्रोकोली शिजवणे, बंद केलेली पुस्तके उघडणे,
दात घासणे आणि माझ्या बुटांचे बंद बांधणे.
मी प्रार्थनाही वापरून पाहिलीय
पण मी जसजशी अधिकाधिक प्रार्थना करत जाते
तसतसा तो खेकडा अधिकच करकचून पकडत जातो
आणि त्याची वेदना विस्तारत जाते.

पूर्वी माझे एक स्वप्न होते,
बहुतेक स्वप्नच होते ते,
ते असे की तो खेकडा म्हणजे
माझे देवाबद्दलचे अज्ञान आहे.
पण मी कोण स्वप्नांवर विश्वास ठेवणारी ?

--- ००० ---

डेरैक वॉलकॉट – ब्रिटिश कवी – १९३० ते २०१७ -- १९९२ चे नोबेल मिळालेला कवी –

प्रेमानंतरचे प्रेम (Love After Love)

-- डेरैक वॉलकॉट --

अशी येईल एक वेळ
जेव्हा अत्यानंदाने तू स्वागत करशील तुझेच
तो येऊन पोचल्यावर स्वतःच्याच दाराशी
स्वतःच्याच आरशात आणि दोघेही स्मित कराल
एकमेकांचे स्वागत स्वीकारत,

आणि तू म्हणशील, बस इथे, खा काही.
तू पुन्हा प्रेम करशील त्या परक्यावर जो तूच होता.
वाईन देशील. ब्रेड देशील. हृदय देशील परत
त्याचे त्यालाच, त्या परक्याला ज्याने तुझ्यावर प्रेम केले

तुझ्या आयुष्यभर, ज्याच्याकडे तू दुर्लक्ष केलेस
आणखी कुणासाठी जो ओळखतो तुला सरावाने.
खाली काढशील तू सगळी प्रेमपत्रे पुस्तकांच्या शेल्फमधून,

तसेच ते फोटो, ती निकराची टिपणे,
तुझी स्वतःचीच प्रतिमा तू सोलून काढशील त्या आरशातून.
मग बसशील. ताव मारशील स्वतःच्याच आयुष्यावर.

--- ००० ---

टॉम ग्रीनिंग – अस्तित्ववादी अमेरिकन कवी --

हा मला अलिकडे विशेष आवडलेला एक कवी. तो मानसशास्त्राचा प्राध्यापक होता. ' मानवी मानसशास्त्र ' या नियतकालिकाचा काही वर्षे तो संपादक होता. एक नामांकित अस्तित्ववादी मानसशास्त्रज्ञ होता. त्याची मते मात्र जरा चाकोरीबाह्य म्हणावीत अशी होती. ' मानसिक आजार ' ही संज्ञाच चुकीची आहे, असे त्याचे मत होते. मन कधीच आजारी नसते, असे तो म्हणे. नमून्यादाखल त्याच्या चार कवितांचे अनुवाद खाली देत आहे. या काही त्याच्या सर्वोत्तम कविता असतील असे नाही.

मागणीखोर मन (Fussy Mind)

-- टॉम ग्रीनिंग --

अरेरे, कधी कधी माझे मन भरकटते होत दुःखकाळे आणि घाणेरडे
आणि ते कहर म्हणजे कृष्णमूर्तीबद्दलही दुष्ट विचार करू शकते.
पण बुद्ध असे कधीच नाही म्हणाला की आपण संतासम असले पाहिजे,
जे आहे त्याचे फक्त भान बाळगणारे असे मग ते किती का अस्पष्ट असे ना.
त्यामुळे, जेव्हा वाटते मला माझ्या गुरूच्या लैंगिक जीवनाबद्दल नाराजी,
किंवा वाटते चिंता तो पुढील जन्मात कसा काय वागू शकेल याची,
तेव्हा मी बसून राहतो माझा उत्सुक अहंकार नाहीसा होईपर्यंत
मी येऊ शकावे झटक्यात अनंत वर्तमानात या हेतूने.

--- ००० ---

मादक द्रव्यांचे भय (Fear of Drugs)

-- टॉम ग्रीनिंग --

ही आहे माझी तक्रार आणि हे आहे माझे अतीव दुःख
जेव्हा मला सांगितले जाते की दे तुझी लेखी संमती
आम्हाला तुला औषधद्रव्ये देण्यासाठी गोळ्यांतून
माझ्या सर्व अस्तित्ववादी आजारांवर :

त्यांचे रासायनिक थांबून राहणे आवाहन करते
माझ्यासारख्या एखाद्याला ज्याला सखेद वाटत असते
की जगणे हे दुःखे आणि तणाव यांनी भरलेले आहे,
ज्याचे सांदीकोपरे म्हणजे नुसते खूप गोंधळ आहेत.

पण थांबा, माझा हा एकमेव उपलब्ध मेंदू आहे,
आणि जेव्हा त्याच्यातले राक्षस मारले जातील

किंवा समजा नुसतीच त्यांना थोडी गुंगी आणली जाईल
तेव्हा त्यानंतर माझी थोडी तरी विचारशक्ती राहील का शिल्लक ?

ते डॉक्टर म्हणतात की त्यांना खूप ज्ञान आहे,
पण त्या साल्यांची सगळी मते विकत आणलेली आहेत.
ते जेव्हा मला माझ्या काळज्यांतून मुक्त करतील तेव्हा
मला एकच भीती आहे की माझा मेंदू त्यांच्यासारखा तर नाही होणार ? !

--- ००० ---

वेळच नाहीय काही जाणवायला (No Time to Feel)

टॉम ग्रीनिंग --

मी अशाच प्रकारे योजलेय माझे जगणे
की त्यात काही जाणवायला वेळच ठेवलेला नाहीय.
हे सौंदर्यशास्त्र इतके छान करतेय काम
की मी कधीच दिसू नाही देत
माझ्या जाणिवा खुद्द मलाही
किंवा अगदी माझ्या निकटवर्तियांनाही.
सतत कामात व्यग्र राहून
मी मोकळा असल्याचे दाखवतो,
आणि उरलाच समजा काही वेळ तर
मी तो ताबडतोब भरून टाकतो
आणि प्रार्थना करतो की हे बधीर करणारे गुंगीचे औषध
हे काहीही करून खूप टिको.
जेव्हा नाक खुपसणारे मला काही विचारतात
तेव्हा घाईने मी देतो स्पष्टीकरण
की हा माझा मी ठरवलेला आराखडा आहे
जगण्यातली वेदना न्यूनतम ठेवण्याचा,
आणि तरीही काही वेळी मी जागाच राहतो
अचानक अनेक विचारांनी आणि संशयाने पछाडलेला --
मी मूर्ख तर नसेन अशा काळजीत गुंतणारा
या ना त्या प्रकारे स्वतःलाच हरवणारा.
खरे तर मला जगायची अशी आशाच नाहीय,
मला नुसतेच जिवंत राहायचेय,
पण मी शोक करेन का जेव्हा मृत्यू येईल समीप
तेव्हा मी जगलोच नाही म्हणून ?

--- ००० ---

अनुपस्थिती (Absence)

-- टॉम ग्रीनिंग --

माझ्या झटापटी जेव्हा फारच सखोल होतात
तेव्हा मला कळते माझा कल झोपी जाण्याकडे आहे.
मला हे समजतच नाही की असे काय असू शकेल
जे खरोखर मला जागे राहायला प्रवृत्त करेल.

हल्ली जगणे जे जसे आहे
ते चकित करायचे कधीच थांबत नाही
मला हे पाहात की काही लोक राहू शकतात सावध
धोका पत्करत जखमी होण्याचा.

त्यामुळे मी पेंगट पडतो, त्यात मला सुरक्षित वाटते
आणि फार क्वचितच मला वाटते आकर्षण
स्वतःच्या आयुष्यात उपस्थित असण्याचे
आणि सबोधतेचा आणि संघर्षाचा धोका पत्करण्याचे.

हा माझा उद्धट आविर्भाव नका समजू –
माफ करा मी फारच परखड वाटलो तर.
मी याचना करतो तुमच्या सहानुभूतीची
मी मी स्वतः असण्याचाच मला त्रास आहे.

--- ००० ---

रॉबर्ट डेस्मॉस -- अतिवास्तववादी फ्रेंच कवी – १९०० ते १९४५ --

जागे होण्याच्या तऱ्हा (Awakenings)

-- रॉबर्ट डेस्मॉस (१९०० ते १९४५.) --

हे एक विचित्रच असते तुम्ही कधी कधी कसे होता जागे मध्यरात्री मध्यकालात
झोपेच्या कुणीतरी दारावर टकटक केल्यामुळे
आणि एका अत्यंत असामान्य अशा मध्यरात्रीच्या शहरात अर्धजागृत आणि अर्धस्मृतीतल्या
अवजड फाटके दणाणत असताना रस्तोरस्ती

कोण आहे हा निशाचर अतिथी अपरिचित चेहऱ्याचा
काय हवेय त्याला कसली करतोय तो हेरगिरी
तो एखादा गरीब माणूस आहे का भाकरतुकडा आणि आश्रय मागणारा
की तो चोर आहे किंवा एखादा पक्षी
की तो आपलेच आहे आरशातले प्रतिबिंब
एका पारदर्शी दरीतून परतलेले
आणि पुन्हा आपल्यात शिरू पाहणारे

नंतर त्याला समजते की आपण बदललोय
आणि त्याच्याजवळची चावी खोलू शकत नाहीय कुलुपे
या रहस्यमय शरीरांच्या दारांची
जरी फक्त काही मिनिटेच तो आपल्याला सोडून गेला होता
जेव्हा आपण दिवे घालवले त्या त्रासदायक क्षणी

आता त्याचे काय होईल
तो कुठे भटकेल ? तो दुःखी होईल का ?
हाच आहे का भुतांचा उगम ?
स्वप्नांचा उगम ?
उपरतींचे जन्मस्थान ?

नको करूस टकटक यापुढे माझ्या दारावर हे पाहुण्या
जागाच नाहीय माझ्या शेकोटीजवळ वा माझ्या हृदयात आता
माझ्याच जुन्या प्रतिमांसाठीही
कदाचित तू ओळखलेयस मला
पण तू स्वतःला कसा ओळखतोस ते मात्र कधीच नाही कळणार मला

--- ००० ---

एका ठिकाणी डेन्सिंग म्हणतो –

‘ मी तुझी इतकी स्वप्ने पाहिलेली आहेत

की तू आता सत्य राहिलेलीच नाहीस ‘

त्याच्या आणखी काही ओळी –

‘ तुला फक्त कळायला हवेय मी तुझ्यावर किती प्रेम करतो ते, तू माझ्यावर नसलीस करत तरी
मी किती आनंदी आहे, किती दणकट आणि किती अभिमानी, तुझी प्रतिमा माझ्या मनात असण्याचा,
विश्व सोडून देण्याचा.

त्यासाठी मरायलाही मी किती आनंदाने तयार आहे.

तुला फक्त कळायला हवेय हे पूर्ण जग कसे मला शरण आलेय ते.

आणि तू एक सुंदर अशरण स्त्री, तूही आहेस माझी कैदी कशी ते.

हे प्रिये – जी खूप दूर माझ्यापासून आणि जिला मी आहे शरण.

हे फक्त कळायला हवेय तुला. ‘

आणि या –

‘ एका भुतासारख्या सीगलने मला सांगितले की तिचे माझ्यावर तितकेच प्रेम आहे जितके माझे तिच्यावर
आणि हे की ही भयानक शांतता हे माझे प्रेमच आहे.

आणि हे की हा वारा वाहून नेणारा आवाज आहे एक जागतिक क्रांती.

आणि हे की तो आवाज माझ्याकडे द्याने पाहील. ‘

--- ००० ---

स्टिफेन ब्रिआन ब्रॅडी -- हे नाव नकवितेच्या संदर्भात कुठेतरी वाचले होते. एक उत्सुकता म्हणून नेटवर पाहिले. त्याच्या २५-३० कविता आहेत तिथे पण त्याची थोडीही माहिती उपलब्ध नाही. बरे, त्या कविता अशा आहेत की काहीच पोचे ना – माझ्यातून कोणताच कसलाच प्रतिसाद येई ना. हा काय प्रकार ? हेच का ते कवितेचे ‘ नुसते असणे ’ ? कितीही वाचा, मन शून्यावरच राहू लागले. म्हटले, आता एक प्रयोग करू. अजिबातच न पोचलेल्या अशा एखाद्या कवितेचा अनुवाद करून पाहू. मग जरा धडपडतच एका कवितेचा अनुवाद केला. ‘ काहीच न पोचता ’ केलेला हा जगातला पहिलाच अनुवाद असणार. एक वेगळाच प्रयोग म्हणून याची नोंद राहावी. तोच हा अद्वितीय अनुवाद खाली देत आहे --

सिनेमा (Cinema)

-- स्टिफेन ब्रिआन ब्रॅडी --

एक चेहरा लटकतोय विलगलेल्या पडद्याजवळ
उतरण्याच्या मार्गाच्या कडेला
ठिबकतो पाऊस सुरीने केलेल्या लाल ओठांच्या कापांतून

व्रणांच्या दाराला तो फासतो
त्या कडू फळाचा रस
बाहेर रस्त्यावर

त्यातला थोडा तरी झिरपेल का चांदीप्रमाणे
जरी कसे का असे ना
तो जाऊ शकतो ओलांडून कुलुपातले टंबर

त्याच्या तोंडून एक किंचाळी

आणि कसे घोट्यापर्यंतच्या
खोल त्याच्या दुःखाच्या गटारातून
गेला पळत तो चेहरा

--- ००० ---

जीन हॅन्स आर्प -- १८८६ – १९६६ -- हा एक फ्रेंच कवी, चित्रकार, शिल्पकार. दादावाद आणि अतिवास्तववाद अवलंबणारा. चित्रकला आणि शिल्पकला यांत त्याला अनेक मानसन्मान मिळाले पण कवितेसाठी फारसे काही नाही. मला आवडलेल्या त्याच्या एका कवितेचा अनुवाद खाली देतोय –

सपाटी (The Plain)

-- जीन हॅन्स आर्प --

मी एकटाच होतो एका खुर्चीसह एका सपाटीवर
जी हरवली होती एका रिकाम्या क्षितिजात.

ती सपाटी निष्कलंकपणे वहिवाटीची होती.
काहीच नाही अगदी काहीच नव्हते तिथे
ती खुर्ची आणि मी यांच्याशिवाय.

आकाश कायमचे निळे होते,
कोणताही सूर्य त्याला सचेत नव्हता करत.

मला असे दिसले की हा अनंत दिवस सादर झाला होता –
-- कृत्रिमपणे – एका वेगळ्याच परिसरातून.

मी कधीच झोपाळलेला वा भुकेला वा तहानेला नव्हतो,
कधीच उकाड्याने वा थंडीने ग्रस्तही नव्हतो.

काळ होता एक अनाकलनीय भुताटकी
कारण तिथे काहीच घडत वा बदलत नव्हते.

माझ्यात मात्र अजूनही होता थोडा काळ
ते मुख्यतः त्या खुर्चीमुळे.

माझ्या तिच्यात व्यग्र असण्यामुळे
माझी भूतकाळाची जाणीव पूर्ण नष्ट नव्हती झाली.

वारंवार मी जुंपायचो स्वतःला त्या खुर्चीला मी एक घोडा असल्याप्रमाणे
आणि तबडकायचो तिच्यासह इकडेतिकडे,
कधी वर्तुळाकार,
तर कधी सरळ पुढे.

मला वाटते की मी यशस्वी झालो.

मी खरेच झालो का यशस्वी ते नाही माहीत मला
कारण त्या अवकाशात नव्हते काहीच
ज्यामुळे मला माझ्या हालचाली तपासता याव्यात.

त्या खुर्चीवर बसलेला असताना मी करायचो विचार विषण्णपणाने,
पण आततायीपणाने नाही, की काय म्हणून त्या जगाचा गाभा
प्रक्षेपित करत असावा असा काळा उजेड.

--- ००० ---

मायकेल पामर -- १९४३ – २०१३ -- अमेरिकन कवी आणि कादंबरीकार --

स्वप्नांचे प्रजासत्ताक (The republic Of Dreams)

-- मायकेल पामर --

ती इतकी निश्चल पडून होती की
ती बोलत असताना

एका कोळ्याने विणले एक शिवणविरहित
जाळे तिच्या शरीरावर

आम्ही बोलत असताना
आणि मग तिचे अवयव पडत गेले ढिले

एकेक करून
आणि तसेच माझेही

--- ००० ---

माघार (Recursus)

-- मायकेल पामर --

आवाज, त्याच्या साधेपणामुळे, अनेकदा धूळ उडायला कारण ठरेल.
कुणीतरी म्हणेल, मला श्वास घेता येत नाहीय, जणू धुळीने गुदमरल्यामुळे.
शरीराबरोबर आवाजाचेही वय होत जाते.
तो म्हणेल, एका कीहोलमधून निसटलेल्या प्रकाशातून मला आकार आला.
किंवा त्या प्रकाशाचाच मी आकार आहे.

तो म्हणेल, शरीराला श्वास घेता येण्यासाठी एक थर सोलून फेकावा लागेल.
 तो म्हणेल, यापुढे जे येईल ते असेल एक चित्र,
 आता सर्व गोष्टी कशा आहेत माझ्या वृष्टीने, ते दाखवणारे.
 तो म्हणेल, गुलाब लाल आहे, बे दुणे चार होतात जणू दुसरे काही शक्य आहे.
 धूळ चक्राकार उडत राहते.
 तो म्हणेल, कैरोपासूनचे कोणत्याही ठिकाणापर्यंतचे अंतर फारसे महान नाहीय.
 जणू काही एखाद्याने दुर्विणीची वेगळी जुळवणी करून घेतलीय.
 किंवा त्याच्या भागांचे कार्य तपासून घेतलेय.
 बहुधा ते साधन धुळीत माखलेले आणि फडताळावर विसरले गेलेले.
 टोप्यांच्या पेटीजवळ आणि चामड्याच्या बूटजोडाजवळ.
 उपलब्ध अवकाश भरण्यासाठी आवाज प्रसरण पावेल.
 जणू काही हे म्हणण्यासाठी की हा अवकाश नाहीय अमर्याद.
 हा अवकाश नाहीच आहे अमर्याद.
 जेव्हा तो तुमच्या नजरेसमोर आणला जातो.
 आणि असा तो कोणाता आवाज आहे जो म्हणतो (किंवा दावाच करतो)
 की आदल्या रात्री मला भिंतीचे स्वप्न पडले किंवा विटांच्या रांगांचे,
 किंवा आदल्या रात्री मला स्वप्न पडले अवयवांचे.
 जेव्हा तुम्ही स्वप्न पाहता – नेहमीच अनिच्छेने – भिंतींनी गुदमरवलेला
 वाचता न येणारा मजकूर आणि आवाज यांचे.
 जणू काही हाच असावा प्रश्न : प्रेमिक, कैदी आणि अतिथी.
 हा आवाज, एखाद्या शिस्तीच्या कृतीप्रमाणे वा क्रीडेप्रमाणे इतर आवाजांचे अनुकरण करेल.
 मी आत्ता तेच तर करतोय.
 तेच तर करतोय मी आत्ता.
 माझ्या पाठीमागे असलेले घड्याळ आणि त्याची चक्रयंत्रणा.
 आवाज एक ओळखून आहे कित्येक वर्षे.
 कधी पाण्याखाली कधी ठिणगीने झाकलेला.
 आताच्या या हिवाळ्याच्या काळजात, किंवा वसंताच्या म्हणू.
 आवाज त्याच्या डोळ्यांपुढे एक इतिहास असलेला.
 धुळीचा इतिहास त्याच्या डोळ्यांपुढे.
 जणू आठवत असल्याप्रमाणे तो म्हणेल,
 स म्हणजे सावकाश जळणारी काडेपेटीतली काडी.
 माझ्या समोरच्या टेबलावर.
 या घड्याळावर आकडेच नाहीत.
 आणि मी एका तांबड्या घरात राहतो जे एके काळी तपकिरी होते.
 एक कागदाचे घर, जणू पडत असलेल्या प्रकाराचे.
 असला आहे इतिहास या घराचा.
 ते तसेच दिसते.

ते अगदी तसेच दिसते.
आपण विचार करतो की हे सांगावे एखाद्या भाषेत.

--- ००० ---

गोलगट्टू माणसाचे गाणे (Song Of the Round Man)

-- मायकेल पामर --

(सारा जेव्हा मोठी होईल तेव्हा तिच्यासाठी)

त्या गोलगट्टू असलेल्या आणि विषण्ण डोळ्यांच्या माणसाने
सिंगारचा झुरका मारला जणू काही तो जिवंतच होता. सफरचंदाच्या
डाव्या बाजूला गिलची फुले आणि उजव्या बाजूला जांभळी घंटाकार फुले

आणि पाठीमागे गवताने आच्छादलेला डोंगर.
आज मी खूप उदास आहे म्हणाला विषण्ण डोळ्यांचा माणूस
कारण माझे डोके एका जपानी पेटीत मी कुलुपात ठेवलेय

आणि त्याची किल्ली हरवून बसलोय.
मी खूप उदास आहे आज तो मला म्हणाला
कारण सफरचंदाजवळ गिलची फुले आहेत

आणि घंटाकार जांभळी फुले जी मी पाहू शकत नाहीय.
माझ्यासाठी तू बघशील का त्यांच्याकडे
त्याने विचारले, आणि सांगशील का तुला काय दिसतेय ते ?

मला नाही ते शक्य मी उत्तरलो
कारण माझी दृष्टी गुळमट आणि अंधुक झालीय
मेणबत्तीच्या उजेडातल्या दीर्घकाळच्या वाचनाने.

बरे मग तू काय वाचलेयस ते सांग मला
म्हणाला तो गोलगट्टू असलेला आणि विषण्ण डोळ्यांचा माणूस
नाही जमणार मी उत्तरलो

कारण माझी स्मरणशक्ती थकलीय आणि अस्पष्ट झालीय
ज्या गोष्टी दिसूच नाही शकत कोणत्याही उजेडात
अशा गोष्टींकडे पाहून पाहून

आणि मी तर माझे डोके त्या जपानी पेटीत कुलुपात टाकून
किल्ली भिरकावून बसलोय.
मग मी तू आहे आणि तू मी आहेस

म्हणाला तो विषण्ण डोळ्यांचा माणूस जिवंतच असल्याप्रमाणे.
मी लिहून देईन तुला की मी कुठे असायला हवे
ती गिलची फुले आणि घंटाकार जांभळी फुले यांच्या दरम्यान

आणि ते सफरचंद आणि तो डोंगर यांच्याही बाबतीत
आणि मग आपण दुपारपासून रात्रीपर्यंत सिगारचे झुरके मारत बसू
जणू काही आपण जिवंतच आहोत असे समजून.

--- ००० ---

चार्लस बुकोवस्की – जर्मन-अमेरिकन कवी – १९२० ते १९९४ -- हा डर्टी रियालिझम चा म्हणजे वास्तववादाच्या विशेषतः समाजातल्या त्यक्त, दुर्लक्षित वा दर्जाहीन समजल्या गेलेल्या जगण्याचे चित्रण करणाऱ्या ‘ अस्वच्छ वास्तववाद ’ या भागाचा उद्गाता होता. त्याचे निम्न्याहून अधिक लेखन मरणोत्तर प्रकाशित झाले.

संस्मरणीय स्मित (A Smile to Remember)

-- चार्लस बुकोवस्की --

आमच्याकडे एका वाडग्यात काही सोनमासे होते.
त्यात ते वर्तुळाकार फिरत. तो वाडगा होता टेबलावर
जे होते रंगवलेल्या खिडकीजवळ, जड पडदे लावलेल्या.
आणि माझी आई, नेहमीच स्मित करणारी, आम्ही सगळ्यांनी
आनंदी असावे अशी इच्छा करायची, म्हणायची,
“ आनंदी राहा हेन्नी ! ” आणि बरोबरच होते तिचे :
शक्य असेल तर आनंदी राहणे चांगलेच की.
पण माझे वडील सातत्याने तिला आणि मला
आठवड्यातून अनेकदा मारत असत. त्यांच्या
सहा फूट दोन इंची शरीरात संताप खदखदत असे
आणि त्यांना हे कळत नसे की काय आहे हे आतून धडका देणारे.

माझी आई, एक गरीब मासा,
आनंदी होता यायची वाट पाहायची मार खात,
दर आठवड्याला दोनतीनदा, मला आनंदी राहायला सांगत :
“ हेन्नी, हास बघू ! हसत का नाहीस तू कधी ? ”

आणि कसे हसायचे ते ती मला हसून दाखवायची –
आणि इतके विषण्ण स्मित मी कधीच कुठेच नाही पाहिलेले.

एके दिवशी ते सोनमासे मेले, पाचही –
ते तरंगू लागले पाण्यावर कललेले एका बाजूला

आणि ढोळे अजूनही उघडे असलेले.
आणि जेव्हा माझे वडील परतले घरी
तेव्हा त्यांनी ते फेकले मांजराला खायला
सैपाकघराच्या जमिनीवर
आणि आम्ही बघत राहिलो
माझी आई स्मित करत असताना.

--- ००० ---

निळा पक्षी (Bluebird)

-- चार्ल्स बुकोवस्की --

माझ्या काळजात एक निळा पक्षी आहे,
त्याला बाहेर यायचे आहे,
पण मी खूपच भारी पडतोय त्याला.
मी म्हणतो, तिथेच आत राहा,
कुणालाही मी तुला पाहू देणार नाही.
माझ्या काळजात एक निळा पक्षी आहे,
त्याला बाहेर यायचे आहे,
पण मी त्याच्यावर ओततो व्हिस्की
आणि सिगारेटचा धूर घेतो ओढून त्याच्यावर,
आणि वेश्या आणि बारसेविका आणि
किराणा दुकानातले कारकून
यांना कधीच नाही कळत
की आत तो आहे.

माझ्या काळजात एक निळा पक्षी आहे,
त्याला बाहेर यायचे आहे,
पण मी खूपच भारी पडतोय त्याला,
मी म्हणतो,
गप्प बस, माझा सगळा विचका
करायचाय का तुला ?
माझ्या कामांचा नाश करायचाय का तुला ?
युरोपातला माझ्या पुस्तकांचा खप
उध्वस्त करायचाय का तुला ?
माझ्या काळजात एक निळा पक्षी आहे,
त्याला बाहेर यायचे आहे,
पण मी फारच हुशार आहे, मी त्याला

फक्त रात्रीच बाहेर पडू देतो कधी कधी
जेव्हा प्रत्येकजण झोपलेला असतो.
मी म्हणतो, मला माहिती आहे
तू आत आहेस ते,
त्यामुळे, कष्टी नको होऊस.
आणि मग मी त्याला परत आत ठेवतो,
पण तो काहीसा गात असतो
तिथेच आत, मी त्याला अगदीच मरू नाही देत
आणि आम्ही तसेच एकत्र झोपतो
आमच्यातल्या गुप्त करारासह.
आणि हे बऱ्यापैकी एखाद्या माणसाला
रडवणारे असते, पण मी
नाही रडत,
तुम्ही ?
--- ००० ---

पाब्लो नेरुदा – चिलियन कवी – १९०४ ते १९७३ – कम्युनिस्ट विचारसरणीचा पुरस्कर्ता – १९७१ साली नोबेल पारितोषिकाने सन्मानित.

तू मला विसरलीस तर (If You Forget Me)

-- पाब्लो नेरुदा --

मला वाटते हे एक
तुला समजायला हवे.

हे कसे आहे ते तू जाणतेस :
जर मी पाहिले
चंद्राच्या स्फटिकाकडे,
माझ्या खिडकीशी असणाऱ्या
मंद पानगळीतल्या लाल फांदीकडे,
जर मी स्पर्श केला
शेकोटीजवळच्या अगम्य राखेला
किंवा सुरकुतल्या शरीराच्या लाकडाला
तर हे सगळे मला तुझ्याकडेच नेते
जणू काही जे जे अस्तित्वात आहे ते ते,
सुगंध, प्रकाश, धातू
या सगळ्या छोट्या छोट्या नावा आहेत
ज्या जातात तरंगत तुझ्या बेटाकडे
माझ्या प्रतीक्षेत असणाऱ्या.

ते ठीक, पण आता
जर हळूहळू तू माझ्यावर प्रेम करणे
बंद करत गेलीस तर
मीही हळूहळू तुझ्यावर प्रेम करणे बंद करेन.

अचानक तू जर विसरलीस मला

तर माझा कानोसा नको घेऊस,
कारण आधीच मी तुला विसरलेलो असेन.

माझ्या जगण्यातून फिरणारे
निशाणांचे वारे जर तुला पाल्हाळिक आणि वेडे
वाटत असतील आणि तुझा निर्णय झाला असेल
की द्यावे मला सोडून त्या हृदयाच्या किनाऱ्यावर
जिथे आहेत माझी मुळे,
तर लक्षात ठेव
त्याच दिवशी, त्याच वेळी,
मी माझे खांदे उडवेन
आणि माझी मुळे निघतील
दुसऱ्या प्रदेशाच्या शोधात.

पण प्रत्येक दिवशी,
प्रत्येक घटकेला,
जर तुला वाटले दुर्लभ गोडव्याने
की तुझी नियती माझ्यासोबतच आहे जोडलेली,
जर प्रत्येक दिवशी एखादे फूल
स्वार होऊ लागले तुझ्या ओठांवर माझ्या शोधात,
आहा, माझ्या प्रिये, माझीच माझीच असलेल्या प्रिये,
तर पूर्वीच्याच अग्नीचे माझ्यात पुनर्निर्माण होईल,
माझ्यात काहीच विझलेले वा विस्मृतीत गेलेले नसेल,
माझे प्रेम तुझ्या प्रेमावरच तर पोसले जाते, हे प्रिये,
आणि जोवर तू जिवंत आहेस तोवर ते
तुझ्याच आर्लिगनात असेल,
माझ्या आर्लिगनासह.

--- ००० ---

सागराच्या त्या म्हाताऱ्या (The Old Women of the Ocean)

-- पाब्लो नेरुदा --

गंभीर सागराकडे येतात त्या म्हाताऱ्या
त्यांच्या गळ्यांत त्यांच्या शाली बांधलेल्या
त्यांची नाजूक पावले करकरवत

त्या एकट्याच बसतात किनाऱ्यावर

ना त्यांची नजर हलू देता वा ना त्यांचे हातही
ना ढग बदलता ना शांतता.

तो अश्लील सागर फुटतो आणि पंजे उभारतो
उतारावरून वेगात जातो बिगुल वाजवत
आणि त्याची सांडाची दाढी हलवतो.

त्या सौम्य म्हाताऱ्या बसलेल्या असतात
जणू एखाद्या पारदर्शक नावेत आणि
त्या पाहतात त्या दहशती लाटांकडे.

कुठे जातील त्या म्हाताऱ्या आणि होत्या तरी कुठे त्या ?
त्या प्रत्येक कानाकोपऱ्यातून येतात
त्या आपल्याच स्वतःच्या आयुष्यांतून येतात.

आता त्यांच्याकडे तो सागर म्हणजे आहे
थंड आणि धगधगती रिकामीक
ज्वालांनी भरलेला एकांत.

त्या येतात सर्व गतकाळांतून
त्या काळी सुगंधी असलेल्या घरांतून
विझून गेलेल्या संध्याकाळीतून.

त्या पाहतात किंवा नाहीही पाहात सागराकडे
त्यांच्या आधाराच्या काठ्यांनी त्या काही चिन्हे काढतात वाळूत
आणि तो सागर पुसून टाकतो त्यांची ती अक्षरकला.

त्या म्हाताऱ्या उठतात आणि निघून जातात
त्यांच्या ठिसूळ पक्षीपावलांनी
लाटा फुसांडत आत येत असताना
तिथल्या वाऱ्यात नम्र हुंदडत.

--- ००० ---

ऑक्टोव्हिओ पाझ – मेक्सिकन कवी – १९१४ ते १९९८ – अतिवास्तववाद, अस्तित्ववाद, बौद्ध धर्म आणि हिंदू धर्म यांचा प्रभाव – १९६२ ते १९६८ भारतात मेक्सिकोचे राजदूत – १९९० ला नोबेल पारितोषिकाने सन्मानित.

रस्ता (The Street)

-- ऑक्टोव्हिओ पाझ --

हा एक लांबलचक आणि शांत रस्ता आहे.
मी चालतो अंधान्या काळेपणात धडपडतो आणि पडतो
आणि उठतो, आणि मी चालतो अंधपणे, माझी पाऊले
तुडवतात शांत दगड आणि वाळलेली पाने.
माझ्या मागूनही कुणितरी तुडवतोय दगड, पाने :
माझी गती कमी झाली तर त्याचीही कमी होते;
मी धावू लागलो तर तोही धावू लागतो, मी वळतो : कुणीच नाहीय.
सगळेच अंधारलेले आणि द्वारहीन,
माझी पाऊलेच फक्त माझे भान असलेली,
मी वळतो आणि पुन्हा पुन्हा वळतो या कानाकोपऱ्यांत,
जे सातत्याने नेतात मला त्या रस्त्याकडे
जिथे कुणीच माझ्यासाठी थांबलेले वा माझ्यामागे येणारे नाहीय,
जिथे मी अनुसरतो एका माणसाला जो धडपडतो,
उठतो आणि मला पाहिल्यावर म्हणतो : कुणीच नाहीय.

--- ००० ---

पलीकडे (Across)

-- ऑक्टोव्हिओ पाझ --

मी उलटतो हे दिवसाचे पान,
लिहिताना मला सांगितले गेलेले
तुझ्या पापण्यांच्या गतीकडून.

मी प्रवेशतो तुझ्यात,

काळोखाची सत्यता असलेल्या.
मला काळोखाचा पुरावा ह्वाय, हवीय
प्राशन करायला काळी दारू :
घे माझे डोळे आणि चिरड ते.

एक निशाबिंदू
तुझ्या स्तनाग्रावर :
महकत्या गुलाबाचे गूढ.

माझे डोळे मिटत मिटत
मी ते उघडतो तुझ्या डोळ्यांत.

सतत जागी
तिच्या रक्तरंगी रत्नशय्येवर :
तुझी ओली जीभ.

वाहते झरे आहेत
तुझ्या धमन्यांच्या उद्यानात.

रक्ताचा मुखवटा धारण करून
मी ओलांडतो तुझे विचार कोरेपणाने :
स्मृतिभ्रंश दाखवतो मला मार्ग
जगण्याच्या दुसऱ्या बाजूचा.

--- ००० ---

जाण्याच्या आणि थांबण्याच्या मध्ये (Between Going and Staying)

-- ऑक्टोव्हिओ पाझ --

जाण्याच्या आणि थांबण्याच्या मध्ये
दिवस होतो दोलायमान,
प्रेमात त्याच्या स्वतःच्या पारदर्शीपणाने.
ही वर्तुळाकार दुपार आता आहे एक उपसागर
जिथे निश्चलपणातले जग हिंदोळते.

सर्वच आहे प्रत्यक्ष आणि सर्वच अप्राप्य,
सगळेच आहे समीप आणि तरीही स्पर्शाबाहेर.

कागद, पुस्तक, पेन्सिल, ग्लास,
विसावतात त्यांच्या नावांच्या सावल्यांत.

माझ्या कानशिलांत धडधडणारा काळ गिरवतो
तेच अपरिवर्तनीय रक्ताचे व्यंजन.

तटस्थ भिंतीचे रूपांतर करतो प्रकाश
प्रतिबिंबांच्या प्रेक्षागृहात भुताटकीसमान.

मी दिसतो स्वतःला मध्यावर एका डोळ्याच्या
निरखणाऱ्या मला त्याच्या शून्य नजरेने.

तो क्षण होतो विस्कळित. अचल,
मी थांबतो आणि जातो : मी आहे एक विराम.

--- ००० ---

वास्को पोपा – सर्बियन कवी – १९२२ ते १९९१ – तत्त्वज्ञानाचा पदवीधर -- अतिवास्तववाद आणि सर्बियन लोकपरंपरा यांच्या प्रभावांतून स्वतःची एक वेगळीच शैली विकसित केली.

बदक (Duck)

-- वास्को पोपा --

ती चालते डुलत डुलत धुळीतून
त्या धुळीत नसतात हसरे मासे
तिच्या दोन्ही बाजूतून ती नेते
पाण्याचा अस्वस्थपणा वाहून

ओबडधोबड
ती डुलत चालते हळू हळू
तिच्या विचारात असलेल्या
लढाळ्यांपर्यंत ती कशी ना कशी पोचेलच

कदापि
कदापि नाही जमणार तिला
चालायला
जसे जमायचे तिला
नांगरणे तिचे आरसे
--- ००० ---

आत आत आपल्यांत (Far Within Us)

-- वास्को पोपा --

१.
आपण उचलतो आपले हात
हा रस्ता चढतो वर आकाशात
आपण खाली पाडतो आपले डोळे
ही छप्परे उतरतात खाली शिरत जमिनीत

आपण उल्लेख न केलेल्या

आपल्या प्रत्येक वेदनेतून
उगवते एक चेस्टनटचे झाड
आणि राहते एक गूढ बनून आपल्या मागे

आपण बाळगलेल्या
प्रत्येक आकांक्षेतून
उगवतो एक तारा
आणि अप्राप्य हलत राहतो आपल्या समोर

येतोय का ऐकू तुला हा गोळीबार
आपल्या डोक्याभोवती उडणारा
आणि येतोय का ऐकू हा गोळीबार
जो करतोय रक्षण आपल्या चुंबनाचे
२.

तुझ्या कटाक्षांच्या रस्त्यांना
नाहीय अंत

तुझ्या डोळ्यांतून आलेले स्वॅलोपक्षी
नाही करत स्थलांतर दक्षिणेला

तुझ्या छातीतल्या ऍस्पन झाडांवरून
त्यांची पाने नाही पडत

तुझ्या शब्दांच्या स्वर्गात
नाही मावळत सूर्य

३.
आपला दिवस आहे एक हिरवे सफरचंद
दोन फोडी केलेले

मी पाहतो तुझ्याकडे
तुला नाही मी दिसत
आपल्या दोघांमध्ये आहे हा अंध सूर्य

या पायऱ्यांवर
आपली फाटलेली मिठी

मला तू साद घालतेस

मला ती नाही ऐकू येत
आपल्यांमध्ये आहे ही बहिरी हवा

दुकानांच्या खिडक्यांतून
शोधताहेत माझे ओठ
तुझे स्मित

या छेदरस्त्यांवर
आपले तुडवले गेलेले चुंबन

मी दिलाय तुला माझा हात
तुला ते जाणवत नाहीय
शून्यतेने घेतलेय तुला मिठीत

चौकाचौकांतून
शोधतोय तुझा अश्रू
माझे डोळे

या संध्याकाळी माझा मृत दिवस
भेटतोय तुझ्या मृत दिवसाला

झोपेतच फक्त
चालतो आपण समान रस्ते
४.
हे आहेत तुझे ओठ
जे मी आता परत करतोय
तुझ्या मानेला

हे आहे माझे चांदणे
जे मी उतरवून घेतोय
तुझ्या खांद्यांवरून

आपण हरवून बसलोय एकमेकांना
अभेद्य झाडीत
आपल्या भेटीच्या

माझ्या हातांत

तुझी मोहाची सफरचंदे
मावळतात आणि पहाटतात

तुझ्या घशात
भडकतात आणि विझतात
माझ्या अधीर वासनांचे तारे

आपण प्राप्त झालोय एकमेकांना
या सोनेरी पठारावर
आत आत आपल्यांत
--- ००० ---

एका गोष्टीची गोष्ट (The Story of a Story)
-- वास्को पोपा --

कोणे एके काळी एक होती गोष्ट

तिचा शेवट यायचा
तिच्या सुरुवातीआधी
आणि तिची सुरुवात यायची
तिच्या शेवटानंतर

तिचे नायक तिच्यात प्रवेशत
त्यांच्या मृत्यूनंतर
आणि सोडून जात तिला
त्यांच्या जन्मापूर्वी

तिचे नायक बोलत
कोणा पृथ्वीबद्दल कोणा स्वर्गाबद्दल
ते सर्व प्रकारच्या बाबींबद्दल बोलत

फक्त ते एका गोष्टीवर बोलत नसत
त्यांनाच माहीत नसलेल्या
की ते फक्त एका गोष्टीतले नायक आहेत

अशी गोष्ट की जिचा शेवट येई
तिच्या सुरुवातीपूर्वी

आणि जिची सुरुवात येई
तिच्या शेवटानंतर
--- ००० ---

(काही महिन्यांपूर्वी केलेला वरील कवितेचा आणखी एक अनुवाद --).

कोणे एके काळी एक होती गोष्ट

तिचा शेवट व्हायचा
तिच्या सुरुवातीआधी
आणि तिची सुरुवात व्हायची
तिच्या शेवटानंतर

तिचे नायक तिच्यात येत
त्यांच्या मृत्यूनंतर
आणि तिच्यातून बाहेर पडत
त्यांच्या जन्माआधी

तिचे नायक बोलत
कुण्या पृथ्वीबद्दल, कुण्या स्वर्गाबद्दल
ते काहीबाही बोलत राहात

त्या गोष्टीत जिचा शेवट
येतो सुरुवातीआधी
आणि जिची सुरुवात होते
जिच्या शेवटानंतर
--- ००० ---

रिकामीक (Nothingness)

-- वास्को पोपा --

हे रिकामिके तू झोपलेली होतीस
आणि तू स्वप्न पाहिलेस की तू काही आहेस

कशालातरी लागली आग
तिच्या ज्वाला पिरगाळल्या गेल्या

अंध वेदनांमध्ये

तू जागी झालीस हे रिकामिके
आणि तुझी पाठ घेतलीस तू शेकून
त्या स्वप्नातल्या ज्वालेवर

तुला त्या ज्वालेच्या वेदना नाही दिसल्या
जगभरच्या म्हणाव्यात अशा वेदना
तुझी पाठ ज्वरवृष्टीची होती

हे रिकामिके तू पुन्हा झोपी गेलीस
आणि स्वप्नात तू पाहिलेस की तू रिकामीक आहेस

ज्वाला विझून गेली
तिच्या वेदनांना त्यांची वृष्टी मिळाली
आणि त्याही गेल्या निघून प्रसन्नतेत

--- ००० ---

टी. एस. एलियट – अमेरिकेत जन्मलेला इंग्लिश कवी – १८८८ ते १९६५ – १९४८ च्या नोबेल पारितोषिकाने सन्मानित.

“ कविता म्हणजे भावनेला मोकटा सोडणे नव्हे, कविता म्हणजे केवळ व्यक्तिमत्वाची अभिव्यक्तीही नव्हे, पण, कविता म्हणजे व्यक्तिमत्वापासून सुटका होणे. परंतु, भावना आणि व्यक्तिमत्व असलेल्यांनाच हे समजू शकते की त्यांपासून सुटका म्हणजे काय. ” असे म्हणणारा कवी.

हेलन मावशी (Aunt Helen)

-- टी. एस. एलियट --

कुमारी हेलन ही माझी अविवाहित मावशी होती
आणि ती राहायची एका छोट्या घरात एका फॅशन चौकाजवळ
आणि तिची काळजी घ्यायला होते चार सेवक.
आता ती वारल्यावर होती शांतता स्वर्गात
आणि ती असलेल्या रस्त्याच्या शेवटाला.
शटर्स खाली ओढून घेण्यात आलेली होती
आणि अंत्यसंस्कार व्यवस्थापकाने पाय पुसले होते
त्याला जाणीव होती की अशा गोष्टी यापूर्वीही घडलेल्या आहेत.
कुत्र्यांची अत्युत्तम व्यवस्था केलेली होती,
पण यानंतर लौकरच पोपटही मरण पावला होता.
शेकोटीवरच्या शेल्फवर डेस्डेनचे घड्याळ सातत्याने टिकटिकत होते,
आणि हरकाम्या सेवक बसला होता डायनिंग टेबलवर
मांडीवर घेऊन दोन नंबरच्या सेविकेला –
जी खूप काळजी घ्यायची तिची मालकीण जिवंत असताना.

--- ००० ---

पोकळ माणसे (Hollow Men)

-- टी. एस. एलियट --

मिस्ता कुर्त्झ – मेलाय तो *
त्या वृद्ध माणसाला एक पैसा

१.

आम्ही आहोत पोकळ माणसे
आम्ही आहोत भुस्सा भरलेली माणसे
एकत्र कललेली
मस्तकाचा भाग पेंढ्याने भरलेली. अरेरे !
आमचे रुक्ष आवाज, जेव्हा
आम्ही एकत्र कुजबुजतो तेव्हाचे
आहेत शांत आणि अर्थहीन
सुकलेल्या गवतातल्या वाऱ्यासारखे
किंवा उंदरांचे पाय फिरावेत फुटक्या काचांवरून
आमच्या शुष्क तळघरात तसे.

घाटाशिवाय आकार, रंगाशिवाय छटा,
गलितगात्र जोर, हालचालीशिवाय आविर्भाव;

थेट डोळ्यांनी इथले असणे ओलांडलेय ज्यांनी
मृत्यूच्या पलिकडच्या राज्याकडे जात
ते ठेवतात आमची आठवण – ठेवलीच तर – गमावलेले
हिंसक आत्मे म्हणून नव्हे तर फक्त
पोकळ माणसे म्हणून
भुस्सा भरलेली माणसे म्हणून.

२.

डोळ्यांना सामोरे जाण्याची हिंमत नाहीय माझ्यात
स्वप्नांतही, मृत्यूच्या स्वप्नराज्यातल्या,
हे डोळे अवतरतच नाहीत :
तिथे, ते डोळे असतात
मोडकळलेल्या स्तंभावरचा सूर्यप्रकाश
तिथे, असते एक झुलणाचे झाड
आणि आवाज असतात
वाऱ्याच्या गाण्यात
अधिकच दूर आणि अधिकच गंभीर
एखाद्या पुसटत्या ताऱ्याहून.

मृत्यूच्या स्वप्नराज्याच्या जवळ
यायचे नाहीय मला
आणि आता परिधानही करू द्या मला

उंदराचा कोट, कावळ्याची त्वचा, शेतात
एकमेकांवर पडलेले दांडे
वागू द्या मला वाऱ्यासारखे
अधिक जवळीक न साधता –

ही काही अंतिम भेट नव्हे
संधिप्रकाशाच्या राज्यातली.

३.

हा मृत प्रदेश आहे
हा काटेरी झाडांचा प्रदेश आहे
इथे उभारल्या जातात
दगडाच्या प्रतिमा, इथेच त्यांना प्राप्त होतात
मयताच्या हाताने केलेल्या प्रार्थना
पुसटल्या ताऱ्याच्या चमकण्यात.

ते असे तर नाहीय की
मृत्यूच्या दुसऱ्या राज्यात
एकट्यानेच जागे होताना
आपण नाजूकपणाने
थरथरण्याच्या वेळी
ज्या ओठांनी घेतले असते चुंबन
तेच साकारताहेत प्रार्थना फुटक्या दगडांसमोर.

४.

ते डोळे इथे नाहीयत
इथे कोणतेच डोळे नाहीयत
या मृत्यू पावणाऱ्या ताऱ्यांच्या दरीत
या पोकळ दरीत
आमच्या गमावलेल्या राज्याचा जणू
मोडका जबडा असलेल्या

या शेवटच्या अशा भेटीच्या जागांमध्ये
आम्ही चाचपडतो एकत्र
आणि टाळतो बोलणे

जमून या किनाऱ्यावर सुजलेल्या नदीच्या

दृष्टिहीन, पुन्हा डोळे दिसण्याच्या अभावी
त्या सातत्ययुक्त ताऱ्याप्रमाणे
अनेकांगांनी फुलत्या गुलाबाप्रमाणे
मृत्यूच्या संधिप्रकाशी राज्यातल्या
तेच फक्त आशा असलेल्या
या रिक्त माणसांची.

५.

हे आपण चाललोय निवडुंगाभोवती
काटेरी झाड काटेरी झाड
हे आपण चाललोय निवडुंगाभोवती
पहाटे बरोबर पाच वाजता

कल्पना आणि वास्तव
यांच्या मध्ये
गती आणि कृती
यांच्यामध्ये
पडते सावली

कारण राज्य तुझे आहे

संभव आणि सर्जन
यांच्यामध्ये
भावना आणि प्रतिसाद
यांच्यामध्ये
पडते सावली

जगणे खूप दीर्घ आहे

इच्छा आणि उबळ
यांच्यामध्ये
कुवत आणि अस्तित्व
यांच्यामध्ये
अर्क आणि पाडाव
यांच्यामध्ये
पडते सावली

कारण राज्य तुझे आहे

कारण तुझे आहे
जगणे आहे
कारण तुझे आहे हे

अशी होते जगाची समाप्ती
अशी होते जगाची समाप्ती
अशी होते जगाची समाप्ती
घणाघाताने नव्हे तर कणहत कणहत

--- ००० ---

* मिस्टा कुटर्झ हे जोसेफ कॉनराडच्या ' द हार्ट ऑफ डार्कनेस ' या लघुकादंबरीतले पात्र आहे.
आफ्रिकन जंगलातल्या लोकांना सुसंस्कृत करणे या उद्दिष्टाच्या उदार मुखवट्याखाली असणारे त्याचे गुन्हेगारी क्रौर्य हे त्याचे वैशिष्ट्य होते.

आणखीही काही संदर्भ दिले जातात – पण ते सगळे डोक्यात न घेताही ही कविता थेट पोचते.
--- ००० ---

फ्रँक ओ' हारा – अमेरिकन चित्रकार, लेखक, कवी – १९२६ ते १९६६ – अमूर्ततेचा आणि अतिवास्तववादाचा प्रभाव –
दैनंदिन जगण्यातल्या घटना व संवाद यांनाही कवितेत वेगळेच स्थान – त्या काळातल्या कवींच्या ' न्यू यॉर्क स्कूल ' या
समूहाचा नेता – एका टॅक्सीखाली सापडून त्याचा मृत्यू झाला.

उदास न्याहारी (Melancholy Breakfast)

-- फ्रँक ओ'हारा --

उदास न्याहारी
वरती निळे खालती निळे

मूक अंडे विचारात
आणि टोस्टरचा वीजकान प्रतीक्षेत

चांदण्या या ओळीत --
' लपलाय तो ढग '

अविश्वासाची मूलद्रव्ये असतात
फारच जोरकस सकाळी
--- ००० ---

माझे हृदय (My Heart)

-- फ्रँक ओ'हारा --

सततच मी रडत नाही राहणार
ना मी सतत हसत राहणार,
यांतला कोणताही 'ताण '
मला दुसऱ्यापेक्षा आवडीचा असे काही नसते.
मला एखाद्या फालतू पिक्चरची तातडी आवडेल,
म्हणजे नुसता झोप आणणारा नव्हे, पण बडाही,
अतिस्वर्चिक, पहिला टप्पा टाईप. मला हवे असते
निदान ग्राम्य असण्या एवढे तरी जिवंत असणे, आणि जर
माझ्या गोंधळाचा एखादा तज्ञ म्हणाला की, " हा काही
फ्रँक नव्हे ! " फारच छान ! मी काही
सततच तपकिरी किंवा राखाडी सूट नाही वापरत,
वापरतो का ? नाहीच. मी ऑपेराला जातानाही
साधे कामावरचे शर्ट वापरतो बहुतेकदा. मला

माझे पाय अनवाणीच हवे असतात,
माझा चेहरा मला दाढी केलेलाच हवा असतो, आणि माझे हृदय –
त्याबाबत खरे तर आधी काही ठरवताच नाही येत, पण
त्यातल्या त्यात बरे हे की, माझ्या कविता खुल्या असतात.

--- ००० ---

मी चित्रकार का नाहीय (Why I Am Not A Painter)

-- फ्रँक ओ'हारा --

मी चित्रकार नाहीय, मी कवी आहे
का ? खरे तर मला आवडले असते
चित्रकार असणे, पण नाहीय मी, ठीक आहे,

उदाहरणार्थ, माईक गोल्डबर्ग
हा सुरू करतोय एक चित्र. मी सहज तिथे जातो.
“ बस आणि घे एखादी दारू ” तो
म्हणतो. मी पितो; आम्ही पितो. मी पाहतो
वर चित्राकडे. “ तू त्यात ‘ सार्डीन्स ’ हा शब्द घेतलायस. ”
“ होय, त्याला तिथे होती गरज काहीतरी. ”
“ अच्छा. ” मी जातो आणि काही दिवस जातात
आणि मी पुन्हा सहज तिथे जातो. ते चित्र
चालूच असते, आणि मी परत जातो, आणि दिवस
जात राहतात. पुन्हा मी सहज जातो. ते चित्र
पूर्ण झालेले असते. “ कुठाय तो ‘ सार्डीन्स ’ शब्द ? ”
जे काय राहिलेय ते असते फक्त
अक्षरे, “ ते जास्तच झाले होते, ” माईक म्हणतो.

आणि मी ? एक दिवशी मी विचार करत असतो
एका रंगाचा : नारिंगी. मी लिहितो एक ओळ
नारिंगी रंगाबद्दल. अगदी लौकरच ते होते
एक पूर्ण पान शब्दांनी भरलेले, ओळी नसलेले.
नंतर आणखी एक पान. त्यात हवे असते
अजून खूप काही, नारिंगी रंगाचे नव्हे, तर
शब्दांचे, किती भयानक असतो नारिंगी
आणि जगणेही. दिवस जात राहतात. तसे
ते गद्यातही असते, मी खरा कवी आहे. माझी कविता
पूर्ण होते आणि मी उल्लेखही केलेला नसतो

अजून नारिंगीचा. त्या असतात बारा कविता, मी म्हणतो
त्यांना, नारिंगी कविता. आणि एक दिवशी एका गॅलरीत
मी पाहतो मार्कचे चित्र, नाव असलेले ' सार्डिन्स '.

--- ००० ---

(सार्डिन्स नावाचे मासे असतात.)

पॉल व्हर्लेन – फ्रेंच कवी – १८४४ ते १८९६ – प्रतिमावादी – तो विषण्णतेचा बळी असून कवितेत शांतता शोधणारा होता. त्यानेच म्हटल्याप्रमाणे, तो पूर्णत्वाच्या शोधात होता.

कवितेची कला (Ars Poetica)

-- पॉल व्हर्लेन --

सर्वात उच्च संगीत,
त्यातला विषमतोल महत्त्वाचा
हवेमध्ये अधिक सहज विरघळणारी अस्पष्टता
त्यात काहीच अवजड वा स्थिर नसलेली.

शब्दांची निवड नका करत बसू
दृष्टीत काही गोंधळ असल्याशिवाय :
छायांच्या कवितेइतके प्रिय काहीच नाही
जिथे अचूकता वरते अनिर्णायकतेला.

पडद्यांनी झाकलेले डोळे सुंदर असतात,
मोठा असतो तो दिवस माध्यान्ही कंप पावणारा,
तेजस्वी ताऱ्यांची निळी बेशिस्त कधीही चांगली
पानगळीच्या आकाशात, थंड, चंद्राशिवाय.

आपल्याला नेहमी हवे असतात बारकावे,
रंग नव्हे, बारकावेच सततच सारखे !
बारकावेच फक्त मिळवू शकतात
स्वप्नाशी स्वप्न, बिगुलाशी बासरी !

पळा खुनी सुभाषितांपासून,
कूर हुशारी आणि कलुषित विनोदापासून
असे सगळे जे उच्च निळाईच्या डोळ्यांत आणते अश्रू,
आणि टाळा तेही सगळे लसुणाचे भडक अन्न !

वक्तृत्व घ्या आणि त्याची मुंडी मुरगाळा !
तुम्ही प्रवाही असाल तेव्हाच चांगले असाल,
यमक कदाचित अधिक शहाणे योजाल.
आपण जर लक्ष नाही दिले तर ते जाईल कुठे ?

यमकाचे दोष कोण सांगणार ?
कुठल्या एखाद्या वेड्या मागासाने वा स्वरबधीर बालकाने
घडवलाय हा गुन्हा आणि हे कवडीमोल रत्न
जे कसावर खोटे पडते आणि वाजू नाही शकत खणखणीत ?

पुन्हा संगीत आणि नेहमीच संगीत !
तुमच्या कवितेची ओळ इतकी तरल आणि हलकी असावी
की असे वाटावे की आत्माच उंच विहरत तरंगतोय
नव्या नभांच्या शोधात आणि टवटवीत प्रेमिकांच्या.

तुमची ओळ असू द्या एक सर्वात नामी धाडस
पहाटेच्या तणावग्रस्त वाऱ्यावर तरंगणारे
जे जागे करत जाते सगळे सनसनाटी मामले ...
बाकी सगळे आपले नुसतेच असते – साहित्य !
--- ००० ---

माझे ओळखीचे स्वप्न (Oft Do I Dream)
-- पॉल व्हर्लेन --

अनेकदा मला हे स्वप्न पडते, विचित्र आणि भेदक,
एका स्त्रीचे, अज्ञात, जिच्यावर माझे प्रेम आहे आणि जिचे माझ्यावर
आणि जी कधीच, वेळोवेळी, तीच तशीच नसते,
किंवा नसते अगदीच वेगळीही : ओळखते ती मला आणि प्रेमही करते.

खरेच किती छान ओळखते ती मला आणि माझ्या हृदयाला
तिच्यासाठीच असलेल्या अधिकाधिक स्पष्टपणे, तो काही प्रश्नच नाहीय,
तिच्यासाठीच फक्त, तीच फक्त हे ओळखते, मग,
कसा निववावा माझ्या भुवईवरचा घाम तिच्या रडण्याने ?

ती काळी आहे की गोरी की तांबूस – हे मला नाही माहीत.
तिचे नाव ? मला इतकेच आठवतेय की ते चुळबुळे आणि खूप आवडणारे आहे
जशी होती इतर प्रेमाच्या व्यक्तींची ज्यांना जगण्याने हृदपार केलेय.

तिचे डोळे तसेच आहेत जसे असावेत एखाद्या शिल्याचे,
आणि तिच्या दूरस्थ, गंभीर, सौम्य आवाजात आहे
आभास त्या प्रेमाच्या आवाजांचा जे मृत्यू पावलेले आहेत.
--- ००० ---

फिलिप लार्किन – इंग्लिश कवी – १९२२ ते १९८५ – सामान्य जगण्यातल्या दैनंदिन आणि कंटाळवाण्या तपशीलांतून कसदार आणि संस्मरणीय कविता लिहिल्या – त्या काळातली नवस्वच्छंदी – निओ-रोमॅंटिक – शैली नाकारणाऱ्या काहींच्या ‘ चळवळ ’ नामक समूहाचा नेता – औदासीन्य, मर्त्यपणा, वैश्विकता, प्रेम आणि एकाकीपणा हे त्याचे कवितेचे विषय होते – जन्मभर अविवाहित राहिला – मुले जन्माला घालणे थांबवले पाहिजे यावर त्याची एक कविता आहे. “ लैंगिक समागमाला सुरुवात झाली त्रेसष्ट साली ! ” अशी त्याची अनेक उद्धृते प्रसिद्ध आहेत. त्याला लिंगवादी आणि वंशवादी म्हणून हेटाळणारेही काही आहेत.

शय्यासंवाद (Talking In Bed)

-- फिलिप लार्किन --

शय्येतले बोलणे खरे तर सर्वात सोपे असायला हवे
एकत्र पडून असणे हे इतके असते असे की एक
प्रतीकच असते ते दोन माणसे निष्ठावान असण्याचे.

तरीही अधिकाधिक वेळ जात राहतो शांततेत.
बाहेरच्या वाऱ्याची अपूर्णतेची अस्वस्थता
वाढवते आणि पांगवते ढगांना इतस्ततः आकाशात.

आणि काळी शहरे ढिगाने जमतात क्षितिजावर.
यांतल्या कशालाच आमचे काही घेणे नसते. यांतले काहीही नाही
दाखवत की का या एकाकीपणापासून दूर असण्याच्या अद्वितीय वेळी

उलट अधिकच होते कठीण सापडणे
शब्द एकाच वेळी सत्य आणि दयार्द्र असणारे
किंवा असत्य नसणारे किंवा निर्दय नसणारे.

--- ००० ---

काल मी का पाहिले तुझे स्वप्न (Why did I Dream Of You Last Night)

-- फिलिप लार्किन --

काल मी का पाहिले तुझे स्वप्न ?
आता सकाळ मागे ढकलतेय केस करड्या प्रकाशाने
आठवणी खाडकन परततात मुस्काड फोडल्याप्रमाणे;
उठून बसून मी पाहतो एकटक मल्लू धुक्याकडे
खिडकीपल्याडच्या.

कित्येक गोष्टी ज्या गेल्यात विस्मृतीत असे मी समजत होतो
त्या परततात माझ्या मनात अधिकच विचित्र वेदनेने
-- जणू खूप पत्रे यावीत अशा एखाद्याच्या नावाने
ज्याने कित्येक वर्षांपूर्वीच सोडलेले असावे हे घर.

--- ००० ---

श्रद्धेचे उपचार (Faith Healing)

-- फिलिप लार्किन --

सावकाशपणे त्या स्त्रिया रांगेत येतात तो उभा आहे तिथे
रुबाबदारपणे विनाफ्रेन चष्मा घातलेला, रुपेरी केसांचा,
काळा सूट घातलेला, शुभ्र कॉलरचा. सेवक अथकपणे
त्यांना विनवतात पुढे चलयण्यासाठी त्याचा आवाज आणि हात यांच्याकडे,
ज्याच्या ऊबदार प्रेमळ आस्थेच्या उत्फुल्ल पावसात
राहता येते प्रत्येकीला सुमारे वीस सेकंद. हं, माझ्या प्रिय मुली,
काय आहे त्रास तुला, विचारतो तो खोल अमेरिकन आवाज,
आणि वाट न पाहता, जातो प्रार्थनेत
देवाला सांगत कुणाच्या डोळ्याबद्दल, कुणाच्या गुडघ्याबद्दल.
त्यांची डोकी अचानक घेतली जातात ओंजळीत; नंतर सोडली जातात.

विचार हरवल्याप्रमाणे, त्या जातात शांततेत; काही
झोपेत असल्याप्रमाणे भरकटतात, स्वतःच्या नेहमीच्या जगण्यात
न परतलेल्या अजून; पण काही राहतात ताठर गदगदत आणि फारच
भावनिष्ठ होत त्यांच्या सखोल घोग्या अश्रूंनी जणू काही त्यांच्यांतले
एक प्रकारचे मुके आणि मूर्ख बालक अजून आहे जिवंत
दयेच्या स्पर्शाने पुन्हा जागे होणारे विचार करत की शेवटी
एक आवाज त्यांना एकटीला बोलावतोय, आणि ते हात आले आहेत
त्यांना सावरायला आणि हलके करायला; आणि असा आनंद येतोय
की त्यांच्या जड जिभांवरून गळतेय लाळ , डोळे पिळवटून टाकतायत दुःख,
कधी न ऐकलेल्या उत्तरांची प्रचंड गर्दी कोंदाटत आणि प्रफुल्लित होत --

काय आहे त्रास तुला ! मिशांचा आवाज -- फुलाफुलांच्या फ्रॉक्समध्ये त्या
सद्गदित होतात, आतापर्यंत, सगळा त्रासच तर घडलाय, प्रत्येकीमध्ये आहे
निद्रिस्त एक भावना प्रेमाप्रमाणे जगता येण्याची.
काही जणींच्या बाबतीत तो आहे अभाव त्यांनी कुणावर प्रेम करत जगण्याचा
पण झाडून उरलेल्या सर्वजणींमध्ये तो आहे भाव त्यांनी काय काय केले असते
त्यांच्यावर कुणी प्रेम केले असते तर याच्या खंतीचा.

ते काहीच नाही बरे होत. एक प्रचंड गलितगात्र करणारी वेदना,
जणू पावले जड करणारी ते कडक दृश्य ढाळत असताना अश्रू,
पसरते सावकाशपणे त्यांच्यांत – ते तसे आणि उंचावरचा आवाज
प्रिय बाळ म्हणणारा, आणि काळाने सगळे खोटे ठरवलेला.

--- ००० ---

झेस्लॉ मिलोझ – पोलिश कवी – १९११ ते २०१४ – जगाचा नाश आणि हुकुमशाही राजवटी हे त्याचे चिंतनाचे विषय होते -- त्याने कविता, कादंबऱ्या आणि निबंध लिहिले – १९८० ला नोबेल पारितोषिकाने तो सन्मानित झाला – त्याच्या बऱ्याच कविता मी वाचल्या पण त्या ख्रिश्चन श्रद्धेच्या कोंदणातल्या असल्यामुळे ‘ आधीच कळणे ’ असे होत गेले. तरीही दोन नमूने म्हणून खालील अनुवाद देत आहे –

प्रेम (Love)

-- झेस्लॉ मिलोझ --

प्रेम म्हणजे स्वतःकडे पाहायला शिकणे
लांबच्या वस्तूंकडे पाहावे तसे
कारण तुम्ही असंख्य गोष्टींतली एक गोष्ट आहात.
आणि जो कुणी असे पाहू शकतो तो निरामय करतो त्याचे हृदय
त्याची जाणीवही न होता असंख्य रोगांतून मुक्त –
एखादा पक्षी वा एखादे झाड म्हणते त्याला : मित्र.

नंतर त्याला वाटते आपला आणि वस्तूंचा करावा उपयोग
ज्यामुळे त्यांना लाभेल परिपक्वतेचे तेज.
आपण कोणती सेवा देतोय हे त्याला कळणे महत्त्वाचे नसते :
जो सर्वोत्तम सेवा देतो त्याला नेहमीच ते समजतेच असे नाही.
--- ००० ---

अर्थ (Meaning)

-- झेस्लॉ मिलोझ --

मी जेव्हा मृत्यू पावेन तेव्हा मी जगाची किनार पाहीन.
दुसरी बाजू पक्षी, डोंगर, सूर्यास्त यांच्या पलिकडची.
खरा अर्थ जगाचा उकलला जाण्यास तयार असलेला.
जे कधीच नाही जमा झालेले ते जमा होईल,
जे समजण्याच्या पलिकडे होते ते समजू शकेल.
-- आणि अशी काही किनार नसेलच जगाला तर ?
एखाद्या फांदीवरचा गाणारा पक्षी हा चिन्ह नसून
फक्त एक गाणारा पक्षीच असेल तर ? जर रात्र आणि दिवस
यांनी एकामागोमाग एक येण्यात काही योजनाच नसेल तर ?
आणि या पृथ्वीवर फक्त पृथ्वीशिवाय दुसरे काहीच नसेल तर ?
-- तसे जरी असले तरी असेलच एक शब्द
नष्ट होणाऱ्या ओठांनी जागवलेला,

एक अथक दूत जो धावत आणि धावत असेल
प्रदेशातून चांदण्यांच्या आंतर-संबंधांच्या, भ्रमण करणाऱ्या
आकाशगंगांच्या, आणि मोठ्याने उच्चारत असेल निषेध आणि किंचाळत असेल.

--- ००० ---

लॉरेन्स फॉर्लिंग्हेटी – अमेरिकन कवी, नाटककार, चित्रकार – जन्म १९१९ – कविता ही फक्त हुशार अकादेमिक लोकांसाठी न राहता ती सर्वांसाठी असावी, असे त्याचे मत होते – उपरोध आणि विनोद ही त्याची वैशेष्ये दिसतात. त्याच्या दोन साळढाळ कवितांचे अनुवाद देतोय –

कुत्रा (Dog)

-- लॉरेन्स फॉर्लिंग्हेटी --

कुत्रा दुडकतो मुक्तपणे रस्त्यात
आणि पाहतो वास्तव
आणि तो ज्या गोष्टी पाहतो
त्या असतात त्याच्याहून मोठ्या
आणि तो ज्या गोष्टी पाहतो
तेच असते त्याचे वास्तव
दारादारांतून बेवडे
झाडांवरचे चंद्र
कुत्रा दुडकतो मुक्तपणे रस्त्यातून आरपार
आणि तो ज्या गोष्टी पाहतो
त्या त्याच्याहून असतात लहान
मासे वा रद्दीचे कागद
भोकांतल्या मुंग्या
चायनाटाऊन खिडक्यांतल्या कोंबड्या
अंतराअंतरावर त्यांची मुंडकी
कुत्रा दुडकतो मुक्तपणे रस्त्यात
साठलेल्या पाण्याचे खड्डे आणि पोरे ओलांडत
मांजरे आणि सिगारस
बिलियर्डचे हॉल्स आणि पोलीस
तो द्वेष नाही करत पोलीसांचा
त्याचा त्यांना काही उपयोग नसतो एवढेच
आणि तो त्यांना ओलांडून पुढे जातो
आणि वर टांगलेल्या सॅन फ्रान्सिस्कोच्या
मटण मार्केटातल्या मेलेल्या पूर्ण बोकडांना ओलांडून
त्याला बोकडाचे मऊ मास आवडेल खायला
राकट पोलिसापेक्षा
आणि तसे तर दोन्हीतले काहीही चालेल
आणि आता तो रोमियो फॅक्टरीवरून पुढे जातो
आणि कोईट स्तंभावरून पुढे मग डॉयल काँग्रेसवाल्यावरून

तो कोईट स्तंभाला घाबरतो
पण तो डॉयल काँग्रेसवाल्याला नाही घाबरत जरी
त्याच्याबद्दल जे कानावर येते ते फारच निरुत्साही करणारे
असते विषण्ण करणारे असते
बिनडोकपणाचेही
त्याच्यासारख्या तरुण दुःखी कुत्र्याच्या दृष्टीने
त्याच्यासारख्या गंभीर कुत्र्याच्याही दृष्टीने
पण त्याला त्याचे स्वतःचे असे एक स्वतंत्र जग असते
खाण्यासाठी त्याच्या स्वतःच्या अशा माशा
त्याला कुणी प्रतिबंध नाही करणार
डॉयल काँग्रेसवाला हा फक्त
आणखी एक अग्निशामक नळकांडा असतो
त्याच्यासाठी
कुत्रा दुडकतो मुक्तपणे रस्त्यात
आणि त्याला जगायला स्वतःचे असे कुत्र्याचे जगणे असते
आणि त्याचा विचार करायला
आणि त्यावर चिंतन करायलाही
स्पर्श करत चव घेत पडताळत सगळेच
कसून शोध घेत सगळ्याचा
बनावटपणाच्या फायद्याची गरज नसलेले
एक खरा वास्तवतावादी
सांगायला एक खरी गोष्ट असलेला
आणि जिच्या मदतीने ती सांगावी अशी शोपूट असलेला
एक खरोखरचा जिवंत

भुंकणारा

लोकशाहीवादी कुत्रा

गुंतलेला खरोखरच्या

खुल्या उद्योगधंद्यात

जवळ सांगण्यासारखे काही असलेला

वास्तवाबद्दल

आणि ते कसे पाहावे याबद्दल

आणि ते कसे ऐकावे याबद्दल

त्याचे डोके कलणारे इकडेतिकडे

रस्त्याच्या कानाकोपऱ्यात

जणू काही तो लगेचच काढून घेणार आहे

स्वतःचा फोटो

व्हिक्टर रेकॉर्डसाठी

तंद्रीत ऐकत
त्याच्या मालकाचा आवाज
आणि पाहात
एखाद्या जिवंत प्रश्नचिन्हाप्रमाणे
त्या अद्वितीय
महान ग्रामोफोनमध्ये
गोंधळात पाडणाऱ्या अस्तित्वाच्या
त्याच्या चकित करणाऱ्या कर्ण्यासह
जो नेहमीच वाटतो असा
की आता एवढ्यातच हा
उडवेल बाहेर जोरात फवारत
काही विजयी उत्तर
सर्वच बाबतीत

--- ००० ---

अंडरवेयर (Underwear)

-- लॉरेन्स फर्लिघेट्टी --

काल रात्री मला फारशी झोप लागली नाही
अंडरवेयरच्या विचारात
तुम्ही कधीतरी थांबवलेयत का अंडरवेयरचा
विचार करणे अमूर्तात
तुम्ही खरोखर जेव्हा खणता ना त्यात
तेव्हा धक्कादायक प्रश्न समोर येतात
अंडरवेयरशी आपल्याला प्रत्येकालाच सामना करावा लागतो
प्रत्येकजण परिधान करतो
कोणत्या ना कोणत्या प्रकारची अंडरवेयर
अगदी क्यूबन असोत की इंडियन लोकसुद्धा
अंडरवेयर वापरतात
पोपलासुद्धा मोप गरज असते तिची
लुशियानाचा गव्हर्नर घ्या त्यालाही ती लागतेच
मी पाहिलेय त्याला टीव्हीवर
त्याची अंडरवेयर खूप टाईट असणार
तो सारखा चुळबुळत होता
अंडरवेयर तुम्हाला खरोखर अडचणीत आणू शकते
तुम्ही जाहिराती पाहिल्या असतीलच अंडरवेयरच्या

स्त्रियांच्या आणि पुरुषांच्या
 किती एकसारख्या आणि तरीही किती वेगवेगळ्या
 स्त्रियांच्या अंडरवेयर वस्तू वर धरतात
 पुरुषांच्या अंडरवेयर वस्तू खाली धरतात
 अंडरवेयर ही एक गोष्ट अशी आहे
 की स्त्रिया आणि पुरुष दोघांनाही लागतेच
 अंडरवेयरच तर आहे जी आपल्या दोघांतही आहे समान
 तुम्ही ती तिरंगी चित्रे पाहिली असतील ना
 जांघांना घातलेली वेढे
 अधिक मजबुतीचे भाग दाखवणारे
 मोकळ्या हालचालींची ग्वाही देणारे
 फसू नका
 ते सगळे बेतलेले असते द्विपक्षीय व्यवस्थेवर
 जी फारसे स्वातंत्र्य नाही देत निवडीचे
 गोष्टी कशा रचलेल्या आहेत ते पाहिले तर
 अमेरिकेचा रात्रभर चालू असतो झगडा
 तिच्या अंडरवेयरशी
 शेवटी अंडरवेयरच कब्जा करते सर्व गोष्टींवर
 शरीराला आकार देणारे कपडे घ्या उदाहरणार्थ
 खरे तर त्या असतात मुळात फॅसिस्ट रचना
 भूमिगत शासनाच्या
 लोकांना विश्वास ठेवायला भाग पाडणाऱ्या
 सत्य सोडून कशावरही
 तुम्ही काय करू शकता आणि काय नाही हे सांगणाऱ्या
 तुम्ही कधी कमरपट्टा पाहिलाय का वापरून
 कदाचित अहिंसक कृतीचे महत्त्व
 हेच असेल एकमेव उत्तर होकार वा नकारासाठी
 गांधींनी वापरला होता का कमरपट्टा ?
 लेडी मॅक्वेथने वापरला होता का कमरपट्टा ?
 त्याच कारणाने मॅक्वेथने झोपेचा खून केला का ?

आणि ती सारखे जिथे घासत होती
 ती वस्तुतः तिची अंडरवेयरच होती का ?
 आधुनिक अँग्लोसॅक्सन स्त्रियांमध्ये
 एक प्रचंड अपराधी भाव असणार आहे
 तीच डागाची जागा
 सतत धुवत धुवत आणि धुवत असतात

डागयुक्त अंडरवेयर फारच संशयास्पद
फुगवटेयुक्त अंडरवेयर फारच धक्कादायक
वाळत टाकलेल्या अंडरवेयर तर निशाणच असतात स्वातंत्र्याचे
अंडरवेयरमधून कुणी मुक्त झाला असावा
कुठेतरी नग्न अवस्थेत
धावा धावा !
पण काळजी नका करू
प्रत्येकजण अजूनही तीत बद्ध आहे
तशी खरी क्रांतिविंती होणारच नाहीय
कविता अजूनही आत्म्याची अंडरवेयर आहे
आणि अंडरवेयर अजूनही झाकते
असंख्य दोष

भूशास्त्रीय दृष्टिकोणातून
विचित्र क्षारांचे दगड, न दिसणाऱ्या भेगा !
तुमच्या ठिकाणी मी असेन तर मी बाजूला तयारच ठेवेन
एक गरजेहून मोठ्या आकाराची अंडरवेयरची हिवाळी जोडी
तशा रात्री नंगे नका राहू
आणि दरम्यानच्या काळात
शांत ऊबदार आणि कोरडे राहा
काही घडायच्या आधीच स्वतःची चाळवाचाळव
करून उपयोग नाही ' उगीचच '
जाकिटात हात घालून प्रतिष्ठितपणे पुढे व्हा
भावनिक नका होऊ
आणि मृत्यूला एवढ्यात वाव नाही मिळणार
अजून खूप वेळ आहे मित्रांनो
अजून आपण तरुण आणि निश्चितच आहोत ना ?
ओरडू नका.

--- ००० ---

लुईझी ग्लक – अमेरिकन स्त्री-कवी – जन्म १९४३ – अमेरिकेतल्या समकालीन कवितेत ही महत्त्वाची समजली जाते – एकाकीपणा, दुरावा, मृत्यू हे तिच्या चिंतनाचे प्रमुख विषय असतात – यंदाचे म्हणजे २०२० चे नोबेल पारितोषिक देऊन तिला सन्मानित करण्यात आलेले आहे. तिच्या दोन कविता --

बंधकांची बोधकथा (Parable of Hostages)

-- लुईझी ग्लक --

(ट्रॉय मध्ये लढत असलेल्या ग्रीक सैनिकांचे हे विचार आहेत – ही कविता समजायला त्या युद्धाची पूर्ण कथा माहीत असायची गरज नाही – ट्रॉय आणि इथाका मधले अंतर फक्त २३२ किमी आहे, एवढी माहिती पुरे.)

ग्रीक सैनिक बसलेले आहेत समुद्रकिनाऱ्यावर
विचार करत की युद्ध संपल्यावर करायचे काय. एकालाही
आपल्या घरी परतायचे नाहीय
बोनी बेटावरच्या; प्रत्येकाला आणखी हवेय
जे ट्रॉयमध्ये मिळतेय ते
निकराचे जगणे, जाणीव प्रत्येक दिवस असल्याची
अनपेक्षिततेने भरलेला. पण कसे समजावणार हे
घरी असलेल्यांना कारण युद्ध लढणे हे असू शकते
एक स्वीकार्य समर्थन घरी नसण्याचे, पण
जगण्याचा मार्ग बदलण्याचा शोध घेण्याचे सामर्थ्य
हे नाही. पण ठीक आहे, याला सामोरे जाता येईल
नंतर; ही माणसे आहेत
कृतीवर भर देणारी, मर्मदृष्टी वगैरे सोडून द्यायला
तयार असलेली बायकामुलांवर.
स्वच्छ उन्हात हे विचार करत, आनंदित झालेले
वाहूत संचारलेल्या नव्या शक्तीच्या जाणिवेने, जी
वाटत होती अधिक सोनेरी घरी असण्यापेक्षा, तरीही, काहीना मात्र
कुटुंबापासूनचा दुरावा संपावा असे काहीसे वाटू लागलेले,
आपल्या बायकांना भेटावे, आणि हेही पाहावे की
या युद्धाने आपले वय तर वाढवलेले नाहीय. आणि काहीजण
झालेले काहीसे अस्वस्थ : युद्ध हे जर जामानिमा करण्याची
नुसतीच एक पुरुषी तऱ्हा असेल तर, एक असा खेळ असेल तर
योजलेला सखोल आध्यात्मिक प्रश्न टाळण्यासाठी ? होय,
पण ते काही फक्त युद्धामुळेच नाही होत. जग तर त्यांना
असे म्हणू लागले होते की ते म्हणजे युद्धाच्या प्रचंड
झणात्कारांनी सुरू होणारा आणि भोंग्यांच्या भरदार पदाने संपणारा ऑपेरा आहेत.
त्या किनाऱ्यावर चर्चा करताना घरी पोचण्यासाठी लागणाऱ्या दिवसांबाबत

हेच होते प्रत्येकाच्या मनात – दहा वर्षे थोडीच लागणार आहेत इथाकाला परतायला;
कुणालाच तो काळ निराकरणहीन समस्यांचा वाटत नव्हता – अरेरे, हे निरुत्तर करणारे
मानवी हृदयाचे दुःखमूळ : कसे विभागावे जगाचे सौंदर्य स्वीकार्य
आणि अस्वीकार्य हवेपणात ! ट्रॉयच्या किनाऱ्यावर,
कसे कळणार त्या ग्रीकांना की ते बंधक झालेलेच आहेत : जो कुणी एकदा
प्रवास करणे लांबवेल तो पडलेलाच असेल मोहात; कसे कळणार होते त्यांना
की त्यांच्या छोट्या संख्येतले
काहीजण कायमचे पकडले जातील सुखाच्या स्वप्नांनी,
काहीजण निद्रेने आणि काही गाणेबजावण्याने ?

--- ००० ---

“ मी विश्वासाह नाही ” (The Untrustworthy Speaker)

-- लुईझी ग्लक --

माझे नका ऐकू; माझे हृदय भंगलेले आहे.
कुठलीही गोष्ट मला आहे तशी पाहता नाही येत.

मी ओळखते स्वतःला; मी शिकून घेतलेय मानसोपचारतज्ञाप्रमाणे ऐकणे.
मी जेव्हा खूप भावनिक तीव्रतेने बोलते,
त्या वेळी मी मुळीच विश्वासाह नसते.

ते खरोखर दुःखद आहे : आयुष्यभर मी वाखाणली गेलेय
माझ्या बुद्धिमत्तेसाठी, माझ्या भाषाप्रभुत्वासाठी आणि मर्मदृष्टीसाठी.
आणि शेवटी ते सगळेच वाया गेलेय --

माझे स्वतःकडे लक्षच नसते जेव्हा
मी उभी असते दर्शनी पायऱ्यांवर, माझ्या बहिणीचा हात धरून तेव्हा.
त्यामुळेच मला नाही काही सांगता येत
बाहीच्या बाहेरच्या तिच्या हातावरच्या जखमांबद्दल.

माझ्या स्वतःच्या मनात मी अदृश्यच असते : त्यामुळेच मी धोक्याची असते.
निःस्वार्थी दिसणाऱ्या लोकांना मी चांगली वाटते,
पण आम्ही पांगळे आहोत, खोटेदारडे आहोत;
आम्ही असे आहोत की आम्हाला वगळूनच टाकायला हवे
सत्याच्या रक्षणासाठी.

मी जेव्हा शांत असते तेव्हाच सत्य समोर येते.

स्वच्छ आकाश, शुभ्र कापसासारखे ढग.
आणि खाली छोटेसे एक राखाडी रंगाचे घर, जांभळे
लाल आणि उजळ गुलाबी असे.

तुम्हाला जर सत्य हवे असेल तर डावलावे लागेल तुम्हाला
त्या जुन्या मुलीला, बंदच करून टाकावे लागेल तिला :
एखादी जिवंत गोष्ट जेव्हा अशी जखमी झालेली असते,
तेव्हा तिची अत्यंत खोलातली कार्यकलापांची यंत्रणा
सगळी बदलून गेलेली असते.

त्यामुळेच मी विश्वासाह नाहीय
कारण हृदयावरचा घाव म्हणजे
मनाला झालेली जखमही असते.

--- ००० ---

ई. ई. कर्मिगज – अमेरिकन कवी, कादंबरीकार, नाटककार आणि चित्रकार – १८९४ ते १९६२ – कवितेचा घाट आणि भाषा यांबाबत त्याने केलेले प्रयोग विशेष लक्षणीय समजले जातात – त्याच्या प्रेमकविताही विशेष प्रसिद्ध आहेत.

(उलट्यापालट्या भाषेच्या अनुवादाचा योग्य म्हणून मान्यच करावा / वे लागणारा / रे अनुवाद --)

तुझे घरी परतणे (Your homecoming will be My homecoming)

-- ई. ई. कर्मिगज --

तुझे घरी परतणे माझे घरी परतणे असेल --

माझे मी जातात तुझ्याबरोबर, फक्त मी उरतो;
एक सावली भूत पुतळा वा वाटत असलेले

(एक सुमारे कुणितरी नेहमीच कुणीच नसणारा)

एक कुणीच नसणारा जो, तुमच्या आणि त्यांच्या परतण्यापर्यंत
व्यय करतो सातत्याचा त्याच्या एकाकीपणाच्या
स्वप्नात पाहात त्यांचे डोळे उघडलेले तुझ्या सकाळीकडे

जाणवत की त्यांचे तारे उगवलेत तुझ्या खूप आकाशांतून :

तर किती दयार्द्र प्रेमाचे स्वतःचे नाव, ताटकळत
न राहता याहून जास्त आत्महीन मीच्या सहनशक्तीपलिकडे
तो क्षणच अस्तित्वात नसणे जेव्हा एक अनोळखी माणूस
घेतो त्याच्या बाहूंत माझे प्रत्यक्ष जगणे कुणाचे तुझे

-- जेव्हा सगळ्या भीती आशा श्रद्धा शंका दिसेनाशा होतात,
सगळीकडे आणि आनंदाची संपूर्ण समग्रता आम्ही आहोत

--- ००० ---

ज्या अर्थी स्वातंत्र्य असते एक नाश्तान्न (As freedom is a breakfastfood)

-- ई. ई. कर्मिगज --

ज्या अर्थी स्वातंत्र्य असते एक नाश्तान्न
किंवा सत्य राहू शकते बरोबर आणि चूक यांच्याबरोबर
किंवा डोंगरांपासून घडवली जातात वारुळे

-- पुरेसे लांब आणि अगदी योग्य लांबवर
दिसण्याचे भाडे असणारे देईल
आणि प्रज्ञावान तोषवतील हुशारटोळी
आणि पाणी करेल आत्यंतिक प्रोत्साहित ज्वाळेला

ज्या अर्थी टोप्यांचे रँक उगवतात पीचच्या झाडांमध्ये
किंवा आशा करतात सर्वोत्तम नृत्य टक्कलवाल्यांच्या केसांत
आणि प्रत्येक बोट आहे एक अंगठा
आणि कोणतेही धाडस आहे एक भय
-- पुरेसे लांब आणि अगदी योग्य लांबवर
सर्व काही शुद्धच समजतील सर्व अशुद्ध लोक
आणि मुलांनी दंश केलेल्या गांधीलमाशा रडतील ओक्साबोक्षी

किंवा ज्या अर्थी बघणारे आहेत अंधळे
आणि रॉबिन पक्षी कधीच नाही करत वसंताचे स्वागत
ना फ्लॅटफोक संगीत सिद्ध करते त्यांचे जग गोल असल्याचे
ना मूर्ख माणसे मृत्यू पावतात त्यांचे बिंग फुटल्याने
आणि सामान्याचे क्वचितच आणि दगडी जाती तरंगतात
-- पुरेसे लांब आणि अगदी योग्य लांबवर
उद्या म्हणजे काही फार उशीर नाही होणार

किडे म्हणजे हे शब्द आहेत पण सर्व आनंद आवाज आहेत
खाली जाईल जे आणि वर येईल जो
स्तन हे स्तन असतील आणि मांड्या म्हणजे मांड्या
स्वप्ने काय करू शकतात याची स्वप्ने कृत्ये नाही पाहू शकत
-- काळ हे एक झाड आहे (हे आयुष्य एक पान)
पण प्रेम म्हणजे हे आकाश आहे आणि मी तुझ्यासाठी आहे
-- पुरेसे लांब आणि अगदी योग्य लांबवर
--- ००० ---

आदरणीय महिले (Lady, I will touch you with my mind)
-- ई. ई. कर्मिगज --

हे आदरणीय महिले
मी तुला माझ्या मनाने स्पर्श करेन.
स्पर्श करेन आणि स्पर्श आणि स्पर्श
जोवर अचानक तू देत नाहीस एक स्मित,

लाजत अश्लील
(महिले मी तुला स्पर्श करेन माझ्या मनाने)
स्पर्श करेन, बास एवढेच,
हळुवारपणे आणि तू आत्यंतिक होशील
अमर्याद काळजीपूर्वक
माझी कविता जी मी लिहिणार नाही.

--- ००० ---

(कर्मिंजच्या कवितांचे अनुवाद ही एक अवघड बाब आहे – त्याच्या शैलीचा मराठी वाचकांना फील यावा, असा प्रयत्न केलेला आहे. त्याच्या अति-प्रायोगिक कविता इथे घेतलेल्या नाहीत. तरीही, अनुवादकाने नम्रपणा जाहीर करणे आवश्यक !)

--- ००० ---

ब्रालियो अरेनास – चिलियन कवी आणि लेखक – १९१३ ते १९८८ –

किती किती चंद्र (So Many Moons)

-- ब्रालियो अरेनास --

किती किती चंद्र आले आणि गेले
किती किती पट्टे आणि किती किती वाघ
आणि झोपायला मस्त उंची हॉटेल

स्वप्ने आणि आणखी स्वप्ने चुंबने आणि आणखी चुंबने
राहील काय शिल्लक या इतक्या चंद्रातले
राहील काय शिल्लक इतक्या पाण्यातले इतक्या तहानेतले
पेयाच्या इतक्या पात्रातले

ही खिडकी तुझ्यासाठीच नियत आहे
त्यामुळे तू तिच्यावर अधिकच पूर्णतेने विसंबू शकतेस
तू तुझ्या सौंदर्याचे ते घडवतेस
जे इतर कुणी घडवतात आकाशाचे

--- ००० ---

सेझार मोरो -- फ्रेंचमध्ये लिहिणारा पेरूचा कवी आणि चित्रकार – १९०३ ते १९५६ –

सचित्र जग (The Illustrated World)

-- सेझार मोरो –

अगदी तुझ्या अस्तित्वहीन खिडकीप्रमाणे
एखाद्या वेताळयंत्रात पडलेल्या हाताच्या सावली प्रमाणे
अगदी तुझ्या धमन्यांप्रमाणेच आणि तुझ्या रक्ताच्या आत्यंतिक प्रवासाप्रमाणे
त्याच समानतेसह मौलिक सातत्याच्या
मला तुझ्या अस्तित्वाची अप्रतिम ग्वाही देणाऱ्या

काही अंतरावर
त्या अंतरात
असूनही ते अंतर
तुझ्या हातासह आणि चेहऱ्यासह
आणि तुझ्या पूर्ण उपस्थितीसह माझे डोळे न मिटता

आणि हे निसर्गदृश्य उगवतेय तुझ्या उपस्थितीतून
जेव्हा हे शहर होतेय, ते जे असू शकणार होते तेच,
अत्यंत निरुपयोगी प्रतिबिंब तुझ्या कत्तलखान्याचे

पक्ष्याचे पंख जरा अधिक ओलसर करण्यासाठी
पाऊस पडतोय खूप दूरवरून
आणि मिटवून टाकतोय तो मला तुझ्यात माझा मी पूर्णपणे
तुझ्यात आणि तुझ्यापासून खूप दूरवर
एखाद्या रस्त्याप्रमाणे दुसऱ्याच खंडात दिसेनासा होणाऱ्या

--- ००० ---

हान शान -- सातव्या शतकातला चिनी बुद्धिस्ट संन्यासी --

समजण्याचा मार्ग (Eighth poem from Cold Mountain)

-- हान शान --

एकदा मी या थंड डोंगरावर बसण्यासाठी आलो
आणि मग इथेच रेंगाळलो तीस वर्षे.
काल मी गेलो होतो माझ्या काही नातेवाईकांना आणि मित्रांना भेटायला;
निम्म्याहून अधिक गेले होते पीतवसंताकडे.
हळूहळू जगणे पुसटत जाते विझत्या दिव्याप्रमाणे,
जात राहते पुढे पुढे कधीच न विसावणाऱ्या नदीप्रमाणे.
या सकाळी मी सामोरा जातोय माझ्या एकाकी सावलीला
आणि मला कळायच्या आत ती प्रवाह फाडून टाकते.

आज मी बसलो या डोंगराच्या शिखरापुढे,
खूप वेळ बसलो सगळे धुके विरून जाईपर्यंत.
एकच धागा, हा स्वच्छ प्रवाह वाहतो थंडगार;
काही हजार फुटांवर हिरवी शिखरे उंचावतात त्यांची मस्तके.
पांढरे शुभ्र ढग – सकाळचा प्रकाश आहे निश्चल;
चंद्रोदय – निशादीप चढतो हळू हळू वर वर;
शरीर आहे धूळ आणि डाग यांच्यापासून मुक्त,
कोणत्या चिंताकाळज्या माझ्या मनाला त्रास देऊ शकतील ?

स्वच्छ पाणी चमकते स्फटिकाप्रमाणे,
तुम्ही सहज पाहू शकता त्यातून अगदी तळापर्यंत.
माझे मन कोणत्याही विचारापासून मुक्त आहे,
त्याच्या असंख्य राज्यांतले काहीच त्याला विचलित नाही करू शकत.
आता तसे ते बेलगामपणे उद्दीपित होऊ शकत नसल्याने,
सतत आणि कायमचेच ते स्थिर राहिल.
तुम्हाला या मार्गाने समजून घेणे जेव्हा कळेल
तेव्हा तुम्हाला दिसेल की आता ना आत आहे ना बाहेर !

--- ००० ---

बाशो -- जपानचा कवी -- त्याचा एक हायकू – मी अनुवादित केलेला --

मूळ –

Old pond

A frog jumps in –

The sound of water

या पाँडला तलाव म्हणणार की तळे की डबके ? अनेकांनी अनेक प्रकार केलेले दिसतात. त्यावर पुढे सगळा अन्वय ठरतो. काहींच्या मते पाँड म्हणजे अविचल शांत सत्य. माझ्या मते मग त्याला ओल्ड नसते म्हटले. काहींच्या मते बेडकाने त्यात उडी मारल्यावर पाण्याचा आवाज होणे म्हणजे ज्ञानाचा क्षण. मी हे माणसाच्या मनाचे चित्रण समजतो. त्यामुळे, ओल्ड – ‘ जुने ’ हे विशेषण योग्य ठरते. ते मन जवळ जवळ डेड आहे – मृत आहे. बेडकाने त्यात उडी मारण्याची एक किरकोळ घटना घडते आणि त्या जुन्या पाण्याच्या खळबळीचा आवाज होतो. म्हणून मी त्याला डबके म्हणणार –

जुने डबके

उडी मारतो त्यात एक बेडूक –

त्यामुळे पाण्याचा आवाज

(the sound आहे, हे लक्षात घेऊन ‘ त्यामुळे ’ योग्य आहे.)

आता काहीजण बेडकाने उडी मारल्याच्या छोट्या घटनेचे निमित्त होऊन ‘ ज्ञानाच्या ’ पाण्याचा आवाज ऐकू येणे, असेही घेऊ शकतील. झेन हायकू गूढतेने परिपूर्ण असतात. तुम्ही घट्ट मतांचे बुद्धिप्रामाण्यवादी नसाल तर त्यांचे अर्थ समजून घ्यायचा प्रयत्न करणे प्रचंड इंटरेस्टिंग होऊ शकते. अपरिहार्यपणे मनाचे जुने डबके घेऊनच जगायचे असते असा ज्यांचा पक्का निष्कर्ष ठरलेला आहे त्यांना या हायकूंचे काही विशेष वाटणार नाही. या काही उगीच बसल्या बसल्या लिहिलेल्या निरुद्योगी काल्पनिक शब्दांचे फुलोरे उडवणाऱ्या कविता नाहीत.

--- ००० ---

आंद्रे ब्रेटन – फ्रेंच कवी आणि लेखक – १८९६ ते १९६६ -- अतिवास्तववादाच्या जाहीरनाम्याचा लेखक.

भुताटकीचे दृष्टिकोण (The Spectral Attitudes)

-- आंद्रे ब्रेटन --

मी जगण्याला फारसे महत्त्व नाही देत
जगण्याच्या अगदी किरकोळही फुलपाखरांना मी कवडीच्या महत्त्वाला टाचत नाही
माझ्यामुळे जगण्याला फरकच नाही पडत
परंतु मिठाच्या फांद्या त्या शुभ्र फांद्या
ते सावल्यांचे सर्व बुडबुडे
आणि ती समुद्रफुले
खाली अवतरतात आणि श्वासोच्चायास करतात माझ्या विचारांत
ती येतात अश्रूंपासून माझ्या नसलेल्या
पायऱ्यांपासून ज्यांची मी पुनरावृत्ती नाही करत
आणि ज्यांच्याबद्दल वाळूला असते स्मृती भरतीची
गज असतात पिंजऱ्यात
आणि पक्षी अवतरतात खूप उंचावरून त्या गजांसमोर गाण्यासाठी
एक भूमिगत मार्ग घडवतो मिलाफ सर्व सुगंधांचा

एका स्त्रीमिने वाहून घेतले स्वतःला तिथे एक दिवशी
ती स्त्रीस्तेजाने इतकी तळपू लागली की पुढे मला ती दिसेच ना
माझे स्वतःचे जळणे पाहणाऱ्या माझ्या या डोळ्यांनीही
त्या वेळी माझे वय माझ्या आताच्या वयाइतकेच होते
आणि मी पाहणायचो स्वतःच्या पलिकडे आणि माझ्या विचारांकडे एखाद्या
प्रचंड कारखान्याचा रात्रीचा रखवालदार जसा एकटाच असतो लक्ष ठेवून
त्याच्याप्रमाणे ती सर्कस जशी सतत मोहवते त्याच त्याच निबद्ध मार्गांना
त्या प्लास्टर आकृतींच्या आविष्कारांतले काहीच नष्ट झालेले नाहीय
त्याच आकृती ज्यांनी स्मितांची किरकोळ अंजिरे चावली
विस्मृतीत गेलेल्या एका शहरातला मला असा एक पोषाख ठाऊक आहे
की मला जर खुश होत त्या पोषाखात तुमच्यापुढे यावेसे वाटले
तर तुम्हाला वाटेल की तुमचा अंत जवळ आलाय
माझ्यासारखाच
शेवटी कारंज्यांना कळेल की तुम्ही कारंज्याचे नावच काढू नये
लांडग्यांनी घातलेत कपडे बर्फाच्या आरशात
माझ्याकडे आहे अशी एक नाव जी सर्वच हवामानापासून अलिप्त आहे
मी फरफटत ओढला जातोय ज्वाळांचे दात असलेल्या बर्फपिशवीकडून

मी हे झाड तोडतो आणि त्याच्या ढलण्या करतो
आणि हे झाड सदोदित राहील हिरवेगार
संगीतकार हा बद्ध असतो त्याच्या वाद्याच्या तारांत
कोणत्याही बालपणीच्या गोष्टीच्या काळाची कवटी आणि तीखालील दोन हाडे
जातात एका जहाजावर जे अजून तरी असते स्वतःचेच भूत
बहुतेक या तलवारीला एक भक्कम मूठ आहे
द्वंद्वयुद्धाच्या वेळी स्पर्धकांना निःशस्त्र केले जाते
मारून टाकणे हा अगदी किरकोळही गुन्हा नसतो
भविष्य कधीच नाही येत

कधीच उघडले न गेलेले पडदे
तरंगतात अजून बांधूनच न झालेल्या घरांच्या खिडक्यांकडे
लिली फुलांच्या शय्या
सरकतात दवाच्या दिव्यांखालून
तिथे येईल एक संध्याकाळ
उजेडाचे लगदे होतील निश्चल निळ्या शेवाळ्याखाली

प्रेमाच्या आणि हवेच्या गाठी बांधणारे आणि सोडणारे हात
संभाळून ठेवतात त्यांची पूर्ण पारदर्शिता ज्यांना ती पाहण्याची दृष्टी आहे त्यांच्यासाठी
ते पाहतात हातांचे तळवे
डोळ्यांतले मुगुट
पण मुगुटांच्या वा तळव्यांच्या भट्ट्या क्वचितच पेटवल्या जातात
जंगलाच्या अतिनिबिड खोल भागात जिथे हरणे झुकवतात त्यांची मस्तके
गेलेल्या वर्षांच्या परीक्षणासाठी
एका नाजूक ठेक्याशिवाय काहीच नाही ऐकू येत
आणि त्या आवाजातून पुढे येतात हजारो अधिक मोठे आणि अधिक नाजूक आवाज
आणि तो ठेका चालूच राहतो चालूच राहतो
तिथे असे पोषाख असतात जे सादकपने देतात
त्या ठेक्याशी जुळणारी
ते परिधान करणाऱ्यांचे चेहरे बघावेत असे जेव्हा मला वाटते
तेव्हा जमिनीतून वर येते प्रचंड धुके
अतिरुबाबदार अशा जीवन आणि संपत्ती यांच्या साठ्यांच्या मागे असणाऱ्या शिखरांच्या मुळाशी
दोन डोंगरांमध्ये स्वतःला दडवणाऱ्या खिंडींमध्ये
सूर्य शांत होण्याच्या वेळी समुद्रावर
मला जे खुणावतात ते ताऱ्यांनी विभक्त केलेले असतात
आणि तरीही पूर्ण वेगात पलटी झालेली गाडी
नेते वाहून मला अगदी माझ्या शेवटच्या संदिग्धतेपर्यंत

जी माइयासाठी थांबलेली असते शहरात
जिथे ब्रॉझचे आणि दगडाचे पुतळे
यांनी बदलल्या आहेत त्यांच्या जागा
मेणाच्या पारंब्यांच्या पुतळ्यांशी

--- ००० ---

बेंजामिन पेरेट – फ्रेंच कवी -- १८९९ ते १९५९ – अतिवास्तववादी कविता आणि स्वयंचलित कविता यांचा पुरस्कर्ता –

घडवणे पाय आणि हात (Making Feet And Hands)

-- बेंजामिन पेरेट --

डोळा उभा राहिलेला डोळा पडलेला डोळा बसलेला

कशाला उगीचच भटकायचे दोन बांधांमध्ये पायऱ्या-कठड्यांच्या
जेव्हा शिड्या होत असतात मऊ नवजात अर्भकांसारख्या
जसा एक पायदळातला सैनिक आपल्या बुटांसह मातृभूमी सोडून आलेला
कशाला उभारायचे हात आकाशाकडे ज्याने स्वतःला
केलेय ठार बुडवून यमकाशिवाय आणि तर्काशिवाय
वेळ घालवण्यासाठी आणि मिशा वाढाव्यात म्हणून
शय्येकडे जाण्यापूर्वी माझा डोळा बसून का राहतो
कारण खोगिरे करताहेत गाढवांना इजा
आणि पेन्सिली मोडताहेत अत्यंत अनपेक्षितपणे
सगळाच काळ
वादळी दिवस सोडून
जेव्हा ते वेडेवाकडे मोडतात
आणि बर्फाळ दिवस
जेव्हा ते करतात त्यांच्या स्वेटरांच्या चिंध्या
पण ती दृश्ये ती जुनी मलिन दृश्ये
गातात गाणी मांजरांसाठी गवत गोळा करताना
मांजरे येतात मिरवणुकीच्या मागोमाग
झोंडे घेऊन
झोंडे आणि निशाणे
माशाची शोपटी ओलांडतेय एक धडकते हृदय
त्याचा गळा नियमीतपणे उभा होतोय बसतोय
त्याला वेढणाऱ्या समुद्राचे अनुकरण करत
आणि तो मासा गोल फिरतोय व्हेंटिलेटरभोवती
आणि तिथे हातही आहेत
लांबसडक गोरे हात ताज्या हिरवाळीच्या नखांसह
आणि बोटे – दवाचे सांधे असलेली
झुलत्या पापण्या पाहात असलेल्या फुलपाखरांकडे
विषण्ण केल्या गेलेल्या त्या दिवसाने पायऱ्यांवर केलेल्या चुकीमुळे
तिथे अनेक लिंगेही आहेत ताजी वाहत्या पाण्यासारखी

जे उसळते उंच आणि पडते खाली दरीत तशी
कारण त्यांना झालेला असतो स्पर्श सूर्याचा
त्यांना दाढ्या नसतात पण त्यांना स्वच्छ डोळे असतात
आणि ते उडत्या चतुरांचा करतात पाठलाग
लोक काय म्हणतील याची तमा न बाळगता
--- ००० ---

ट्रिस्टन झारा – फ्रेंच कवी – १८९६ ते १९६३ – कलेतल्या ‘ दादा ’ चळवळीचा प्रवक्ता – दादा म्हणजे गुंडगिरीतला दादा नव्हे – यांचे मुख्य वैशिष्ट्य म्हणजे कशावरही विश्वास नसणे – जगण्याला काही अर्थवित्थ नसतो असे म्हणत हवा तो लहरीपणा करणे – (मार्सेल दुचॅप या शिल्पकाराने मुतारीचे भांडे उलटे ठेवून त्याला ‘ फॉटिन ’ या नावाने एक शिल्प म्हणून सादर केले होते !) -- कोणतीही हिंसा, युद्ध यांचे हे विरोधक होते. – आंतरद्वंद्वात्मक, तर्कहीन, उत्फूलूत पण निरर्थक कला – विनोद, उपरोध मुबलक – सौंदर्यात्मक रचनेची कला अमान्य –

दादावादी कविता करणे (To make a dadist poem)

-- ट्रिस्टन झारा --

एक वर्तमानपत्र घ्या.
एखादी कात्री घ्या.
साधारण किती लांबीची कविता तुम्हाला हवीय
त्या अंदाजाने एक लेख निवडा.
मग कापा तो लेख.
मग अत्यंत काळजीपूर्वक त्यातला एकेक शब्द सुटसुटा कापा
आणि ते सगळे एका पिशवीत टाका.
हळुवारपणे ती पिशवी हलवा.
मग त्यातले प्रत्येक कात्रण एकामागोमाग एक असे बाहेर काढा.
अत्यंत विवेकशीलतेने ते शब्द ज्या क्रमाने आले त्याच क्रमाने लिहून काढा.
आता ही कविता हुबेहूब तुम्हीच असाल.
आणि आता बघा – तुम्ही झाला आहात एक अमर्याद आद्यतायुक्त कवी
मोहक संवेदनशीलतेचा
जरी असभ्य अडाण्यांच्या कळपाकडून कौतुक होणार नसले तरी.
--- ००० ---

माझ्या तीन नंबरच्या गहनतेचा महान विलाप (Great Lament Of my Obscurity Three)

-- ट्रिस्टन झारा --

जिथे आपण राहतो तिथे घड्याळांची फुले पकडतात आग आणि पिसारे
वेढतात तेजाला दूरच्या गंधकी सकाळी गाई चाटतात
मिठाची लिली फुले
वत्सा
वत्सा
जगाच्या रंगातून आपण नेहमीच एक नीटनेटकेपणा आणू या
भुयारी मार्ग वा खगोलशास्त्र यांच्याहून अधिकच निळे दिसणारे जग

आपण फारच बारीक आहोत
आपल्याला तोंड नाहीय
आपले पाय कडक आहेत आणि ते एकत्रितपणे लगावतात दणका
चांदण्यांप्रमाणे आपले चेहरे आकारहीन आहेत
स्फटिकविंदू शक्तिहीन जळून गेलेले प्रचंड सभागृह
वेडे : नागमोडी कडकडत तडा गेलेले
टेलिफोन
चावा आधार दोर द्रवीकरण करा
कमानीचे
चढा
तारकासमूहांसारख्या
स्मृतीवर
तिच्या दुप्पट फळातून उत्तरेच्या दिशेने
कच्चाच् मांसाप्रमाणे
भूक अग्नी रक्त
--- ००० ---

पीटर शेलडाल – अमेरिकन कवी, समीक्षक – (जन्म १९४२.) – उत्तर आधुनिक – कविता सर्वांना समजावी असे तो म्हणे – रोजच्या जगण्यातले विषय तो हाताळे –

एक अधिक तरुण कवी (A Younger Poet)

-- पीटर शेलडाल --

त्याला आता शैलीचे सराव काही कामाचे नाहीत

एके काळी त्याला उत्तेजित करणाऱ्या शक्तीकडे तो पाहतो
आता त्या आत्मसंशयाच्या ऍसिडमध्ये विरघळताना दिसतात

जुन्या आवडत्या सिद्धहस्तांच्या क्लृप्यां आणि त्यांची तेजोबलये
त्याची एक तर आत्मसात करून झालेली आहेत किंवा आता ती
फेकून द्यायला हवी आहेत

त्याचा प्रकार, अधिक चांगला वा वाईट होत, आता स्थिरावलेला आहे

आता तो स्वतःचे विडंबन करणे थांबवायला लागू शकतो

निष्ठावान कसे राहावे, जरी तीबाबत असमाधान असले तरी, त्याच्या कलेबद्दल
हा आता त्याच्या चिंतेचा प्रमुख विषय झालाय
आणि प्रत्यक्ष विषयवस्तू ती कितीही ठीक वाटत असली तरी

याची वाटावी का त्याला काळजी की जे त्याचे वाचतात
त्यांना वेगळेच काही समजते, जे आपण लिहिले असे त्याला वाटत नाही ?

पण तसे नाही होत – कसेही नुसते लक्ष दिले जाण्यानेही तो उपकृत होतो

परंतु, तो जसजसा अधिकाधिक स्पष्ट होण्याचा प्रयत्न करतो
तसतसा तो स्वतःला अधिकच मूर्ख वाटू लागतो
आणि त्याचे वाचकही त्याला अधिकच मूर्ख वाटू लागतात

वनस्पतींचे आक्रमण व्हावे त्याप्रमाणे मूर्खपणा
आच्छादून टाकतो पृथ्वीला हे त्याला दिसते
त्याच्या एका व्यक्त करता न येणाऱ्या द्रष्टेपणातून
-- की तो पृथ्वीतूनच येतो उसळून बाहेर लाव्हारसाप्रमाणे ?

काही का असे ना, तो सर्वच व्यापून टाकतो

त्याकडे व्यग्रपणे पाहतो तो

त्याच्या शिस्तबद्ध ओळीच्या साधनाने

--- ००० ---

याच कवीच्या एका ठिकाणी उद्धृत झालेल्या 'रिलीज' या कवितेतल्या मला आवडलेल्या ओळींचा मी अनुवाद केला होता. तो अनुवाद असा – (ती कविता सापडली नाही.) (Release)

माझे आयुष्य राहत आलेले आहे कंटाळवाणे
गोंधळलेले आणि कधीकधी अत्यंत घृणास्पद
आणि उद्रेकमय
परंतु मी कधीच काहीच उच्चारलेले नाही मुद्दाम,
अतिशय प्रामाणिकपणाशिवाय.

माझे स्वतःशीच असणारे मतभेद म्हणजे
असतात गैरसमज
एका बधिर आशावादाने पेललेले

बहुधा मी बाळगत नाही माझी मते
काही तासांहून अधिक काळ.

--- ००० ---

रिचर्ड ब्रॉटिगन – अमेरिकन कवी – जन्म १९३५ – १९६० नंतर लोकप्रियता लाभत गेली.

काफ्काची हॅट (Kafka's Hat)

-- रिचर्ड ब्रॉटिगन --

सर्जिकल स्ना ॅईकप्रमाणे
छपरावर पाऊस दणाणत असताना
मी खाल्ली एक आईस्कीटमची डिश
जी काफ्काच्या हॅटसारखी दिसत होती.
ती होती एक अशी आईस्कीअम डिश
जिची चव होती एखाद्या ऑपरेशन टेबलासारखी
ज्यावरचा रोगी पाहतोय एकटक
वर छताकडे

--- ००० ---

मी विसाव्या शतकात राहतो (I Live in the Twentieth Century)

-- रिचर्ड ब्रॉटिगन --

मी विसाव्या शतकात राहतो
आणि तू आहेस पडून इथे माझ्याजवळ. तू
नाराज होतीस जेव्हा तू झोपी गेलीस तेव्हा.
त्या बाबतीत मी करू शकेन असे काहीच
नव्हते. मला तथ्यहीन वाटत होते. तुझा चेहरा
इतका सुंदर आहे की त्याचे वर्णन
केल्याशिवाय मला राहवतच नाही, आणि काहीच नाहीय
तुला खुश करण्यासाठी मी काही करू शकेन असे आता
तू झोपलेली असताना.

--- ००० ---

आत्मचरित्र चांदीच्या तुकड्याप्रमाणे कर पॉलिश (Auto biography – Polish It Like a Piece of Silver)

-- रिचर्ड ब्रॉटिगन --

मी टेक्सासमधल्या बिर्डस स्मशानभूमीजवळ उभा आहे.
ज्यूडी काय म्हणाली होती ? “ देवाने टाकलेली व्यक्तीही सुंदर असते. “
चेहऱ्यावर कॅन्सर असलेला एक खूपच वयस्कर माणूस घेतोय
त्या स्मशानभूमीची काळजी -- एक थडगे खरवडून असे साफ करतोय

की जणू तो एखादा चांदीचा तुकडाच पॉलिश करतोय.

एक म्हातारा कुत्रा उभा आहे त्याच्याजवळ. खूपच उकाडा आहे : १०५.

मी काय करतोय इथे उभा राहून पश्चिम टेक्सासमधल्या

या स्मशानभूमीत ? त्या वयस्कर माणसलाही याचे नवल वाटतेय.

माझी उपस्थिती भागच झालीय त्याच्या खरवडण्याचा. समजतेय मला

हे की तो मलाही करतोय पॉलिश.

--- ००० ---

प्रेमाची कविता (Love Poem)

-- रिचर्ड ब्रॉटिंगन --

हे किती छान आहे

सकाळी जागे होणे

अगदी एकट्याने

आणि आता सांगायचे नाहीय कुणाला

की तुमचे त्या व्यक्तीवर प्रेम आहे

जेव्हा खरे तर आता तुमचे

मुळीच नाहीय प्रेम त्या व्यक्तीवर.

--- ००० ---

जोहन ऍशबेरी – अमेरिकन कवी – १९२७ ते २०१७ – १९७५ चे पुलित्झर पारितोषिक – उत्तर-आधुनिक व्यामिश्रता – चित्रकार होण्याची महत्त्वाकांक्षा होती – कवितेत अमूर्त चित्रकलेची वैशिष्ट्ये -- कविता ही प्रत्यक्ष जगण्याप्रमाणे अव्यवस्थितच असणार -- नीटनेटकी नाही – असे तो म्हणे –

चित्रकार (Painter)

-- जोहन ऍशबेरी --

समुद्र आणि तिथल्या इमारती यांच्या मध्ये बसून
समुद्राचे व्यक्तिचित्र काढायला त्याला आवडायचे.
पण जशी मुले करतात कल्पना की प्रार्थना
म्हणजे फक्त शांतता असते तसेच त्याला वाटायचे त्याच्या विषयाने
भराभर उडवावी वाळू, हातात ब्रश धरून
आणि थापावे स्वतःचे व्यक्तिचित्र समोरच्या कॅन्व्हासवर.

त्यामुळे त्याच्या कॅन्व्हासवर कधीच नसे कोणताच रंग
जोवर त्या इमारतीत राहणारी माणसे त्याला लावत नसत कामाला
म्हणत, “ तू ना ब्रशचा असा करून बघ वापर की फक्त
साध्याकडे नेणारे एक साधन. व्यक्तिचित्रासाठी निवड
जरा कमी क्रोधिष्ट, मोठे आणि अधिकच चित्रकाराच्या
मूडला बांधील असणारे किंवा प्रार्थनेला, असे काही. “

तो त्यांना कसे समजावणार की त्याची प्रार्थना
म्हणजे निसर्गच हावी होईल कलेऐवजी कॅन्व्हासवर ?
नवा विषय म्हणून त्याने त्याच्या बायकोची केली निवड,
तिचा आवाका वाढवत, उद्धस्त इमारतीप्रमाणे,
जणू काही, आत्मविस्मरणात त्या व्यक्तिचित्राने
व्यक्त केले होते स्वतःला ब्रशशिवाय.

याने प्रोत्साहित होऊन बुडवला त्याने ब्रश
समुद्रात, पुटपुटत त्याच्या हृदयातली प्रार्थना,
“ माझ्या आत्म्या, यानंतरचे जेव्हा काढेन मी व्यक्तिचित्र
तेव्हा तू असावास करणारा नासधूस या कॅन्व्हासची. “
ही बातमी वणव्याप्रमाणे पसरली त्या इमारतीतून :
आता तो पुन्हा परतला आहे समुद्राकडे विषय म्हणून.

कल्पना करा की एक चित्रकार चढवला गेलाय सुळावर त्याच्या विषयाकडून !

ब्रशही उचलता येऊ नये इतक्या थकलेल्या त्याने
उद्युक्त केले काही कलाकारांना त्या इमारतीतून ओणवलेल्या अशा
आकसयुक्त जल्लोषाला : “ आता अशी प्रार्थना नाहीय आपल्याकडे
की आपणच उमटावे कॅन्व्हासवर किंवा करावे
समुद्राला पाचारण व्यक्तिचित्रणाला बसण्यासाठी ! ”

बाकीच्यांनी ते आत्मचित्र असल्याचे जाहीर करून टाकले.
शेवटी विषयाबाबतची सगळी चिन्हे
धूसर होऊ लागली, कॅन्व्हास आहे तसा
पूर्ण कोरा ठेवून. त्याने ब्रश खाली ठेवला.
लगेचच आला आक्रोश त्या खचाखच गर्दीच्या इमारतीतून,
जी प्रार्थनाही होती.

त्यांनी उंच उडवले त्याला, त्या चित्राला, त्यांतल्या सर्वांत उंच इमारतीतून
आणि समुद्राने गिळंकृत करून टाकला तो कॅन्व्हास आणि तो ब्रश
जणू काही त्याच्या विषयाने ठरवले होते की आपण प्रार्थनाच राहायचे.

--- ००० ---

अस्वस्थतेची कविता (A poem Of Unrest)

-- जोहन ऍशबेरी --

माणसांना ओघात समजते जगण्याची वाहती नदी
अर्थाचे विपर्यास करत जसजशी ती विस्तारते आणि तिची शहरे वाढतात
कभिन्न आणि अधिकाधिक दाट, सततच पुढे पुढे.

आणि अर्थातच तो दूरस्थ दाटपणा मानवतो
आम्हाला, जसे कोकरे आणि गवत यांनाही वाटले असते
जर सगळ्या गोष्टी रचल्या गेल्या असत्या वेगळ्या प्रकारे ठरवल्याप्रमाणे.

पण मी स्वतःलाच समजू शकत नसल्यामुळे आणि फक्त
माझे तुकडे एकमेकांना चुकीचे समजत असल्यामुळे, तुम्ही काही
समजून घेण्याची इच्छा बाळगायचे कारणच नाही, ते शक्यही नाही

जरी आपणा दोघानाही तसे वाटले तरी. ते मनोरे अस्तित्वात तरी आहेत का ?
असे पाहायला हवे आपण त्याकडे, याच पद्धतीने,
म्हणजे विचाराला उभारी घेता येईल लाकडी तटांप्रमाणे.

--- ००० ---

के ज्ञान – अमेरिकन स्त्रीकवी – जन्म १९४५ – २०११ ला पुलित्झर – छोट्या आकाराच्या आधुनिक कविता –

आल्बम (Album)

-- के ज्ञान --

मृत्यूला असते जगणे
त्याचे स्वतःचे. बघा ना
त्याचा आल्बम कसा वाढलाय
एका वर्षात आणि कसा
त्याचा स्पष्ट डाग आता
पडलाय मऊ इतका की
त्या जणू सावल्याच वाटाव्यात
चेरी ब्लॉसममागच्या
या फोटोप्रमाणे.
खरे तर तुम्हाला
हे सिद्धच नाही करता येणार
की ते नाहीच आहेत अस्तित्वात.

--- ००० ---

सगळे तुमचे घोडे (All Your Horses)

-- के ज्ञान --

सांगा असे कधी नाही होत की
पाऊस तुम्हाला
जास्तच भिजवतो
किंवा एखादा विचार
जास्तच सखोल होतो
आणि तरीही तुम्ही
पुन्हा करता तो विचार :
तुम्ही मोजणेच
हरवून बसलाय. अधिक मोठा
आकडा नाहीय आता
अधिक मोठा आकडा.

कोसळलेय सगळे; कदाचित
रात्रीतच. पाण्यात
तडा गेल्याप्रमाणे (तसा
जाऊ नाही शकत म्हणा)
सगळे तुमचे घोडे
मोडून पडलेले तुमच्या
सगळ्या घोड्यांसह.
--- ००० ---

अपेक्षा (Expectations)
-- के न्यान --

आम्हाला अपेक्षा आहे
की पावसाने सचेतन करावा हा झरा :
या खडकांनी व्हावे खळाळ, या
गोट्यांनी थोडे रांगावे
प्रवाहाखाली, त्या पानांनी
फिराचे गोल भोवऱ्यांत, असावेत
ओलीचे ओघळ आणि चमक.
शय्या तर आहे तयार
पण पाऊसच नाहीय अजून.
--- ००० ---

हौदिनी (Houdini)
-- के न्यान --

प्रत्येक सुटकेमागे
काही ना काही कला होती,
काही बडबड, आणि किमान काही
अगम्य अदलाबदल
तो माणूस आणि ते लोखंड यांत
जी होत असताना त्या साखळ्या
मुळीच तुटत नव्हत्या कारण
तो आणि त्या एकमेकांत
विरघळून जात होत्या. अशा
प्रत्येक विरघळीनंतर त्याला
स्वतःला अर्करूप वेगळे

काढावे लागे. तोच होता
सर्वात कठीण भाग पार पाडायला
रूटीन कामाप्रमाणे बिनचूक
जमणे : मोडून पुन्हा परतणे
त्याच हौदिनीत.

--- ००० ---

(हौदिनी हा एक प्रख्यात फ्रेंच जादुगार होता.)

फिलिप शुल्ट्झ – अमेरिकन कवी -- जन्म १९४५ -- २००८ ला पुलित्झरने सन्मानित –

माझा मित्र करतोय तयार स्वतःला (My friend is making himself)

-- फिलिप शुल्ट्झ –

माझा मित्र जागा होतोय त्या

अजूनही झोपलेल्या शरीरात एका माणसाच्या जो त्याच्याहून
वेगळाच असा नसला दिसत जरी तरी काहीच ओळखीचे वाटत नाही

ना हात ना पाय ना तळहात

जे उचलले जाताहेत त्याच्या डोळ्यांसमोर

दोन छोट्या शुभ्र छत्र्यांप्रमाणे ... पण पाऊस नाहीय पडत,

काहीच घडत नाहीय त्या खिडकीत वा कुठेही

तिच्या पलिकडेही ... त्यामुळे त्याने काय करायला हवे ते स्पष्टच आहे

जरी यापूर्वी कधीच काहीच असे स्पष्ट नव्हते :

ते सगळे सोडून त्याने स्वतःला पुन्हा एकदा तयार करायला हवे

अगदी सुरुवातीपासून, त्याने घडवला पाहिजे असा एखादा माणूस

जो दिसेल त्याच्याचसारखा पण असेल पूर्णपणे वेगळा.

हे आधी कधी केल्याचे त्याला आठवत नाही,

किंवा असे काही त्याच्या बाबतीत केले गेल्याचेही,

पण त्याला हे कळतेय की त्याने त्याचे हे चित्र आता सोडायला हवेय

या खोलीत या खुर्च्या आणि भिंती आणि खिडक्या यांच्यासह

आणि हो, हे शरीरही ... सगळेच सोडायला हवेय त्याने

जे जे तो झालाय आणि हलवायला हवेयत पाय आणि ठेवायला हवेयत

ते चालते ... त्यामुळे तो नेमके तेच करतो, तो उचलतो त्याचे पाय

आणि झुलवतो विछान्याच्या कडेवर आणि मग उचलतो त्याचे खांदे,

आधी डावा आणि मग उजवा आणि समजतोय की तो उचलला जातोय

हवेत जणू एका ढगात पाऊल ठेवत आणि तरंगत

इतक्या सहज की तो स्वतःला हलवून पाहतो पण तो काही स्वप्नात नाहीय,

तो तरंगतोय स्वतःबाहेर प्रथमदर्शनी वाटणाऱ्या

एका अवाढव्य पोकळीत पण आता दिसतेय ती त्या रस्त्याप्रमाणे

ज्यावर खेळायचा तो बालपणी ... होय, तो जातोय पुढे आणि स्मित करतोय

बाजूने जाणाऱ्या चेहऱ्यांकडे पाहून या चमकत्या रस्त्यावरून

जिथे झाली होती त्याची सुरुवात तो कुणीही बनण्यापूर्वी

जे बनावेसे त्याला नंतर मुळीच वाटत नव्हते ... नुसताच एक बालक

एका बालकाच्या शरीरात तो खेळणारा हॉकीचेंडू
एक हॉकिस्टिक एक चेंडू एक स्तंभ एक जग यांसह
हेही सगळे नसण्यातूनच आलेले ...

--- ००० ---

उत्तरयंत्र (The Answering Machine)

-- फिलिप शुल्ट्झ --

माझी मैत्रीण आणि मी बहुतेकदा आम्ही एकमेकांच्या उत्तरयंत्रांशीच बोलतो.
लकडा लावणे, गोडीत येणे, आणि इतरही कार्यकलाप आम्ही खेदखंत न बाळगता करतो
आणि बऱ्याचदा आमच्या हे लक्षातही नसते की आपण कुणाशी बोलतोय.

ही यंत्रे हुबेहूब उत्साह नाही दाखवत चढवून त्यांचा आवाज
किंवा तिटकाऱ्याचे सातत्यही नाही ठेवत उद्वेग असलेले.
ती मनांत किल्मिषेही नाही ठेवत आणि न्यायदानाचा पवित्राही नाही घेत. ती कधीच

नसतात अतिव्यस्त किंवा कंटाळलेली किंवा आत्ममग्न. त्यांना सदसद्विवेकबुद्धी नसते
आणि असतो खिन्नतेबाबतचा सहिष्णुपणा जो, मान्यच आहे, आमच्याकडे नसतो.
अगदी भ्याडपणालाही इथे वाव असतो, निर्भीडपणे सांगितल्यास. मी तोडले संबंध

बेटसीबरोबरचे तिच्या मशीनला सांगून की मी नाही जाऊ शकत तिच्याबरोबर
कोलोरॅडोत नौकानयनाला, खरे तर ' कुठेही ' असेच मला म्हणायचे होते आणि ते त्या मशीनला
पक्के समजले. किती जवळीक सहन करणे शक्य आहे रोजच्या रोज हे त्यांना, मला वाटते,

नीट कळते. जेव्हा कुणी दबला जातो ओझ्याखाली तेव्हा ते गाडून टाकते
सर्व प्रस्तुत माहिती तिची उलटापालट करून, काहीही का घडलेले असे ना,
समजा, जेनच्या वाढदिवसाच्या गोड गाण्याला दडपूनच टाकले गेले ना कित्येक

अशा माझ्या अपॅडिक्स ऑपरेशनबाबतच्या मिनतवान्या किंवा बिलच्या वडिलांच्या
मृत्यूची बातमी जी उद्दामपणे हेलनच्या लग्नाच्या निमंत्रणाआधी
टाकली गेली होती, या सर्वांखाली ? होय, प्रत्यक्ष संपर्कातून वाढत जाणारा संघर्ष मशीनमुळे

सौम्य होतो आणि खाजगीपणाचे रक्षण होते पण बहुतेक आम्ही याची जी किंमत मोजतो
ती म्हणजे असते अधिक मोठा एकाकीपणा. या सर्व
याच्यात्याच्याऐवजी असणाऱ्या आवाजांखाली एक सततची बोच असते त्या सर्व गोष्टींची

ज्यांच्या एकदा आम्ही आणाभाका घेतल्या होत्या आणि मग विसरून गेलो होतो किंवा

विश्वासघातच केला होता. त्याचे अपराधी भाव फारच बुडवणारे असू शकतात विशेषतः
रात्री उशिरा जेव्हा रिप्ले करतो मी माझे निरोप ऐकण्यासाठी व्याकूळ स्वर आणि भांडखोर व्यंजने

घासतो आम्ही शाब्दिक चिकटा म्हणून भेदक कंपनांतला प्रार्थनेसारखा अजिजीयुक्त.
अत्यावश्यक काय आहे शेवटी हे नाहीच समजू शकत तातडीने
आणि आवश्यक नसलेल्या गोष्टींना मिळतो समान वेळ. म्हणजे बघा,

आमच्या शांततेतही असतो पुरावा आम्ही जे बोलायला वा स्पष्ट दाखवायला
घाबरत होतो त्याचा – ती असते सततची एक वाहती साक्ष आमच्या पश्चात्तापाची आणि प्रेमाची
जी कितीही अपंग करणारी का असे ना आम्ही रात्री रिप्ले करतो आणि नंतर, विषण्णपणे, पुसून टाकतो.

--- ००० ---

जेम्स टेट – अमेरिकन कवी – १९४३ ते २०१५ – १९९२ ला पुलित्झरने सन्मानित – कवी म्हणून सर्किट, उदार, अतिवास्तववादी, व्यस्ततावादी – अशी अनेक विशेषणे –

घडते असे कधी कधी (It Happens Like This)

-- जेम्स टेट --

मी सेंट सेसिलियाच्या रेक्टरीच्या बाहेर होतो
सिगरेटचे झुरके घेत तेव्हा एक बोकड माझ्या जवळ येऊन उभा राहिलेला दिसला.
तो बराचसा काळा आणि पांढरा होता, मध्येच थोडा तांबूस
आणि इकडेतिकडे तपकिरी. मी जेव्हा चालायला सुरुवात केली
तेव्हा तोही मागोमाग येऊ लागला. मला गंमत वाटली, आनंदही झाला पण मी विचारात पडलो
की अशा बाबतीत कायदे काय कसे आहेत. कुत्र्यांच्या बाबतीत
पट्ट्यांचा कायदा आहे, पण बोकडांचे काय ? लोक
स्मित करत होते माझ्याकडे पाहून आणि बोकडाचे कौतुक करत होते. “ माझा नाहीय हा बोकड, “
मी त्यांना समजावले. “ हा या शहराचाच आहे बोकड. मी आपला माझी पाळी
म्हणून घेतोय त्याची काळजी. “ “ मला नव्हते माहीत की आपल्याकडे असा बोकड आहे ते, “
त्यांच्यांतला एकजण म्हणाला. “ माझी कधी येईल पाळी कोण जाणे. “ “ लौकरच, “
मी म्हणालो. “ धीर धरा. येईलच तुमचीही वेळ. “ तो बोकड
उभाच राहिला माझ्या शेजारी. मी थांबलो की तोही थांबायचा. त्याने वर
माझ्याकडे पाहिले आणि मी त्याच्या डोळ्यांत एकटक पाहिले. मला असे वाटले की
माझ्याबद्दलची सर्व अत्यावश्यक माहिती त्याला आहे. आम्ही पुढे चालत राहिलो. त्याच्या
कामाच्या फेरीवर असलेल्या एका पोलिसाने आमच्यावरून नजर फिरवली. “ अरे काय
जबरदस्त बोकड आहे हा तुमच्याकडे. “ तो थांबत कौतुकाने म्हणाला.
“ हा या शहराचा आहे बोकड, “ मी म्हणालो. “ याचे वंशज गेल्या तीनशे वर्षांपासून
आपल्याबरोबर आहेत, “ मी म्हणालो, “ अगदी सुरुवातीपासून. “ हवालदारसाहेब
त्याला स्पर्श करण्यासाठी पुढे वाकले, मग थांबले. आणि मग
त्यांनी माझ्याकडे पाहिले. “ मी जरा त्याला थोपटले तर चालेल का ? “ त्यांनी विचारले.
“ याला स्पर्श करण्याने तुमचे आयुष्यच बदलून जाईल, “ मी म्हणालो.
“ निर्णय तुम्ही घ्यायचाय. “ त्याने एक मिनिटभर खूपच कष्टाने विचार केला,
आणि मग उभा राहात तो म्हणाला, “ काय नाव काय आहे त्याचे ? “ “ त्याला
शांततेचा राजपुत्र असे म्हणतात, “ मी म्हणालो. “ भगवंत ! हे शहर म्हणजे
एक परीकथाच आहे. कुठेही बघा, तिथे गूढ आणि चमत्कार असे काही आहेतच.
आणि मी साधा एक बालक आहे कायमच चोरशिपाई खेळणारा.
आता मला रडू आले तर मला माफ करा. “ “ आम्ही माफ केलेय तुम्हाला
हवालदारसाहेब, “ मी म्हणालो. “ आणि आम्हाला हे समजते की दुसऱ्या

कुणाहीपेक्षा तुम्ही या राजपुत्राला का कधीच स्पर्श करू नये ते. “ तो बोकड
आणि मी पुढे चालत गेलो. आता अंधार पडू लागला होता आणि आमच्या डोक्यात
घोळू लागला होता विचार की आता रात्र कशी कुठे काढावी.

--- ००० ---

चुकीच्या मार्गाने घरी (The Wrong Way Home)

-- जेम्स टेट --

पूर्ण रात्रभर एक दरवाजा तरंगत वाहात होता नदीत.
त्याने सुखाच्या छोट्यामोठ्या प्रसंगांना आठवायचा प्रयत्न केला
त्याच्या पूर्वायुष्यातून जसे की त्या वेळा जेव्हा प्रेमिक रेलत
त्याच्यावर चुंबने घेत तासंतास आणि कुजबुजत
तेच जुने शब्द.
त्यानंतर आले कठोर शब्द आणि मग एक बूट
फेकला गेला आणि धडामकन आपटला गेला दरवाजा.
हजारोंची आगमने आणि निर्गमने,
सकाळच्या वेळी आणि रात्री उशिराही, आणि ते वर्षानुवर्षे.
अहो खूप मोठ्या योजना आहेत त्यांच्या, ठीग होईल त्यांचा एक.
तो दरवाजा एक बेटच झाला होता झोके खाणारा त्याच्या झोपेत.
चंद्राने त्या दाराची मूठ अगदी किंचितशी फिरवली,
तर त्याची बोटे भाजली आणि तो पळाला,
आणि तरीही ते दार काहीच नाही म्हणाले आणि झोपून राहिले.
किमान त्यांना तरी तसेच म्हणायला आवडते,
पाण्यातले छोटे मासे वगैरे.
दूरवर वाजली एक घंटा, आणि नंतर गोळी मारल्याचा आवाज आला.

--- ००० ---

श्रमशक्ती (Workforce)

-- जेम्स टेट --

या कामासाठी पुरेसे बैल आहेत का तुमच्याकडे ?
नाहीत, माझ्याकडे आहेत ते अपुरे आहेत.
बरे, मग योग्य असे काम होण्यासाठी किती लागतील बैल ?
मला आणखी दहा जास्तीचे लागतील बैल.
मी पाहीन तुमच्यासाठी जमतेय का हे.
माझ्यासाठी तुम्ही हे करू शकलात तर मी खूप उपकृत होईन.
नक्कीच. आणि एकूण माणसांसाठी पुरेशा मासेपोळ्या आहेत का ?

आमच्याकडे पन्नास आहेत मासेपोळ्या पण त्या पुरेशा नाहीत.
 तुम्हाला सकाळी त्या मिळतील हे मी पाहीन.
 तुम्हाला डोंगरांच्या आणि अधोजगाच्या नकाशांची गरज आहे का ?
 आमच्या कडे डोंगरांचे आहेत नकाशे पण अधोजगाचे नाहीयत.
 अर्थात अधोजगाचे नसणारच तुमच्याकडे,
 अधोजगाचे नाहीच आहेत नकाशे.
 आणि, दुसरे म्हणजे, तुम्हाला तिकडे जायचेही नाहीय, ते खूप कोंदट आहे.
 मला तिकडे जायची इच्छाही नाहीय, खरे तर कुठेही.
 तुम्हीच तर विचारलेत मला नकाशांबद्दल ...
 होय, होय, माझी चूकच झाली ती, मी वाहवत गेलो.
 काय आहे तुमची गरज, सांगा बरे तुम्ही ?
 आम्हाला बियाणे हवीत, नांगर हवेत, खुरपी हवीयत, हव्या आहेत कोंबड्या,
 डुकरे, गायी, घमेली आणि बायका.
 बायका ?
 आमच्याकडे बायकाच नाहीयत.
 अरेरे, दयनीय आहे मग हे.
 होय, दयनीयच आहेत आम्ही, मालक.
 ते ठीक आहे पण मी बायका नाही पुरवू शकणार.
 ते मला वाटलेच होते, मालक.
 मग बायकांशिवाय करणार काय तुम्ही ?
 ते दुःखच असणार आमचे, मालक. आणि मग आम्ही एकेक एकेक असे मरत जाऊ.
 तुमच्यापैकी कुणी गाऊ शकते का ?
 होय मालक, आमच्यांत बरेच चांगले गायक आहेत.
 मग त्यांना ताबडतोब गाणे सुरू करायला आज्ञा द्या.
 एक तर या पद्धतीने बायकाच तुम्हाला शोधत येतील नाही तर तुम्ही मराल
 गाण्याने समाधानी होत. दरम्यान आता तुम्ही ठरवलेल्या
 अर्थपूर्ण कामांमध्ये व्यग्र व्हा.
 मालक, पोरी येईपर्यंत आता आम्ही मुळीच थांबत नाही, घ्या –
 --- ००० ---

“Dust is watching life's talk show.”

— James Tate

धूळ पाहतेय जगण्याचा टॉक-शो.

-- जेम्स टेट.

चार्ल्स राईट – अमेरिकन – जन्म १९३५ – १९९८ चे पुलित्झर – काळ, सत्य, निसर्ग आणि मृत्यू हे प्रामुख्याने त्याचे चिंतनविषय असत.

रस्त्यावरचे योद्धे (Road Warriors)

-- चार्ल्स राईट --

माझे प्रवासाचे कपडे उजळवतात दुपार
खूप दीर्घ काळ मी प्रवासात आहे
भूतकाळात परतण्याच्या
असे दिसतेय की प्रत्येकालाच यायचेय माझ्याबरोबर आणि येऊ देतोही मी.
रस्त्याकडेची फुले मला जोरात विचलित करतात,
चतुर कीटक
घिरट्या घालतात किंमती रत्नांप्रमाणे जवळच पण हाताबाहेर.

अरुंद रस्ता, रुंद रस्ता, आम्ही सगळेच त्यांवरून, असमाधानी,
अस्थिर, अमरत्वापासून सात मीटर लांब
आणि एकच मीटर लांब जगणे फारसे उरले नसल्यापासून.
त्यापेक्षा उंच गवतात बसावे
आणि पाहावे ढगांकडे,
त्यांनी उचलावे आपले चेहरे आकाशापर्यंत म्हणून,
हे विचारात घेऊन की आमच्यांतल्या बहुतेकांच्या बाबतीत –
आमचे जगणे म्हणजे राहात आलेय एक सातत्ययुक्त चूक.

--- ००० ---

डोनाल्ड जस्टीस – अमेरिकन कवी – १९२५ ते २००४ – १९८० ला पुलिट्झर – टी. एस. एलियट म्हणतो त्याप्रमाणे,
स्वतःच्या व्यक्तिमत्त्वाची अभिव्यक्ती नसलेली अशी कविता त्याने लिहिली.

बस स्टॉप (Bus Stop)

-- डोनाल्ड जस्टीस --

दिवे चालू आहेत
शांत खोल्यांतून
जिथे आयुष्ये चालू आहेत
आमच्याशी मिळतीजुळती

ही शांत आयुष्ये
जी येतात आमच्या मागोमाग –
ही आयुष्ये जी आम्ही जगतो
पण जी आमची स्वतःची नसतात –

उभे राहतो पावसात
इतक्या शांतपणे
जेव्हा आम्ही गेलेले असतो
इतक्या शांतपणे ...
आणि ती शेवटची बस
येते पडू देत
काळ्या छत्र्या बाहेर –
काळी फुले काळी फुले

आणि आयुष्ये जात राहतात
आणि आयुष्ये जात राहतात
अचानक लागलेल्या रस्त्यांच्या
कोपऱ्यांवरच्या दिव्यांप्रमाणे

किंवा मग दिव्यांप्रमाणे
शांत खोल्यांतल्या
तासंतास राहू दिलेल्या
ढणढणत ढणढणत

--- ००० ---

ऑगस्ट स्ट्रॅम – जर्मन कवी – १८७४ ते १९१५ – युद्धात मारला गेला – जर्मनीतला अभिव्यक्तिवादाचा उद्गाता समजला जातो – त्या पद्धतीत बाह्य वास्तवापेक्षा मनाच्या भावना, अवस्था आणि आकलन यांना कलेत सर्वोच्च महत्त्व असते – स्ट्रॅम हा एक अभिव्यक्तिवादातले उच्च शिखर समजला जातो – मितभाषी कवितेसाठीही तो प्रसिद्ध आहे -- वाचकाच्या कल्पनाशक्तीला मोठे आवाहन करणारी ही कविता आहे –

रक्षकाचे काम (Guard-Duty)

-- ऑगस्ट स्ट्रॅम --

एक तारा घाबरवतो चर्चशिखराच्या क्रॉसला
एक घोडा धपापतो धूर
लोखंड खणाणते पेंगत
खूप धुके पसरते
असंख्य प्रकारच्या भीती
एकटक पाहात थरथरत
थरथरत
गोडीत येत
कुजबुजत
तू!

--- ००० ---

रणमैदान (Battlefield)

-- ऑगस्ट स्ट्रॅम --

शरणागत ढेकूळ मंद सुरांनी घालवते लोखंडाला झोपेत
गंजाला जातात तडे
थबथबतो चिखल
शोषून घेत लैंगिक वखवख सडण्याभोवती
खुनावर खून
उघडझाप होतो
पोरकट डोळ्यांत

--- ००० ---

हल्ला (Attack)

-- ऑगस्ट स्ट्रॅम --

खूप स्कार्फ

हलतात

फडफडतात

बडबडतात

वारे थडथडतात

तुझे हास्य मारते गुद्दे

धरते पकडते

चकमकी होतात बळाच्या

चुंबन

वेढले गेलेले

बुडते खाली

काहीच नसणे

--- ००० ---

जखम (Wound)

-- ऑगस्ट स्ट्रॅम --

शिरस्त्राणाच्या डोक्याखाली रक्ताळतेय पृथ्वी

तारे निखळताहेत

अवकाशाला जाणवते

थरथर

मुरगाळला जातो

एकाकीपणा

धुके

रडणे

दूरी

तुझे पाहणे

--- ००० ---

गिसेप्पे उगारेट्टी – इटालियन कवी – १८८८ ते १९७० – प्रतिमावाद, उत्कटता आणि विशेष मर्मदृष्टी –

ही सुंदर रात्र (The Beautiful Night)

-- गिसेप्पे उगारेट्टी --

कोणत्या जपाने नेलीय झटकन ही रात्र
आंतरिक विणेची हृदयाच्या
स्फटिकात्म प्रतिध्वनीने
ताऱ्यांशी

कोणती वसंत मेजवानी
मीलनातल्या हृदयाची

मी होतो कडेकोट विभाग अंधाराचा

आता मी चावतो
एखाद्या बाळाप्रमाणे स्तन
मोकळिकीचे

आता मी पिऊन तर
विश्वाने

--- ००० ---

तारा (Star)

-- गिसेप्पे उगारेट्टी --

तारा, माझा एकमेव तारा,
रात्रीच्या दारिद्र्या ीत, एकटा,
माझ्यासाठी, एकटा, तू चमकतोस,
चमकतोस तू एकाकीपणात;

पण, माझ्यासाठी, तारा
जो कधीच प्रकाशायचा थांबणार नाही,
तुला अगदीच थोडा वेळ दिला गेलाय,
तू भव्यज्ञोत दे मला प्रकाश
जो माझ्यात दुसरे काहीच नाही करणार
माझ्या निराशेला धार लावण्याशिवाय.

--- ००० ---

मी एक प्राणी आहे (I am a creature)

-- गिसेप्पे उगारेट्टी --

या दगडाप्रमाणे
सान मिशेलच्या

तसाच थंड
तसाच कडक
तसाच पूर्णपणे रिक्त झालेला

तसाच असाध्य
तसाच अचेतन

या दगडाप्रमाणेच
आहे माझे रुदन जे
दिसू नाही शकत

जगणे देते सूट
मृत्यूची

--- ००० ---

फिलिप्पो टोम्मासो मारिनेट्टी – इटालियन कवी – १८७६ ते १९४४ – भविष्यवादाचा उद्गाता आणि त्याच्या जाहीरनाम्याचा लेखक – डोक्याचा खुर्दा करणारे विचार – भूतकाळाशी संबंध तोडातला हवेत, सर्व वस्तुसंग्रहालये, वाचनालये, विद्यापीठे नष्ट करायला हवीत, भाषेचा क्रूर वापर करून तीत अराजक माजवायला हवे, कविता म्हणजे फक्त क्रौर्य आणि अन्याय, युद्ध ही जगातली सर्वाधिक आरोग्यपूर्ण गोष्ट, बाकी कोणतेही भेद नकोत पण पक्का राष्ट्रवाद हवा, पौरुष महत्त्वाचे, बायकीपणाला अर्थ नाही, वेग हा आजच्या जगाचा मंत्र आहे (त्याच्या कारला एक जोरदार अपघात झाला होता), संगीत असे गोंगाटमय हवे की ऐकणाऱ्यांची डोकी फिरायला हवीत, वगैरे असे आपल्याला भयानक वाटतील असे विचार बाळगणारा कवी. फॅसिझमचा पुरस्कर्ता. नेटवर त्याच्या कविता शोधत होतो – बघू तरी नमूने म्हणून – पण नाही सापडल्या. कुणाला कुठे त्याच्या कविता सापडल्यास माझ्याकडे अवश्य पाठवाव्यात. ऍब्सर्डिटी – व्यस्तता – हेच सत्य, असेही तो काही बोललेला दिसतो ! हा कॅलिंग्युलाचा कवी-अवतार दिसतो ! ऐसा भी रहता है ‘ अभिव्यक्तिस्वातंत्र्य ! ‘ म्हणून नुसती माहिती दिलीय. अराजकता हेच तत्त्वज्ञान म्हणणारा आणि सर्वानी वेडे व्हायला हवे, असे म्हणणारा एकूण मानव जातीतला एक अजब ‘ बांधव ‘ !

--- ००० ---

मिलो डी अँजेलिस – इटालियन कवी – जन्म १९५१ – काही कविता कळत नाहीत पण आवडतात – तशा या –

यापुढे आता ते नाही शक्य (It's no longer possible)

-- मिलो डी अँजेलिस.

यापुढे आता ते शक्य नाही ते रडणे जे .रूपांतरित झाले
वेड्याच्या हसण्यात, त्या घालवलेल्या रात्री क्रेसेंझागोवरून धावत
पाठलाग करत त्या निर्ऑन फलकाच्या वार्तारचनेचा.
यापुढे आता ते नाही शक्य आता ते आपले नाहीय .,
मध्यरात्रीची वाट पाहणारा हृदयाचा ठोका, मध्यरात्र
येईपर्यंत वाट पाहणारा तिच्या खऱ्या गोंगाटासह,
त्या सर्व तासांच्या उन्मादासह, सर्वच तासांच्या.
यापुढे आता ते शक्य नाही असते त्यासाठी एकच वेळ ., फक्त एकच
मृत्यू, थोडेफार पछाडणारे विचार, थोड्याफार
रात्री प्रेमाच्या, थोडीफार चुंबने, थोडेफार रस्ते
जे नेतात आपल्याला स्वतःबाहेर, थोड्याफार कविता.

--- ०००---

खिडकी (The Window)

-- मिलो डी अँजेलिस .

त्या हॉटेलच्या
खोलीत, पडद्यांच्या मागे
जे दाखवतात एक माघार घेणारा चौकोन
प्रथमच
“ मला हे फक्त पुन्हा सांगावेसे वाटतेय, येतेय ना लक्षात,
बाकी काहीच नाही “
या दुपारच्या वेळी
ते अजिबात व्यक्तिगत नाही, ते कुणालाच
नाही लागू होत
ते निवड नाही करत, आधीच तो आहे
एक अतिथीनी पूर्ण भरलेला प्रदेश
जो करतो पूर्ण

त्याने सुरू केलेले काम
दुसऱ्या कोणात तरी
जसा तो पूल आहे तिथे
शांत, यापुढे दोन तट
जोडत नसणारा.

--- ००० ---

सर्व काही आधीच त्याच्या मार्गावर होते (Everything Was Already On Its Way)

-- मिलो डी अँजेलिस --

सर्व काही आधीच त्याच्या मार्गावर होते. तेव्हापासून ते आतापर्यंत. सर्वच
काळ, तेजाळता, वरच्या वर ओठांवरून, सर्व
श्वासोच्छवास बांधलेले कंठहारालाँब्रेटच्या .
सावल्यांनी बंद केला दरवाजाती पूर्ण खोली .
आसरा देत, झाली हृदयाचा पहिला ठोका.
तुझ्या केसांचा काळा सूर्याच्या शेवटच्या किरणांच्या पिवळ्या पार्श्वभूमीवर.
तेव्हापासून ते आतापर्यंत.तो उन्हाळ्यातला पहिला दिवस होता .
आपल्या विचारांत भरून होती शांततासर्व काही .
आधीच त्याच्या मार्गावर होते, तेव्हापासून, सर्व काही इथेच होते, अद्वितीय
आणि हरवलेले, आपले पण आपल्यापासून खूप लांब, जळतेसर्व काही .
सांगत होते त्याच्यासाठी थांबायला, त्याच्या मूळ नावाकडे परतायला.

--- ००० ---

रवींद्रनाथ टागोर – भारतीय कवी, लेखक, चित्रकार, संगीतकार व तत्त्वज्ञ – १८६१ ते १९४१ – प्रामुख्याने मधुरा भक्तीच्या कविता – १९१३ ला नोबेल पुरस्काराने सन्मानित.

शेवटचा पडदा (Last Curtain)

-- रवींद्रनाथ टागोर --

मला माहीत आहे की असा एक दिवस येईलच,
जेव्हा पृथ्वी पाहणारी माझी ही दृष्टी नष्ट होईल,
आणि जीवन तिचा निरोप घेईल शांततेत,
माझ्या डोळ्यांवर शेवटचा पडदा टाकून.

तरीही तारे पाहतील रात्रीकडे,
आणि सकाळ उजाडेल पूर्वीप्रमाणेच,
आणि घटका हेलकावत राहतील समुद्राप्रमाणे उत्सर्जित करत सुखे आणि दुःखे.

माझ्या क्षणांच्या या अंताचा जेव्हा मी करतो विचार,
तेव्हा क्षणांचे अडथळे पडतात मोडून,
आणि मी पाहतो मृत्यूच्या प्रकाशात
तुझे विश्व त्याच्या बेफिकीर खजिन्यांसह.
त्यातले निम्नतर स्थानही आहे अपवादात्मक,
त्यातले निम्नतर जीवजंतूही आहेत अपवादात्मक.

ज्या गोष्टींची मी वांच्छा केली निष्फळपणे
आणि ज्या गोष्टी मला प्राप्त झाल्या
... जाऊ दे ते सगळे.
खरोखर आता अशाच लाभू देत मला गोष्टी
ज्या मी झिडकारत आलो
आणि टाळत आलो.

--- ००० ---

माझा छोटा भाग (Little Of Me)

-- रवींद्रनाथ टागोर --

माझ्यातला फक्त तेवढाच राहू दे छोटा भाग

ज्यामुळे मी माझे सर्वस्व तुझ्या नावे करत राहू शकेन.

माझ्या इच्छेचा तेवढाच राहू दे छोटा भाग
ज्यामुळे तुला मी सगळीकडे अनुभवू शकेन,
आणि प्रत्येक गोष्टीतून येऊ शकेन तुझ्याकडे,
आणि अर्पू शकेन तुला माझे प्रेम क्षणोक्षणी.

माझ्यातला तेवढाच फक्त राहू दे एक छोटा भाग
ज्यामुळे मी तुला कधीच नजरेआड नाही करू शकणार.
तेवढ्याच छोट्या भागाने राहू देत माझ्या बेड्या
ज्यांमुळे मी सतत बांधलेला राहीन तुझ्या इच्छेशी,
आणि तुझे हेतू अंमलात येत राहतील माझ्या जगण्यातून – आणि ती असेल बेडी तुझ्या प्रेमाची.
--- 000 ---

कमला दास – इंग्लिशमध्ये लिहिणारी भारतीय स्त्रीकवी – १९३४ ते २००९ – मुळात ही केरळची – १५ व्या वर्षी तिचे माधव दास यांच्याशी लग्न झाले – नवऱ्याच्या मृत्यूनंतर ६५ व्या वर्षी तिने तिच्याहून वयाने बऱ्याच कमी असलेल्या मुस्लिम पुरुषाशी लग्न करून धर्म बदलला – भारतात क्वचितच दिसणारी अनिर्बंध मोकळीक हे तिच्या कवितेचे प्रमुख वैशिष्ट्य -- साहित्यासाठीची भारतातली आणि परदेशांतली बरीच पारितोषिके तिला मिळाली -- १९८४ ला नोबेलसाठी तिचे नामांकन होते.

ओळख (An Introduction)

-- कमला दास --

मला राजकारण नाही समजत पण सत्तेत
असलेल्यांची नावे मला माहीत आहेत आणि ती मी
पाठ म्हणून दाखवू शकते आठवड्याच्या सात दिवसांप्रमाणे
किंवा बारा महिन्यांप्रमाणे सुरुवात करत नेहरूंपासून.
मी भारतीय आहे, अगदीच गव्हाळ, मलबारात जन्मलेली,
मी बोलते तीन भाषांतून, लिहिते दोन भाषांतून आणि
स्वप्न पाहते एका भाषेत.
इंग्लिशमध्ये नको लिहू, ते म्हणाले, इंग्लिश काही
तुझी मातृभाषा नाहीय. पण माझे मला बघू द्या ना.
टीकाकार, मित्र, राहायला येणारी चुलत-मावस भावंडे,
सगळेच ? मला माझ्या आवडत्या भाषेत का नाही बोलू देत ?
जी भाषा मी बोलते ती माझी होते, तिच्यातले विघाड, तिची विक्षिप्तता,
सर्व काही माझे असते, फक्त माझे.
ते अर्धे इंग्लिश, अर्धे भारतीय, विनोदीच कदाचित, पण ते प्रामाणिक असते,
ते माझ्याइतकेच मानवी असते, हे नाही दिसत
का तुम्हाला ? ते व्यक्त करते माझे आनंद, माझ्या आकांक्षा, माझ्या
इच्छा आणि मला ते तितकेच उपयोगी असते जितके कावकाव
करणे कावळ्याला किंवा गर्जना करणे सिंहाला, ते असते
मानवी बोलणे, बोलणे मनाचे इथेच असलेल्या, कुठे लांब नव्हे,
मन जे पाहते आणि ऐकते आणि असते सजग. बहिरे, अंधळे बोलणे नव्हे

वादळातल्या झाडांचे वा पावसाळ्यातल्या ढगांचे किंवा पावसाचे वा
असंबद्ध बडबडणे भडकलेल्या चितेचे. आधी मी एक मूल होते नंतर
त्यांनी मला सांगितले की मी मोठी झालेय, कारण मी उंच झाले,
माझे अवयव आकाराला आले आणि एकदोन ठिकाणी केसही आले.
जेव्हा मी मागितले प्रेम, दुसरे काय मागायचे असते हे माहीतच नसल्याने,
तेव्हा त्याने मला षोडशेला ओढले शय्यागृहात आणि दार बंद केले. त्याने
मला मारले नाही पण माझ्या दुःखी स्त्री-शरीराला खूपच मारल्यासारखेच वाटले.
माझ्या स्तनांच्या आणि ओटीपोटाच्या ओझ्याने मी चिरडली गेले.
मी आत्मकीवेने आकुंचन पावले.

त्यानंतर ... मी शर्ट घालू लागले आणि माझ्या
भावाच्या विजारी, केस बारीक कापले आणि दुर्लक्षच करू लागले
माझ्या स्त्रीत्वाकडे. साडी नेस, मुलगी राहा, पत्नी राहा,
ते म्हणाले. भरतकाम करणारी हो, सुगरण हो,
नोकरांशी भांडणारी हो. नीट बस चाकोरीत. आणि हो,
कुणाचीतरी हो, भेदवाले ओरडत राहिले. कुंपणावर
नको राहूस किंवा आमच्या झालरींचे पडदे असलेल्या
खिडक्यांतून डोकावतही नको राहूस. अमी हो
किंवा कमला हो. किंवा याहून अधिक बरे म्हणजे हो माधवीकुट्टी.
नाव निवडायची झालीय आता तुझी वेळ आणि भूमिका स्वीकारायचीही.
भातुकलीचे खेळ नको खेळूस. छिन्नमनस्कही होऊ नकोस आणि
अप्सरही. लाजिरवाणेपणाने मोठ्याने रडू नकोस प्रेमात फसल्यावर.
मी भेटले एका पुरुषाला, प्रेम केले त्याच्यावर. त्याला कोणतेही
नाव असायची गरजच नाही, तो प्रत्येकच पुरुष आहे ज्याला
हवी असते एक बाई, जशी मीही आहे एक स्त्री जी असते
शोधात प्रेमाच्या. त्याच्यात ... भुकेल्या लगबगी नद्यांच्या,
माझ्यात ... समुद्राचे अथक वाट पाहणे. कोण आहेस तू
मी विचारते एकेका प्रत्येकाला, ठरलेले उत्तर असते, मी आहे.
कुठेही आणि सगळीकडेच मी पाहते तो माणूस जो स्वतःला मी म्हणतो
या जगात, तो घट्टपणे बंदिस्त असतो जणू म्यानातली तलवारच.
ती मीच असते जी पिते एकाकी पेये बारा वाजता, मध्यरात्री, अनोळखी
शहरांच्या हॉटेलांत, ती मीच असते जी हसते, मीच असते जी प्रेम करते,
आणि नंतर होते शरमिंदी, ती मीच असते जी मरणप्राय पडून राहते माझ्या
घोगऱ्या घशासह. मी पापी आहे, मी संत आहे. मी प्रेयसी आहे
आणि प्रतारणा झालेली. माझी अशी कोणतीच सुखे नाहीयत
जी तुझीही नाहीयत, कोणत्याही वेदना नाहीयत
ज्या तुझ्याही नाहीयत. मीसुद्धा मला म्हणते मी.

--- ००० ---

संबंध (Relationship)

-- कमला दास --

हे प्रेम माझ्यापेक्षा खूप जुने आहे असंख्य दुःखी शतकांनी जुने.
हे एकदा प्रार्थना होते त्याच्या हाडांतली जीमुळे ती वाढली
त्याच्या कुमारवयात या मर्जीतल्या उंचीपर्यंत; होय
ती माझीच इच्छा होती जिच्यामुळे तो पुरुष झाला
आणि देखणा, आम्ही शेवटी भेटू जेव्हा तेव्हा अवघड जावे विश्वास वाटणे
की मला त्याचा ना आकार माहीत होता ना त्याचा शांत स्पर्श ना
अंधळा दयाळूपणा त्याच्या ओठांचा. माझी प्रतारणा ?
अवश्य, करू शकतोच तो पण शरीराची कधीच नाही, फक्त शब्दांनी
ज्यांचे अवयव वाकतात हवेच्या स्पर्शाने आणि मरतात जे कडक सुस्काऱ्यांनी.
मी कशाला काळजी करू त्यांच्या त्वरेच्या नपुंसक दंशाची जोवर
माझ्या शरीराचे शहाणपण सांगतेय आणि सांगतेय पुन्हा पुन्हा
की मला माझी विश्रांती मिळेल, माझी झोप मिळेल, माझी शांतता मिळेल
आणि मृत्यूही मिळेल इतरत्र कुठेच नाही तर इथेच
माझी प्रतारणा करणाऱ्याच्याच बाहूंत.

--- ००० ---

आरसा (The Looking Glass)

-- कमला दास --

तुमच्यावर प्रेम करायला पुरुष मिळणे सोपे असते,
तुमच्या गरजांच्या बाबतीत तुम्ही प्रामाणिक मात्र असायला हवे,
एक स्त्री म्हणून. नग्न उभी राहा आरशासमोर त्याच्यासह
त्याला तो अधिक बलवान असल्याचे दिसावे म्हणून
आणि तसा त्याला विश्वसही वाटावा म्हणून आणि तू
त्याला खूपच नाजुक, अधिक तरुण आणि अधिक मोहक वाटावीस म्हणूनही.
मान्यच कर तुला वाटणारे कौतुक. लक्ष दे त्याच्या अवयवांच्या
पूर्णतेकडे, त्याचे डोळे लाल होताना शॉवरखाली, बाथरूमच्या
जमिनीवरून त्याचे बुजरे चालणे, टावेल पाडणे, आणि त्याचे
जोरजोरात लघवी करणे. सगळे आवडते तपशील ज्यांमुळे
तो होतो पुरुष आणि तुझा एकमेव पुरुष. सर्वस्व भेट कर त्याला,
तू ज्यामुळे स्त्री आहेस ते सर्व, तुझ्या लांब केसांचा सुगंध, तुझ्या दोन
स्तनांमधल्या घामाची कस्तुरी, मासिक स्रावाची उबदार अनपेक्षितता,

आणि तुझ्या सर्व स्त्री-भुका. होय ना, तुमच्यावर प्रेम करायला
पुरुष मिळणे सोपे असते, पण नंतर कदाचित त्याच्याशिवाय जगणेही
स्वीकारायला लागू शकते. जिवंतपणाशिवाय जगणेच ते तुम्ही इकडेतिकडे
जातयेत असताना, अनोळखी लोकांना भेटत असताना, त्याचा शोध
सोडूनच दिलेल्या तुमच्या डोळ्यांसह आणि तुमच्या कानांत फक्त
त्याचा शेवटचा आवाज असताना तुम्हाला नावाने हाक मारणारा
आणि तुमचे शरीर जे त्याच्या स्पर्शाखाली उजळले होते तकाकणाऱ्या
पितळाप्रमाणे पण आता तेच निस्तेज आणि निराधार झालेले असताना.

--- ००० ---

वॅलेस स्टीव्हन्स -- २० व्या शतकातला महत्त्वाचा अमेरिकन आधुनिक कवी – १८७९ ते १९५५ – विमा कंपनीत अधिकारी होता – कवितेची भाषा आणि प्रतिमा यांसाठी खास प्रसिद्ध – “ मीच जग आहे, मीच जगणे आहे ” असे तो म्हणे -- १९५५ ला पुलिट्झरने सन्मानित --

हूनच्या प्लाझातला चहा (Tea At The Plaza Of Hoon)

-- वॅलेस स्टीव्हन्स --

मी जो आहे त्यात कमी नव्हतो
जांभळ्यात उतरलो म्हणून पश्चिमदिनी
ज्यात आहे, तुम्ही म्हणालात, एकाकी हवा
मी जो आहे त्यात मुळीच कमी नव्हतो

माझ्या दाढीवर चोपडलेले मलम कोणते होते ?
कोणते मंत्र माझ्या कानांभोवती गुंजत होते ?
तो कोणता समुद्र होता ज्याची भरती
माझ्यातले सर्व धुऊन टाकत होती ?

माझ्या मनातून पडत होता सोनेरी मलमाचा पाऊस
माझे कानच घडवत होते त्यांना ऐकू येणारा मंत्रघोष
मीच होतो त्या समुद्राचा आवाका :

मी ते जग होतो ज्यात मी चालत होतो, आणि मी जे पाहिले,
ऐकले वा मला जे जाणवले ते इतर कुठून नाही
तर माझ्यातूनच येत होते आणि तिथेच
माझा मीच मला खरा सापडलो आणि अधिकच परका झालो
--- ००० ---

हिममानव (The Snow Man)

-- वॅलेस स्टीव्हन्स --

माणसाला असायला हवे हिवाळ्याचे मन

न्याहाळायला बर्फ आणि फांच्या
पाईन वृक्षांच्या बर्फाचे तुरे असलेल्या;

आणि खूप वेळ असायला हवे थंडीत
लक्षपूर्वक पाहायला सदाहरित ज्युनिपर झाडे
बर्फाच्या गोघड्या पांघरलेली, आणि फरची झाडे
दूरवर चमकणारी जानेवारीच्या सूर्यप्रकाशात

आणि विचारही करता कामा नये कोणत्याही
दुःखाचा त्या वाऱ्याच्या आवाजात, आणि आवाजात
काही पानांच्या,

जो आहे त्या प्रदेशाचाच आवाज
त्याच वाऱ्याने भरारलेल्या
त्याच नम्र भूमीत वाहणाऱ्या

त्याच श्रोत्यासाठी श्रवण करणाऱ्या
त्या बर्फमयतेत, आणि, स्वतःहीन पाहणाऱ्या
नसणे तिथे जे नाही त्याचे आणि नसणे जे आहे त्याचेही
--- ००० ---

घर होते मूक आणि जग होते शांत (The House Was Quiet and The World Was Calm)
-- वॅलेस स्टीव्हन्स --

घर होते मूक आणि जग होते शांत
वाचक झाला पुस्तक; आणि उन्हाळी रात्र

होती जणू सभान असणे त्या पुस्तकाचे.
घर होते मूक आणि जग होते शांत.

शब्द असे उच्चारले जात होते की जणू पुस्तक नव्हतेच तिथे,
पुस्तकाच्या पानावर वाकला होता वाचक हे वगळता,

वाकण्याची इच्छाच होती त्याची, अधिकच अधिकतम असण्याची
एक अभ्यासक ज्याला होते त्याचे पुस्तक सत्य आणि ज्याला

ती उन्हाळी रात्र अशी की एक विचाराची परिपूर्णताच.
घर मूक होते कारण त्याला तसे असणे भागच होते.

ती मूकता होती अर्थाचा एक भाग, त्याच्या मनाचा एक भाग :
त्या पानाकडे जाणारा परिपूर्णतेचा मार्ग.

आणि जग शांत होते. सत्य त्या शांत जगातले,
ज्यात इतर कोणताच नाही अर्थ, जे स्वतःच

आहे शांतता, जे स्वतःच आहे उन्हाळा आणि रात्र आणि स्वतःच
आहे तो वाचक जागत वाकलेला आणि वाचत असलेला.

--- ००० ---

नुसते असण्याची कविता (Of Mere Being)

-- वॅलेस स्टीव्हन्स --

मनाच्या शेवटाशी ताडीचे झाड,
अंतिम विचाराच्या पल्याड, उद्भवते
कांस्य सजावटीचे,

एक सोनपंखी पक्षी
गातो त्या झाडात, मानवी अर्थाशिवाय,
मानवी भावांशिवाय, एक दूरदेशी गाणे.

मग कळतेय ना तुम्हाला की ते नाहीय कारण
आपल्याला खुश वा नाराज करणारे.
तो पक्षी गातोय. त्याचे पंख झळकताहेत.

ते ताडीचे झाड उभे आहे अवकाशाच्या शेवटाला.
वारा वाहतोय हळुवारपणे त्याच्या फांद्यांतून.
त्या पक्ष्याचे अग्निझळाळ पंख झुकलेले खाली.

--- ००० ---

चार्ल्स सीमिक – अमेरिकन कवी – जन्म १९३८ – १९९० ला पुलित्झरने सन्मानित – अत्यंत कल्पक प्रतिमा, रचनेचे कौशल्य, दुःखाच्या छटा, उपरोधिक विनोद आणि आत्मभान ही वैशिष्ट्ये –

माझे बूट (My Shoes)

-- चार्ल्स सीमिक --

बूट, माझ्या आतल्या जगण्याचा गुप्त चेहरा :
आ वासलेली दोन दंतहीन तोंडे,
अंशतः सडलेली दोन जनावरांची कातडी
उंदरांच्या घरट्यांचा वास मारणारी.

माझा भाऊ आणि बहीण जे मृत्यू पावले जन्मतःच
ते चालू ठेवतात त्यांचे अस्तित्व तुमच्यांतून,
माझ्या जगण्याला दिशा देत
त्यांच्या अगम्य निरागसतेची.

पुस्तकांचा मला उपयोगच काय
जर तुमच्यांतच मला वाचता येत असेल
या पृथ्वीवरच्या माझ्या जगण्याचा सूत्रसंदेश
आणि त्याही पलिकडचा म्हणजे भविष्यासाठीचाही ?

मला उद्धोषित करायचाय एक धर्म
मी घडवलेला तुमच्या परिपूर्ण नम्रतेसाठी
आणि एक अजब चर्च जे मी बांधणाराय
वेदिरूपात तुम्हाला घेऊन.

संन्यस्त आणि मातुल, तुम्ही सहता सर्वच :
सख्यान् नातेवाईकांपासून बैलांपर्यंत, संतांपर्यंत, तिरस्कृतांपर्यंत,
तुमच्या मूक धीराने, घडवत
एकमेव सत्य असा माझा हुबेहूबपणा.

--- ००० ---

हिवाळ्याच्या विरोधात (Against Winter)

-- चार्लस सीमिक --

सत्य काळे पडलेय तुझ्या पापण्यांखाली.
काय करणार आहेस तू त्या बाबतीत ?
पक्षी शांत आहेत, विचारायला कुणीच नाहीय.
दिवसभर तू बघत बसशील तिरक्या नजरेने राखट आकाशाकडे
आणि वारा वाहील तेव्हा तू थरथरशील गवताच्या पात्यासारखा.

एक गरीब कोकूरू तू वाढवलीस लोकर तुझ्या अंगावर
मोठ्या कात्र्या घेऊन ते तुझ्या मागे लागेपर्यंत.
माशा घोंघावत होत्या तुझ्या उघड्या तोंडाभोवती,
नंतर त्याही गेल्या उडून पानांप्रमाणे, आणि
पर्णहीन शाखांचे त्या पानांना पकडू पाहणे निष्फळ ठरले.

हिवाळा येत होता. पराभूत सैन्याच्या एखाद्या शेवटच्या
शूर सैनिकाप्रमाणे, तू उभा राहणार होतास तुझ्या निर्धारित ठिकाणी,
डोके उघडे पडलेल्या स्थितीत बर्फाच्या पहिल्या थराला.
जोवर एखादा शेजारी येऊन तुला नाही म्हणत,
तू तर या हवेपेक्षा वेडा झाला आहेस, चार्ली.

--- ००० ---

पहाटे चारचे आरसे (Mirrors at 4 A. M.)

-- चार्लस सीमिक --

तुम्ही त्यांच्याकडे बाजूच्या रस्त्यांनीच या
सावल्यांच्या गुंताड्यातल्या खोल्यांकडे,
बघा त्यांच्या रिकामेपणाचे दृश्य पण
त्यांना मात्र उलट तुम्ही
ओझरतेही दिसू नयेत असे.

त्याचे रहस्य असे आहे,
एखादी रिकामी शय्याही त्यांना ओझे वाटते,
एक खोटेपणा.
ते स्वतःशी अधिक खरे असतात
कोऱ्या भिंतीच्या सहवासात,

काळ आणि अनंतता यांच्या सहवासात

जे, क्षमा करा,
त्यांची कोणतीच प्रतिमा नाही उमटवत
त्यांना स्वतःचेच कौतुक वाटत असताना आरशात,
जेव्हा तुम्ही उभे असता एका बाजूला
हातरुमाल बाहेर काढत
तुमची भुवई पुसण्यासाठी चोरटेपणाने.
--- ००० ---

रिचर्ड सायकेन – अमेरिकन कवी, चित्रकार आणि चित्रपटकर्ता – जन्म १९६७ – २०२० चे नोबेल मिळवणाऱ्या ग्लक या स्त्रीकवीने सायकेनच्या कविता उत्कटता आणि कलात्मकता यांसाठी वाखाणलेल्या आहेत –

शहरजादे (Scheherazade)

-- रिचर्ड सायकेन --

मला त्या स्वप्नांबद्दल सांग जिथे आपण आपली शरीरे
तलावातून बाहेर काढतो आणि पुन्हा चढवतो त्यांच्यावर ऊबदार कपडे.
कसा उशीर झाला होता, कसे कुणीच झोपू शकत नव्हते आणि घोडे
कसे धावत राहिले होते विसरून जाईपर्यंत की ते घोडे आहेत.
ते एखाद्या झाडाप्रमाणे नसते की ज्याच्या मुळांचा कुठे ना कुठे
व्हावाच लागतो शेवट, ते असते एखाद्या गाण्याप्रमाणे
एखाद्या पोलिसाच्या रिडियोवरच्या, आपण कसे
गुंडाळले जाजम आपल्याला नाचता येण्यासाठी, आणि दिवस कसे
होते झगमगते लाल, आणि आपण चुंबन घेतल्यावर प्रत्येक वेळी
कसे होते तिथे आणखी एक सफरचंद अनेक फोडीत कापण्यासाठी.
खिडकीच्या तावदानातून बघ बाहेरच्या उजेडाकडे. त्याचा अर्थ
आता दुपार झालेली आहे, आणि हाही आहे अर्थ की आपण
सांत्वनाच्या पलिकडे आहोत.
मला सांग, हे सगळे आणि प्रेमही आपला विध्वंस कसा करेल.
ही आपली शरीरे प्रकाशाने पछाडलेली.
सांग मला की आपण याचे कधीही आदी नाही होणार.

--- ००० ---

(सुलतानाच्या पहिल्या राणीने त्याच्याशी प्रतारणा केल्यामुळे, त्याचा, तो स्त्री जातीवरच सूड घ्यायचे ठरवतो. रोज एका कुमारिकेशी लग्न करायचे आणि पुढे तिला प्रतारणेची संधीच मिळू नये म्हणून दुसऱ्या दिवशी तिला मारून टाकायचे, असे तो सुरू करतो. त्याच्या वजीराची मुलगी शहरजादे यातला धोका पत्करूनही त्याच्याशी लग्न करते. पण रोज एक गोष्ट सांगायची, ती त्या रात्रीत संपवायची नाही आणि सुलतानाची उत्सुकता ताणून ठेवायची, अशी युक्ती ती वापरते. यातूनच १००१ अरेबियन रात्री घडतात. पुढे सुलतान तिच्या प्रेमात पडतो आणि ती बचावते.)

--- ००० ---

समुद्राकाठचे त्या त्या वेळचे रचत जाणे (Seaside Improvisation)

-- रिचर्ड सायकेन --

मी माझे हात काढतो उखडून आणि ते तुला देतो पण तुला
ते नको आहेत म्हणून मी ते परत घेतो आणि पुन्हा जोडतो
चुकीच्या पद्धतीने मनगटांची अदलाबदल करत. ते आवार
आहे अंधारलेले, आणि ते टोमॅटो आहेत रंगसफेती
केलेल्या भिंतीच्या पुढे, तिथल्या टेबलावरचे पुस्तक
आहे स्पेनबद्दलचे आणि खिडक्या रंगवलेल्या आहेत बंद.
या रात्री चाललाय तुझा विचार बर्फाचे मुकुट ल्यालेल्या शहरांचा
आणि मी तुझ्याकडे असा एकटक पाहतोय की जणू काही
मी पाहतोय खिडकीतून बाहेर आणि मोजतोय पक्षी.
तुला सुख हवे होते आणि त्याबद्दल मी तुला दोष नाही देणार,
आणि शक्य आहे की माणसाचे तोंड वाटते गंधडे जेव्हा ते
आवाजी बडबड करत राहते आनंदाबद्दल, पण मला एक सांग
की हे तुला खूप आवडतेय, सांग मला की तू दुःखी नाहीयस.
जा तू गणित सोडवायला आणि घे मग अपेक्षित त्रास.
समुद्राकाठचे शहर. विजेचे कुंपण.
खडूच्या तुकड्याने काढ एक वर्तुळ. कल्पना कर सतत
उभे असल्याची प्रकाशाच्या शंकूत.
कल्पना कर पूर्ण शरणागतीची.
पूर्ण निरुपयोगी असल्याची.
रस्त्यावर दगड आहे याचा अर्थ चहा तयार नाहीय,
दगड एखाद्याच्या हातात असेल तर त्याचा अर्थ आहे की कुणी
आहे क्रोधित, तुझ्या आतल्या दगडाने मात्र
अजून तळ नाही वेधलेला.

--- ००० ---

येहुदा आमिचाई – इस्त्राएलचा ज्यू कवी – १९२४ ते २००० – ज्यू आणि अरब लेखकांच्या शांतता चळवळीत –

मी झालोय खूपच केसाळ (I Have Become Very Hairy)

-- येहुदा आमिचाई --

मी झालोय खूपच केसाळ माझ्या पूर्ण शरीरावर. मला भीती एकच आहे की
ते शिकार म्हणून शोध घेतील माझा माझ्या लोकरीसाठी.

माझा रंगीबेरंगी शर्ट काही प्रेमाचा दर्शक नाहीय –
तो दिसतो हवाई फोटोसारखा एखाद्या रेल्वे स्टेशनच्या.

रात्रीच्या वेळी माझे शरीर असते खुले आणि जागे गोधडीखाली,
पट्टी बांधलेल्या डोळ्यांप्रमाणे एखाद्याच्या ज्याला गोळी घालायचीय.

अस्वस्थपणे मी भटकत राहीन;
जगण्याचा भुकेला असा मी मरेन.

तरीही मला अविचलच राहायचे होते एखाद्या टेकाडाप्रमाणे ज्याची सर्व शहरे
नष्ट झाली आहेत अशा, आणि शांत एखाद्या परिपूर्ण स्मशानाप्रमाणे.

--- ००० ---

पावो हाविको – फिन्लंडचा कवी – फिन्निश भाषेत लेखन – १९३१ ते २००८ – कवी व नाटककार – अनेक सन्मान –

विंटर पॅलेसमधली चौथी कविता (The Fourth Poem from Winter Palace)

-- पावो हाविको --

या कवितेला वाटतेय की तिने वर्णन असावे,
आणि मला असे हवेय की कवितेला असावी
अत्यंत सूक्ष्म चव.
स्वतःला मी समजतो एक प्राणी
गवताबद्दल आशावादी असलेला.
या ओळी जवळजवळ अशक्यच आहेत,
हा आहे एक प्रवास ओळखीच्या वाचेचा
अशा प्रदेशाकडे जाणाऱ्या जे स्थळ नाहीय,
ही कविता गावीच लागेल, उभे राहून,
किंवा मग वाचावी लागेल आवाजाशिवाय, एकट्याने.

दुसरे काय म्हटले मी.
मी म्हणालो की प्रत्येक गोष्ट बाहेर असते,
आणि हा मी इथे आहे.
मी लटकलोय झाडांवरून जसे पक्षी असतात झाडांवर.
कुलुपे लावलेली आहेत सर्व दारांना
खुल्या.

दिवस रात्र जात राहतात, मी उमटवतो माझी मोहोर त्यांवर
निश्चितपणे, न वाचता,
एखाद्या वर्तमानपत्राप्रमाणे
किंवा कोणत्याही निरुपयोगी कागदाप्रमाणे.
जोवर जागी असते झोप तोवर मी झोपतो,
आणि माझ्या झोपेत मी म्हणतो : मी.

हे जंगल घनदाट आहे,
खुरट्या झाडांनी भरलेले आणि त्यांना ही भीती असते :
इथे, या जंगलात आवाज फिरतो घाम ठिबकत असलेला,
हा आहे प्रदेश जिथे झाडे खुली होतात, यात
अंधळे झाड हे विसरून जाते की ते दिसू शकते.

एक पोकळ प्रदेश आणि बाकीचेही सगळे तसेच,
हे जंगल स्फोट पावलेय एका फुलात मला मूढ करायला,
मी माझी तुलना त्या न जन्मलेल्याशी करू का
जो भाग्यहीन होता, जो गिळंकृत झाला होता मांसाकडून
लवचीक आणि मऊ असलेल्या
आणि कण न कण असलेल्या हडळ ...

मला हे समजतच नव्हते की कसे असते
असणे.

मला मूक राहायचे होते,
शब्द खाऊन बदलायचे होते, बदलाची
सक्तीच हवी होती व्हायला जशी झाली होती जन्मायची.

मी इथवर आलोय : हे घर आहे केंद्रस्थानी,
मी आलोय टेबलाकडे पेन धरायला हातात आणि टेकवायला
कागदाच्या तुकड्यावर,
इथे अगदीच उत्तरेकडचे वाटते, पण माझे मन आहे दाट झाडी,
मी लिहितोय ती एक कविता आहे, बर्फवृष्टी चालू असताना, रात्री,
एकट्याने. आणि असा कोण आहे जो नाहीय मी ?
सर्वसामान्यातले काहीच नाहीय इथे,
इथे ? इथेही :
ज्याला खूप दूरवर जायचेय त्याला खुश व्हायला आहे कारण इथे
सत्वर.

या कवितेत मी फक्त एक प्रतिमा आहे,
मनाने भरलेली,
जिज्ञासा नसलेल्या फळ का नाही फुलत याबाबतची,
मी विचारतो स्वतःला, कुणाला आहे फिकीर या वस्तूंची, हे मन
तराजूत टाकलेले, ते तरंगते हवेत, एक गोलाकार जहाज,
रमतगमत चालणारे वाऱ्याच्या पुढे.

मी त्या जंगलातून आलो,
ओळीओळीतून पुढे गेलो.

तुमचा जन्म होताच ते पाहू देतात तुम्हाला
वर तान्यांकडे तिथे असलेल्या.
ही कधीच तूम न होणारी माझी हाव,
अचानक रूपांतरीत झालेली विषण्णतेत.
पाऊस, धवावा कोसळणारा,
आणि काय मग
कविता म्हणजे ?

मला तुम्हाला सांगायचेय :
एक छोटे घर, अरुंद, उंच, आणि एक खोली
जिथे मी हे लिहितोय.
अतिशयोक्त.
तरीही मी कल्पना करतो की ते सर्वच घडते,
आणि असा कोण असतो जो नसतो एकटा
आणि असा कोण असतो जो नसतो हे जग ?

मला राहायचेय
मूक अशा सर्वच बाबतीत
ज्या बोलणे निर्माण करतात.
मला मागे फिरायचेय
जिकडून मी आलो तिकडे.

--- ००० ---

टॉमस ट्रान्सट्रोमर – स्वीडिश कवी आणि मानसशास्त्रज्ञ – १९३१ ते २०१५ – माणसाच्या जगण्यातली विदीर्णता आणि एकाकीपणा हे प्रमुख विषय – २०११ च्या नोबेल पारितोषिकाने सन्मानित.

राजमहाल (The Palace)

-- टॉमस ट्रान्सट्रोमर --

आम्ही आत पाऊल टाकले. एक मोठा प्रशस्त हॉल,
शांत आणि रिकामा, जिथल्या जमिनीचा पृष्ठभाग पडला होता
वापरात नसलेल्या बर्फाच्या स्केटिंगच्या मार्गासारखा.
सगळी दारे बंद. हवा राखट.

भिंतींवर चित्रे. आम्हाला दिसली ती चित्रे गर्दी
करून येताना निर्जीवपणे : ढाली, तराजूथाळ्या,
मासे, संघर्षातल्या आकृत्या,
एका बहिऱ्या आणि मुक्या जगात पलिकडे.

तिथल्या पोकळीत बसवलेले होते एक शिल्प :
त्या हॉलच्या मध्यभागी एकटाच उभा होता एक घोडा
पण सुरुवातीला जेव्हा आम्ही पुरते बुडून गेलो होतो
त्या रिकामिकेत तेव्हा आमचे लक्ष नाही गेले त्याच्याकडे.

एखाद्या शिंपल्यातल्या श्वासोच्छ्वासापेक्षा अस्पष्ट
शहरातून येणारे आवाज आणि बोलणे
घेरून होते ही मोकळी जागा निर्मनुष्य
पुटपुटत आणि सत्तेच्या शोधात.

शिवाय आणखी काही. आमच्या पंचेंद्रियांच्या काठाशी
काहीतरी गर्दपणे स्थापून होते स्वतःला
आम्ही ओलांडून पलिकडे न जाता.
वाळू भराभर पडत राहिली होती प्रत्येक शांत ग्लासात.

आता मात्र निघायला हवे होते. आम्ही गेलो चालत
त्या घोड्यापर्यंत. तो प्रचंडच होता,
लोखंडासारखा काळा. सत्तेची मूर्तिमंत प्रतिमाच
राहून गेलेली इथे जेव्हा निघून गेले होते राजपुत्र.

तो घोडा बोलू लागला : ' मी एकमेव आहे.
माझ्यावर स्वार झाली होती ती रिकामीक मी
फेकून दिलेली आहे. हा माझा तबेला आहे. मी वाढतोय
शांतपणे. आणि इथे असणारी शांतता हीच माझा चारा. '

--- ००० ---

जोडपे (The Couple)

-- टॉमस ट्रान्सट्रोमर --

ते दिवा घालवतात आणि त्याची पांढरी शेड
क्षणभर राहते चमकत एखाद्या गोळीप्रमाणे
अंधाराच्या ग्लासात विरघळून जाणाऱ्या. मग पुढे.
त्या हॉटेलच्या भिंती उभरतात त्या काळ्या आकाशात.
प्रेमाच्या हालचाली यथास्थित आणि ते झोपतात
परंतु त्यांचे गुप्त विचार भेटतात एकमेकांना
जसे दोन रंग यावेत एकत्र आणि वाहावेत एकमेकांत
ओल्या कागदावर शाळकरी मुलाच्या चित्र काढणाऱ्या.
आता सर्व अंधारलेले आणि शांत आहे. पण शहर मात्र
ओढून घेतेय अधिकच जवळ या रात्री. शमलेल्या खिडक्या.
घरे येऊन पोचलेली. ते सर्व थांबतात वाट पाहतात गर्दीने,
एक जमाव ज्यांतल्या चेहऱ्यांवर नाहीत कोणतेच भाव.

--- ००० ---

सकाळचे पक्षी (Morning Birds)

-- टॉमस ट्रान्सट्रोमर --

मी जागी करतो कार
जिच्या समोरच्या काचेवर आहे परागांचा थर.
मी घालतो माझा गोंगल.
पक्षिसंगीत होते ठळक.

तेवढ्यात आणखी एक माणूस विकत घेतो पेपर
रेल्वे स्टेशनावर
मालगाडीच्या एका मोठ्या डब्याजवळ
जो गंजून पूर्ण लाल झालाय
आणि फडफडत उभा आहे उन्हात.

इथे कुठेही मोकळी जागा नाहीय.

थेट वसंत ऋतूच्या उबेतल्या एका थंड मार्गिकेवरून
कुणी येतो धावत आणि सांगतो कसे तिकडे वर
मुख्य कार्यालयात
त्याची बदनामी करण्यात आली.

त्या निसर्गचित्रातल्या मागच्या दारातून
येतो एक किलबिलता पक्षी
पांढरा आणि काळा.
आणि एक काळा पक्षी भराभर येरझाऱ्या घालणारा
संध्याकाळपर्यंत होतो एक कोळश्याने काढलेले चित्र,
दोरीवर वाळत टाकलेले पांढरे कपडे सोडून :
एका धर्मसंगीताचे समूहगान.

इथे कुठेही मोकळी जागा नाहीय.

कल्पनातीतच आहे हे माझी कविता कशी वाढतेय
ते जाणवणे मी मात्र आकुंचन पावत असताना.
ती वाढते, ती माझी जागा घेते.
ती ढकलते मला बाजूला.
ती घरट्याबाहेर फेकूनच देते मला.
आणि आता तयार आहे कविता.

--- ००० ---

दगड (The Stones)

-- टॉमस ट्रान्सट्रोमर --

आम्ही फेकलेले दगड मी ऐकतो
पडताना, काचलखव वर्षभर. दरीत
त्या क्षणीच्या गोंधळलेल्या कृती

दीर्घ ओरडत उडत जातात झाडाच्या
शेंड्याशेंड्यावरून शांत होत हवेत विरळ आत्ताहून,
तरंगत सरकत स्वॅलो पक्ष्यांप्रमाणे डोंगरांच्या
शिखराशिखरावरून पोचेपर्यंत ते
सर्वात दूरच्या पठाराशी
अस्तित्वाच्या कडेजवळच्या. जिथे
आमच्या सर्वच कृती पडतात
काचलखव
शेवटाशी दुसरे काहीच नसून
आम्हीच असलेल्या.
--- ००० ---

रे आर्मनट्रॉट – १९४७ ला कॅलिफोर्नियात जन्म. रोजच्या वापरातलीच शब्दरचना आणि भाषेच्या आणि अवधानाच्या वंचना आणि विकृती यांच्या समस्यांना भिडणे ही तिची वैशिष्ट्ये म्हटली जातात. ती म्हणते, “ माझ्या कवितेत आग्रही प्रतिपादन आणि संशयास्पदता हे एकमेकांचा समतोल साधतात ! ”

सह (With)

हे ठीक आहे की
वस्तूंत व्हावी खळबळ उगीचच
माझ्या भोवती
या सावलीवरच्या पापुद्राप्रमाणे
उघडझाप कुजबुज

मी लिहून काढते काही गोष्टी
इतरांना दाखवण्यासाठी
नंतर
किंवा मलाच दाखवण्यासाठी
की मी एकटी नाहीय
माझ्या अनुभवासह

‘ सह ’
हाच शब्द येतो मनात
पण हा काही
अचूक शब्द नाही म्हणता येणार
इथे
--- ००० ---

ताबा (Control)

आम्ही शिकतोय ताबा आणायला
आमच्या विचारांवर,
पायात पायात येणारे विचार
बाजूला सारायला.

असे मोठे काम
फक्त अमेरिकनच करू शकतो.

बहुधा ज्यांना ढकलावेत
असे विचार नसतातच माझे.

बाह्य अवकाशाबाबतच्या गाण्यात
असतो एकाकीपणा.

जेव्हा कोणतेच विचार नसतात
माझ्या डोक्यात,
तेव्हा मला हवाच असतो एखादा तरी !

समीपदृश्य करते उघड
की तिने निवडलेली आहे

एक प्लास्टिकची सावणकेस
समुद्रकासवासारख्या अवाढव्य आकाराची.

खरोखरच एखादा विचार माझा असू शकतो का
जर सध्या मी तो करतच नसेन तर ?

दोन बाजू तरी असतातच
कुठल्याही वादाला;

एकेक हात
प्रत्येक बाहीत.

*

शक्य आहे की मी सततच चिंतनात असते,
जर त्याचा अर्थ असेल वाटत तुम्हाला

की शोध घेत राहणे परिपूर्ण
एखाद्या अनोळख्याचा.

--- ००० ---

हॅरॉल्ड पिंटर – ब्रिटिश नाटककार, दिग्दर्शक, कवी – १९३० ते २००८ – जगातला एक महत्त्वाचा नाटककार --
त्याच्या कविता काही खास वाटल्या नाहीत – पण असू दे, एक आवडली ती देतोय – तो २००५ च्या नोबेलने सन्मानित झाला –

कविता (Poem)

-- हॅरॉल्ड पिंटर --

दिवे प्रकाशतात.

पुढे काय होईल ?

रात्र पडते.

पाऊस थांबतो.

पुढे काय होईल ?

रात्र सखोल होईल.

त्याला नाही माहीत

की त्याला मी काय सांगेन.

तो गेल्यानंतर

मी त्याच्या कानात काही बोलेन

आणि मी जे सांगणार होते ते सांगेन

लौकरच घडणाऱ्या भेटीत

जी नुक्तीच घडून गेलीय.

पण तो काहीच नाही म्हणाला

त्या लौकरच घडणाऱ्या भेटीत.

आत्ता कुठे तो वळतोय आणि स्मित करतोय

आणि कुजबुजतोय :

‘ मला नाही माहीत पुढे काय घडेल ते. ’

--- ००० ---

निकॅनोर पारा – २० व्या शतकातला स्पॅनिश भाषेतला महत्त्वाचा चिलियन कवी – १९१४ ते २०१८ – नकवितेचा (Anti poetry) उद्गाता – कवितेतली अलांकारिकता, भावनिकता आणि उदात्त बडेजाव यांना विरोध – त्याची ‘ मॅनिफेस्टो ’ ही कविता या संदर्भात पाहावी – उपरोध, विनोद यांचा मुक्त वापर – (कवी समुदायात सर्वात जास्त जगलेला माणूस – १०३ वर्षे ! – मी तोच आदर्श घेणार आहे – त्याच्याबद्दल आदर असल्याने त्याचा विक्रम नाही मोडणार, पण १०२ पर्यंत तरी जावे, असा माझा विचार आहे --)

तरुण कवी (Young Poets)

-- निकॅनोर पारा --

बिनधास्त तुमच्या इच्छेप्रमाणे लिहा
तुम्हाला हव्या त्या शैलीत लिहा
पुलाखालून खूपच रक्त गेलेय वाहून
हेकट खात्री बाळगत राहण्यात
की एकच असतो बरोबर आणि योग्य मार्ग

कवितेत सर्व गोष्टींना परवानगी असते

अट एकच असते अर्थात की तुम्ही
कागदाच्या कोरेपणात सुधारणा केली पाहिजे
--- ००० ---

वरील कवितेचा काही महिन्यांपूर्वी केलेला अनुवाद --

तरुण कवी

हवे ते लिहा हो
तुम्हाला आवडेल त्या कोणत्याही शैलीत
खूपच रक्त वाहून गेलेय पुलाखालून
एकच मार्ग बरोबर असतो
असे मानत राहण्यात
कवितेत काहीही चालते
पण अर्थात एक आहे बुवा अट
कोरे पान आहे तसे राहू नये
अबोल
--- ००० ---

शेवटचा सन्मान (The Last Toast)

-- निक्कनोर पारा --

आपल्याला आवडो वा न आवडो
आपल्याला फक्त या तीनांतूनच करायचीय निवड
काल, आज आणि उद्या.

आणि तसे तर तीनही नाहीतच
कारण तत्त्वज्ञाच्या म्हणण्याप्रमाणे
काल हा काल असतो
तो फक्त स्मृतीतच आपला असतो.
एकदा तोडलेल्या गुलाबातून
अधिक पाकळ्या नाही मिळू शकत.

खेळायचे पत्ते
तसे दोनच आहेत
वर्तमान आणि भविष्य

आणि तसे तर दोनही नाहीयत
कारण ही एक सर्वज्ञात गोष्ट आहे
की वर्तमान अस्तित्वातच नाहीय
तो नुसता चाटून जातो आणि संपतो
तारुण्याप्रमाणे, एवढे सोडल्यास.

त्यामुळे शेवटी
आपल्याला फक्त उद्याच उरतो.
मी माझा ग्लास उंचावतो
त्या कधीच न येणाऱ्या दिवसासाठी.

पण तेवढेच तर आहे
आपल्या हातात.

--- ००० ---

मी जे बोललो ते सर्व मागे घेतोय (I take back Everything I've Said)

-- निक्कनोर पारा --

जाण्यापूर्वी

मी एक शेवटची इच्छा बोलणे गरजेचे आहे :

उदार अंतःकरणाच्या वाचका

जाळून टाक हे पुस्तक

मला जे म्हणायचे होते ते हे मुळीच नाहीय

जरी ते रक्ताने लिहिलेले असले तरीही

मला जे म्हणायचे होते ते हे नव्हे.

माझ्याइतके दुर्दैवी कुणीच नसेल

माझ्याच सावलीने केलाय माझा पराभव :

माझ्या शब्दांनी सूड घेतलाय माझ्यावर.

मला माफ कर माझ्या वाचका, माझ्या उत्तम वाचका

कारण मी घेऊ शकणार नाहीय तुझा निरोप

सौहार्दपूर्ण आलिंगनाने तर घेणार आहे

एका बळेबळेच आणलेल्या अशा उदास स्मिताने.

बहुतेक एकूणात मी तेवढाच असेन

पण ऐक माझे हे शेवटचे शब्द :

मी जे काही बोललो ते सर्व मी मागे घेतोय.

जगातल्या आत्यंतिक कडवटपणाने

मी जे बोललो ते सर्व मागे घेतोय.

--- ००० ---